حکومەتی هەرێمی کوردستان – عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتی گشتی پڕۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

بۆ پۆلی دەیەمی ئامادەیی

دانانی
لێژنەیەک لە وەزارەتی پەروەردە

چاپی نۆیەم ١٤٣٦ کۆچی ٢٠١٥ زایینی ٢٧١٥ کوردی

سەرپەرشتی زانستی: سادق ئەحمەد روستایی
سەرپەرشتی هونەری چاپ: عوسمان پیرداود کواز
ئاری محسن احمد
نەخشەسازی بەرگ و جیبەجێکردنی بژاری هونەری: ئاری محسن احمد
تایپ و نەخشەسازی ناوەڕۆک: ڕابەر عەبدولواحید محەمەد

پێشەستی

لێژنەکەمان، کە بە فەرمانی وەزارەتی پەروەردەی هەرێمی کوردستان پێکهاتووە، بەردەوامە لە بژارکردن و پێداچونەوەو دووبارە داڕشتنەوەی پەرتوکەکانی زمان و ئەدەبی کوردی، هەردوو قۆناغی ناوەندی و ئامادەیی.

قورسایی کارەکەمان لەم پەرتووکەش دا خستە سەر هەردووبەشی ڕێزمان وئەدەب و ئەوەی بەپەسند زانرا بۆڕێکخستنەوەی پەرتووکەکە کرا، دیارە لەم پەرتووکەش دا ئەو ڕێبازەمان گرتەبەر کەلەمەو بەریش لەسەری دەڕۆیشتین، ئەویش هێنانەوەی نموونەیە لە هەردوو زاری سەرەکی زمانی کوردی (کرمانجی ژووری و ژێری)، هەروەها زارەکانی تری کوردیشمان لەیاد نەکردووە.

پەرتووکی پۆلی دەیەمی ئامادەیی کراوە بەچەند تەوەرەیەك، یەکەمیان ڕێزمانە، کەبابەتەکان بەنموونەی تێکەڵ خراونەتە ڕوو، دەستوورییان بۆ نووسراوەو ڕاهێنانیشیان بۆدانراوە، بۆڕێ تکا لەسەر جەم مامۆستایانی بەڕێز دەکەین کە بە بایەخ و گرنکییەکی تەواو بابەتەکان بخوێنن و بەقوتابیانی بڵێن.

تەوەرەی دووەمی پەرتووکەکە، بەشی ئەدەبە، کەباسی ڕێبازی کلاسیزمە لەئەدەبیاتی کوردی، بەهەموو زارە سەرەکییەکانی، نموونەی زۆرمان هێناوەتەوە، هەرنموونەیەکیش ئەویەشەی دەست نیشان کردووە کەبۆ لەبەرکردنە، تکایە مامۆستایانی بەڕێز پابەند بن پێی. بەشی نموونەی ئەدەبیش، کەلەباسی چەند شاعیرێك پێکهاتووە، لەئەویش دا، هەوڵ دراوە هەموو لایەنێکی ژیان وبەرهەمی شاعیران ڕوون بکەینەوە، لەمیشدا دیسان دەست نیشانی ئەو بڕە کراوە کەبۆلەبەرکردن تەرخان کراوە، تکایە پابەندی بن.

دوا تەوەرەش، بەشی خوێندنەوەیە، کەپێویستە ئەم بەشەش گرنگی پێ بدرێت ونەخرێتە پشت گوێ و مامۆستایانی بەڕێز تادەتوانن بایەخی پێ بدەن.

دوا جاریش، داوا لەمامۆستایانی بەڕێز و بەئەمەکی زمان و ئەدەبی کوردی دەکەین کەبەهۆی بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی پارێزگەکانیانەوە ئاگادارمان بکەنەوە لەهەر کەم وکورتی و ناتەواوێك کەلەکاتی گوتنەوەدا هەستی پێدەکەن بۆئەوەی لەچاپەکانی داهاتوودا چاك بکرێنەوە، دیارە هیچ بەرهەمێکیش بێ کەم و کورتی نابێ.

خوای گەورەش پشت و پەنای هەموان بێ
لیژنەی بژارکردن و پێداچوونەوەو دارشتنەوە

بەشی ڕێزمان

بابەتەکانی بەشی ڕێزمان

١- ئامرازی بانگکردن

٢- ئامرازی لێکدەر

٣- جێناوی لێکدەری (کە، کو)

٤- ڕستەی ئاوێتە

٦- دروست کردنی ناوی واتایی

٨- هاوەڵناوی ژمارەیی. هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی

٧- هاوەڵناوی ژمارەیی. هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن

٨- هاوەڵناوی ژمارەیی. هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی

٩- هاوەڵناوی نادیار

١٠- جێناوی نادیار

١١- ئەرکی جێناوی نادیار لە ڕستەدا

١٢- کاری داڕژاو

١٣- کاری لێکدراو

١٤- کاری تێنەپەڕ وکاری تێپەڕ

١٥- گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ

١٦- هاوڵکاری چۆنیەتی

١٧- کاری یاریدەدەر

١٨- خاڵبەندی

(ئامرازی بانگکردن)

١- ئەی شەهیدان، نامرێ ناو و نیشانتان

٢- باپیرە، دەستێك جلی كوردیم كڕی.

٣- خوشكینە، فێری زانست بن.

٤- هۆ برای كوردم، بەیەككگرتن سەردەكەوین.

٥- ئادەی هەڤالانی پێشمەرگە، هێرش ببەن.

خستنەڕوو:

ئەگەر تەماشای ڕستەكانی لای سەرەوە بكەین دەبینین:

١- لە ڕستەی یەكەمدا

ئ- بێژەی (ئەی) پەیڤێكە دوێنراوی پێ وریا كراوەتەوە كە (شەهیدان) ە لەبەر ئەوە پێی دەگوترێت (ئامرازی بانگكردن).

ب- وشەی (شەهیدان) بانگكراوە، چونكە ئەو ناوەیە كە وریا كراوەتەوە.

٢- لە ڕستەی دووەمدا

ئ- بێژەی (ە) دوێنراوی پێ وریا كراوەتەوە كە ناوی (باپیر)ە، لەبەرئەوە پێی دەگوترێت (ئامرازی بانگكردن).

ب- وشەی (باپیر) بانگكراوە، چونكە ئەو ناوەیە كە وریا كراوەتەوە.

٣- لە ڕستەی سێیەم دا، (خوشكینە، فێری زانست بن) كە بە واتای (ئەی خوشكان، فێری زانست بن).

ئـ- بێـژەی (ە) دوێنـراوی پـێ وریاکراوەتـەوە، لەبەرئـەوە پێـی دەگوترێت ئامرازی بانگکردن. ب- وشەی (خوشکین – خوشکان [1] بانگکراوە، چونکە ئەو ناوەیە کە وریا کراوەتەوە.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا بێژەی (هۆ) وشەیەکە دوێنراوی پێ وریا کراوەتـەوە کە (برای کورد)ە لەبەرئەوە پێی دەگوترێت ئامرازی بانگکردن.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا

ئـ- بێـژەی (ئـادەی) پەیڤێکـە دوێنـراوی پـێ وریاکراوەتـەوە کـە (هـەڤاڵانی پێشمەرگە)یە، لەبەرئەوە پێی دەگوترێت ئامرازی بانگکردن.

ب- گرێـی (هـەڤاڵانی پێـشمەرگە) بـانگکراوە، چـونکە ئـەو ناوەیـە کـە وریـا کراوەتەوە.

٦- ئەگەر جارێکی دیکە سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین و بەوردی سەرنجی ناوە بانگکراوەکان بدەین، دەبینین کە دەشێن ناوی بانگکراو: –

ئـ- تـەنها پـەیڤێك بێـت وەك لـە ڕسـتەی (یەکـەم و دووەم و سـێیەم)دا دەبینرێت.

ب- یان گرێیەك بێت وەك لە ڕستەی (چوارەم و پێنجەم) دا دەبینرێت.

دەستوور:

١- ئـامرازی بـانگکردن:- ئـەو ئامرازەیـە کـە بـۆ بـانگکردن و وریاکردنەوەی کەسی دوێنراو بەکاردەهێنرێت.

٢- گرنگترین ئامرازی بانگکردن ئەمانەی خوارەوەن:

(ئەی ، هۆ، هەی، یێ، ە، ئادەی، ئا، ئۆ، هـێ، ئەرێ)[1]

---

[1] ناوێکی کۆ کە بەهۆی ئامرازی (ە) ی بانگکردنەوە وریا دەکرێتەوە، نیشانەی کۆی (ان) دەبێتە (ین).

ڕاهێنان (١)

ئامرازی بانگکردن لەم ڕستانەی خوارەوە دەربهێنە.

١– ئەژدەهاك: ئەی دێوی لە (بیر) زراوچوو

ئەی ناشتای مارانت بەمێشك کردووە

٢– هەی سوار سواری، هەر تفەنگچی، دەست باتە تفەنگ

هەی ژنی جوان، ئارایشتی خۆی کا، بۆ ئاهەنگ

٣– نەسرین، ئەی ئەستێرەی بەیان،

ئەی جوان، ئەی شادەستەی جوانان

٤– هۆ مام بایز، وەرە بۆ ئێرە.

ڕاهێنان (٢)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بەم ئامرازانەی بانگکردن پڕبکەوە:–

(ئا ، ئادەی, ئەی، ئەها، یێ، ە)

١– ..... مانگ، من و تۆ هەردوو هاودەردین.

٢– ..... با بچین بۆ سەیری یارییەکە.

٣– پوور .....، نانەکەت بخۆ.

٤– ..... کەپرەکە ڕووخا.

٥– کوڕ ..... بەسەر شۆستەکەدا بڕۆ.

---

(١) لە کرمانجی ژوورودا ئەم ئامرازانە بۆ بانگکردن بەکاردێن جگە لەو ئامرازە هاوبەشانەی سەرەوە:

ئۆ: بۆ نێر و مێ وەکو: ئۆ ئازاد ، بابێ تە هات.

یێ: هەردووکی بۆ مێ بەکاردێت وەکو – کچێ فێری زانست ببە.

ئۆ: هۆ: هەردووکی بۆ نێر بەکاردێت وەکو – هۆ شڤان پەزێ خۆ باش بچەرینە.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا بانگکراوەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دیاری بکە:

١- ئەی نەوجەوانانی وەتەن، سا پێشکەون ئازا برۆن.

٢- خەڵکە من بۆ خوا، وا پێتان ئەڵێم

ئەمە وەسیەتە، وا من لەسەر ڕێم

٣- ئادەی ئاری ئەو گۆڤارەم بۆ بهێنە.

٤- خوشکێ ژ ئاخافتنا دایکا خۆ، دەرنەکەڤە.

٥- ئا کوڕی باش، ئەو پیاوەم بۆ بانگ بکە.

(ئامرازی لێکدەر)

١- ئاشتی و دۆستایەتی، ئامانج و هیوای گەلانە.

٢- نە لە شار و نە لە دێ نەمدی کەس وەك تۆ جوان بێ

٣- چەن بە ئاهەنگ، چەن سیحراوی!

ئەگەڕێ قاز یان مراوی

یان کۆتری حەوشی مزگەوت!

چەن خنجیلانەی لێ دێ ڕەوت!

٤- بەعسیە فاشستەکان، شار و شارۆچکە و گوند و مزگەوت و خوێندنگە و نەخۆشخانەکانی کوردستانیان کاولکرد.

٥- ئامانج نەهات بۆ کۆڕەکە، چونکە نەخۆشبوو.

خستەڕوو:

زۆر جار لە ئاخافتن و نووسیندا، لەبەر ڕەوانبێژی، یان لەبەر ئاسانی، یان بۆئەوەی ڕستە دووبارە نەکرێتەوە، دوو وشە یان دوو گرێ، یان دوو ڕستە، بەهۆی ئامرازێکەوە دەدەینە دەم یەك، بەو ئامرازانەی کە ئەم ئەرکە دەبینن دەڵێین: (ئامرازی لێکدەر).

لە ڕستەی یەکەمدا، لەجیاتی ئەوەی بە چەند ڕستەیەکی جیاواز بڵێین:

ئاشتی و دۆستایەتی هیوای گەلانە.

دۆستایەتی، هیوای گەلانە.

ئاشتی، ئامانج و هیوای گەلانە.

لە لایەکەوە، وشەی (ئاشتی) و (دۆستایەتی)، لە لایەکی دیکەوە، وشەی (ئامانج) و (هیوا)مان، بەیاریدەی ئامرازی لێکدەرەوە کە بریتییە لە (و) داوەتە دەم یەك.

لە هۆنراوەکانی (گۆران) دا، لە لایەکەوە گرێی (نە لە شار)، لەگەڵ گرێی (نە لە دێ) دا، بەهۆی ئامرازی لێکدەری (و)ەوە دراونەتە دەم یەك، لە لایەکی دیکەوە، وشەی (قاز) و (مراوی) بەهۆی ئامرازی لێکدەری (یان)ەوە دراونەتە دەم یەك و لە لایەکی دیکەشەوە دێرە هۆنراوەی (یا کۆتری حەوش و مزگەوت ..... هتد) کە ڕستەیەکی وتاداری سەربەخۆیە، بەهۆی ئامرازی لێکدەری (یا)وە دراونەتە دەم دێرە هۆنراوەکانی پێشووی.

ئەرکی ئەو وشە، یان ئەو گرێیانەی کە بەم شێوەیە دەدرێنە دەم وشە یان گرێکانی پێشوویان، پێکەوە ئەرکێکیان هەیە، یان وەکو ئەرکی وشە یان گرێکانی پێشوویانن بۆنموونە:

لە ڕستەی یەکەمدا (ئاشتی و دۆستایەتی) گرێیەکی ناوییە و نیهادی ڕستەکەن.

لە ڕستەی دووەمدا (نە لە شار) و (نە لە دێ) هەردووکیان گرێی هاوڵکارین و هەردووکیان تەواوکەری کارن.

لە ڕستەی سێیەمدا دەستەواژەی (قاز یان مراوی) گرێیەکی ناویە و بکەری ڕستەکەیە.

لە ڕستەکەیە چوارەمدا دەستەواژەی (شار و شارۆچکە و گوند و مزگەوت و خوێندنگە و نەخۆشخانە) گرێیەکی ناویە و بەرکارە.

ڕستەی پێنجەم لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە و بەهۆی ئامرازی لێکدەری (چونکە) دراونەتە دەم یەك.

دەستوور:

ئامرازی لێکدەر ئەو بێژەیەیە کە دوو وشە یان گرێ یان دوو ڕستە، بەیەکەوە دەبەستێت، هەریەکەیان بۆ گەلێك مەبەستی جیاواز بەکاردێن.

ئامرازی لێکدەر لە زمانی کوردیدا زۆرن، لەوانە:-

(کە، و ، تا، یان، بەڵام، یاخود، کەچی، جگە، بێجگە، لەگەڵ، نەك ، نەوەك، مەگەر، لەدواییدا، لەپاشدا، .....هتد).

ڕاهێنان (١)

ئەم بۆشاییانەی خوارەوە بە ئامرازی لێکدەری گونجاو پڕبکەوە.

١- خوشك ..... براکە، مەڕەکانیان لە داوێنی چیاکەدا دەلەوەڕاند.

٢- سەهۆڵ ..... گەرم بکرێت، جارێکی دیکە دەبێتەوە بە ئاو.

٣- من لێرە، ناجوولێم ..... ئەوان نەبێنەوە.

٤- ئەوان لە ئیشەکەی خۆیان بوونەوە ..... ئێوە هێشتا هەر لە ماڵەوەن.

٥- سێوەکەم بۆ هەڵبگرە ..... هەنارەکە.

٦- ..... منداڵەکە دەگریا دایکی شیری بۆ ئامادە دەکرد.

٧- برۆن ..... ئێوارێ، زوو بێنەوە.

ڕاهێنان (٢)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئامرازی لێکدەر دەربهێنە.

١- پیرەمێرد دەڵێت:

لە دەربەندیخان هەتا کەلیخان

ئەو ناوە یەکسەر شێواوە و وێران

شیوو هەردو بەرد تا لووتکەی بەرزان

پڕ لە وەیشوومە، بە گەڵا ڕێزان

٢- ئەگەر لە زستاندا بەفر و باران نەبارێت بەنداوەکان ئاویان کەم دەبێت.

٣- کارزان لەگەڵ هاوڕێکانیدا زۆر کۆشش دەکات، چونکە دەترسێت، کە لە تاقیکردنەوەکاندا دەرنەچێت.

٤- بێکەس دەڵێت:

ئەمڕۆ زەمانی عیلم و عیرفانـــــە

عالەم شەو و ڕۆژ وا لە فرمانـــــە

فەرقی نێر و مێ نییە بیـــــــزانە

هەستە، تێکۆشە تا خوێنت گەرمە

سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمـە

ڕاهێنان (٣)

بەهۆی ئامرازی لێکدەرەوە سێ گرێ دروست بکە لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە، بەمەرجێك ببنە:-

١- بکەر ٢- بەرکار ٣- تەواوکەری بەیاریدەی کار

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستانەی خوارەوە ئامرازی پەیوەندی، لێکدەر، بانگکردن جیابکەوە:

١- کە زۆر هات، قەوالّە بەتالّە.

٢- کوردینە، یەکبگرن.

٣- ئاسۆو نەبەز، لەدوای ئێمەوە گەیشتنە هەولێر.

٤- ئەی خوێندکاری ژیر، لە وانەکانتدا کۆشش بکە.

٥- حەمدی دەڵێت:

کە ڕۆیشتی بەجارێ دڵ و جەرگ و هەناوم کەوت

کەچوویتە (تانە) تانە سەر گلێنەی هەردوو چاوم کەوت

ئەڵێن هاتوویتە (کوێت) بڵێ قوربانی کوێتی کەم ؟

کە نۆبەت بەر سەری نەحسی شکاوی بێ کلاّوم کەوت

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١- تا ئارەق نەڕێژیت، شیرینی ناچێژیت.

٢- بە پەلە هاتم، کەچی ئاری ڕۆیشتبوو.

(جێناوی لێکدەری (کە ، کو))

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- ئەم شارە کەشەقامی زۆرە، جوانە.

٢- کوردایەتی کەئەڤینێکی گەورەو بەهێزە، مانای بەرگرییە لەخاك ونەتەوەی کورد.

٣- ڕەواندز کەپایتەختی میرنشینی سۆران بوو، شارێکی خۆش ودڵگیرە.

٤- ئەو مامۆستایەی کەپێشمەرگەبوو، شەهیدکرا.

٥- ئەو خورتێن کوژبۆ میللەتی دخەبتن، سەرفرازن.

٦- ئەو کچا کو دچیتە دهۆکێ، دۆستا وەیە.

٧- ئەڤ کتێبا کو لسەر مێزێیە، یامنە.

خستنە ڕوو:

ڕستەکانی سەرەوە، هەر یەکەیان لە دوو ڕستەی سادە یا زیاتر پێکهاتوون، بەڵام ڕستەکان لێکدراون و بوونەتە یەك ڕستە، ئەو لێکدانەش بە یارمەتی پەیڤێك بوو کە پێی دەڵێن جێناوی لێکدەر . جێناوی لێکدەریش یان(کە) یان(کو) بۆیەش پێی دەگوترێت جێناوی لێکدەر، چونکە لە هەر ڕستەیەك لەم ڕستانە لەجیاتی ناوی کەسێك یان شتێك بەکارهاتووە کە لە پێشدا گوترابێت، دوو ڕستەش پێکەوە گرێدەدات بەزۆریش دەکەوێتە دوای ئەو ناوەی کە لە ڕستەی دووەم دا جێی دەگرێتەوە، لە ڕستەکەشداجێناوی لێکدەر هیچ ئەرکێکی تر نابینێت.

١- له ڕستەی یەکەم دا، کە ڕستەیەکی ئاوێتەیە و پێشتر دوو ڕستە بووە کە هەر یەکەیان ڕستەیەکی سادە بووە :

ئ - ئەم شارە جوانە.

ب - ئەم شارە شەقامی زۆرە.

کە هەر یەک لەم ڕستە سادانە، لە نیهادو کارێکی ناتەواوو تەواوکەر پێکهاتووە، بەڵام کە دراونەتە پاڵ یەک بۆئەوەی ڕستەیەکی ئاوێتەیان لێ پێک بهێنین، ئەوا هاتووین لە جیاتی پەیڤەکانی"ئەم شارە"، کە ناوێکی گشتی دەست نیشان کراوە بە یارمەتی هاوەڵناوی نیشانەی (ئەم-ە)، بەڵام چونکە دوو ڕستەکەشی لە یەکتر داوە ئەوا ناومان لێناوە "جێناوی لێکدەر".

٢- لە ڕستەی دووەمیش دا، کە پێشتر لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتبوو :

ئ- کوردایەتی مانای بەرگری یە لە خاک و نەتەوەی کورد.

ب- کوردایەتی ئەڤینێکی گەورەو بەهێزە.

هەریەک لەم ڕستانەش لە نیهادو کارێکی ناتەواوو تەواوکەر پێکهاتووە.

بەڵام ئێمە هاتووین لە جیاتی دووبارە کردنەوەی پەیڤی "کوردایەتی" کە ناوێکی واتاییە پەیڤی"کە" مان بەکارهێناوە، کە جێناوی لێکدەرە، چونکە دوو ڕستە سادەکەی لێکداوە.

٣- هەر بەم جۆرە، لە ڕستەی سێیەمیش دا کەلە دوو ڕستەی سادەی

ئ- ڕەواندز پایتەختی میرنشینی سۆران بوو.

ب- ڕەواندز شارێکی خۆش و دڵگیرە "ڕەواندز" مان لابردووە لە جیاتی ئەو پەیڤە "کە" مان بەکارهێناوە کە جێناوی لێکدەرە.

٤- ڕستەی چوارەمیش هەر بەو جۆرە.

٥- له ڕستەی پێنجەمیشدا ، کە ڕستەیەکی ئاوێتەیەو پێشتر لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە:

١- ئەو خورت سەرفرازن

٢- ئەو خورت ژبۆ میللەتی دخەبتن.

هەردوو ڕستەکە دراونەتە پاڵ یەک بۆئەوەی ڕستەیەکی ئاوێتەیان لێ پێک بێت، لەجیاتی وشەی(ئەو خورتێن)ی ڕستەی دووەم، کەناوێکی دەست نیشانکراوە، پەیڤی"کو"مان بەکار هێنایەو جێی گرتووەتەوە،هەروەسا دوورستەکەشی لێکداوە. ژبەر هەندێ دبێژینێ"جێناوی لێکدەر".

٦- لەرستەی شەشەم دا، کەرستەیەکی ئاوێتەیەو پێشتر لەم دووڕستە سادەیە پێکهاتبوو

١- ئەو کچ دۆستا وەیە.

٢- ئەو کچ دچیتە دهۆکێ.

لەجیاتی پەیڤی(ئەو کچ) لەڕستەی دووەم دا،وشەی (کو) بەکار هاتووەو جێی گرتووەتەوە ودوو رستەکەشی لێکداوە،ژبەر هندێ دبێژینێ (جێناوی لێکدەر).

٧- ڕستەی حەفتەمیش، کەرستەیەکی ئاوێتەیە لەدووڕستەی سادە پێک دێت.

١- ئەڤـــ کتێب یامنە.

٢- ئەڤـــ کتێب ل سەر مێزێ یە.

لەجیاتی پەیڤی "ئەڤ کتێب" لەرستەی دووەم دا، وشەی "کو" بەکارهاتووەو جێی گرتووتەوە، هەروەها دوو رستەکەی لێکدراوە ، بۆیێ پێی دەگوترێت جێناوی لێکدەر.

دەستوور:

١- جێناوی لێکدەر ئەو پەیڤەیە کە لە جیاتی ناوی کەسێك یان شتێك بەکاردەهێنرێت کە پێشتر گوترابێت، هەروەها دوو ڕستەش پێکەوە گرێ دەدات و لە ڕستەیەکدا ڕێکیان دەخات.

٢- جێناوە لێکدەرەکان ئەمانەن : کە، کو

٣- بە زۆری جێناوی لێکدەر دەکەوێتە دوای ئەو ناوەوە کە لە ڕستەی دووەم جێی دەگرێتەوە:

ڕاهێنان (١)

ئەو ڕستانە دیاری بکە کە جێناوە لێکدەرەکان پێکەوەی بەستوون:

١- ئەو کەسەی کە منداڵی خۆی باش پەروەردە دەکات نیشتمان پەروەرە.

٢- ئەو ڕەزێ کو تە کێڵای، یێ بابێ منە.

٣- مامۆستایان کە ڕەنجی فێرکردن پێشکەش بە هاونیشتمانیان دەکەن پێشەوای گەلن.

١- ئەڤ پارێ کو تو بەلاڤ دکەی، سامانێ میللەتیە.

٢- ئەو مامۆستایێ کو وەدیتی، پسپۆرێ ئەندازێیە.

٣- کوردستانی عیراق کە بە خوێنی شەهیدان ئازاد کرا، پێشکەوتووە.

ڕاهێنان(٢)

ڤان ڕستان شلۆڤە بکە :

١- ئەو خوێندکارێ کو مە دوهی دیتی، خارزایێ تەیە.

٢- ئەو گەلەی کە بە ئازادی بژیت، سەرفرازە.

(ڕستەی ئاوێتە)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- کەرکوك کە لە مێژوودا بە "ئارابخا"ناوبراوە، شارێکی کوردستانە

٢- نەت زانیوە کە چیرۆکی مەم و زین بە شاکاری خانی دادەنرێت؟

٣- ئەو هۆزانێن کو تە ژبەرکرین، گەلەك خۆشن.

٤- نەت بیستووە کە هێز لە یەکگرتن دایە؟

٥- تە نەبیستییە، کو دلۆڤانێ خوێندنا خۆ تەواو کریە.

خستنە ڕوو:

هەریەك لەم ڕستانەی سەرەوە لە بنچینەدا لە دوو ڕستەی سادەی سەربەخۆ پێکهاتووە کە پاشان بە یارمەتی جێناوی لێکدەر، یان ئامرازی لێکدەری "کە"و"کو" لێکدراون و بوونەتە ڕستەیەکی ئاوێتە، ڕستەکانیش کە لێکدراون، یەکێکیان ڕستەی سەرەکییە کە پێی دەگوترێت "شارستە"کە ڕستەیەکی بنجی و سەربەخۆیە لە ڕووی واتاوە، وشەی لێکدەریشی پێش نەکەوتووە، بەڵام ڕستەیەکی تریشی تێدایە کە پارستەیە کە ڕستەیەکە لە ڕووی واتاوە سەربەخۆ نییە، ئەو بەشەیە کە جێناوی لێکدەر یا ئامرازی لێکدەری پێش دەکەوێت، سەر بە شارستەکەیە، بۆ نموونە لە ڕستەی یەکەم دا کە ڕستەیەکی ئاوێتەیە "کەرکوك شارێکی کوردستانە " شارستەیە بەڵام "کە لە مێژوودا بە ئارابخا ناوبراوە" پارچە ڕستەیەکی سەربەخۆو سەرەکی نییە، بەڵکو سەر بە شارستەکەیە، دیارە جێناوی لێکدەری (کە)ی کەوتۆتە پێشیێ بۆیە دەتوانین بە ئاسانی (پارستە)لە (شارستە) جیا بکەینەوە، دیارە چ پارستەکە یان شارستەکە هەر یەکەو(کاری) خۆی هەیە، بەم پێیە ڕستەی ئاوێتەچەند کاری تێدا بێت ئەوەندە پارستەو شارستەی تێدا دەبێت.

دەستوور:

١- ڕستەی ئاوێتە لە دوو ڕستەی سادە یان پتر پێکدێت، بە یاریدەی وشەی لێکدەر (جێناوی لێکدەر، ئامرازی لێکدەر)ی (کە،کو)دەدرێنە پاڵ یەکتر.

٢- لە ڕستەی ئاوێتە دا ئەو بەشەی کە بنجی و سەربەخۆیە پێی دەگوترێت "شارستە "بەڵام ئەو بەشەی کە بنجی نییە و واتای بەستراوە بە واتای شارستەکەوە پێی دەگوترێت "پارستە"

٣- وشەی لێکدەر لە ڕستەی ئاوێتەدا هەمیشە دەکەوێتە پێش "پارستە"وە، لەبەرئەوە بە سانایی دەتوانین لە ڕستەی ئاوێتەدا، شارستە لە پارستە جیا بکەینەوە.

٤- ژمارەی کارێن ڕستەی ئاوێتە، ژمارەی بەشێن وێ دەردخەن، واتە لە ڕستەی ئاوێتەدا، چەند (کار) هەبن ئەوەندە بەشە ڕستە ژی دەبن.

٥- وشەی لێکدەر یان دەبێتە "جێناوی لێکدەر"یان "ئامرازی لێکدەر" ئەگەر لە بڕی ناوێك یان جێناوێك بەکارهات ئەوا جێناوی لێکدەرە، وەك ئەڤ کتێبا کو لسەر مێزێ یە یا هەڤاڵ منە.

بەڵام ئەگەر دوو ڕستان لێك بدات ئەوا دەبێتە ئامرازی لێکدەرو جێی هیچ ناوێك ناگرێتەوە وەك :

نەت بیستووە کە هەولێر پایتەختی هەرێمی کوردستانی عیراقە.

ڕاهێنان (١)

ئەمانە لە ڕستەی ئاوێتە بەکار بێنە:

١- کە شاعیرێکی مەزن بوو.

٢- کە کوردستان ئاوەدان دەکەنەوە.

٣- کو تە فرۆشتی.

٤- کە تۆ دیوتە.

٥- کو سالار ب دویڤ زانستێ دگەڕێت.

٦- کو حکومەتا هەرێما کوردستانێ پڕۆژێن مەزن ڤەدکەت.

٧- کە گوندێکی خۆش بوو.

ڕاهێنان (٢)

وشەی "کە" و"کو" هەریەکەیان لەدوو ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارێك جێناوی لێکدەرو جارێکیش ئامرازی لێکدەر بن.

ڕاهێنان (٣)

ئەم بۆشاییانە بەجۆرێك پڕبکەوە کەڕستەی ئاوێتەیان لێ پێك بێت.

١- من بیستییە،.....

٢- ئەم دزانین.....

٣- گۆران.....لەهەڵەبجە لەدایك بووە.

٤- هەڵەبجە کە.....شارێکی گەورەی کوردستان بوو.

٥- ئەوەی کە نیشتمان پەروەر بێت..... .

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- ئەو کوردەی کەخەباتی کردووە، شایانی ڕێزلێنانە.

٢- ئەو تۆلاێزێ کو دوهی هاتی, پسمامێ تە بوو.

(دروستکردنی ناوی واتایی)

١- کاکی برا هۆ کاکی کورد له هەرکوێ هەی شەنی یاگرد
وەرە تۆزێ گوێی پیاوەتی شل کە بۆ لای کوردایەتـــی

(کامل ژیر)

٢-

ئ- جاران پەناگەی شەوانـــم ئامێزی ئاوەلاّی ژن بـــوو
گەرمی و نەرمی ئەو ئامێزە مایەی حەسانەوەی من بوو

(هێمن)

ب-کوشتم تەب داخا دوو چاڤا
تیـــرکو بـــەردا بـــوو هنـاڤا
نەشـیام ئـەز باڤێـم دوو گـاڤا
ژ کـــویـری و ســاریـیـا بـرینێ

(تاهرێ روشدی)

٣- هەر لە زاخۆ هەتا کرماشان پرسەیە ،ماتەمە ، بەخۆدادان
لە مەهاباد هەتا سلێمانـــی نالّە نالّە لەباتی گۆرانـــــی

(گۆران)

٤- ڕەفتارت زۆر شیرینە
کردارت زۆر ڕەنگینە
دیدارت مایەی ژینـــە
دووریت کول و برینـــە

(شێرکۆ ئەحمەد)

٥- مخابن بۆجهیّ کوردا
نهۆڵیّ بویه ئیّڤاریّ
هەتائەڤڕۆ دخەو دامان
بسەر داهات شەڤا تاری

خستنه ڕوو:

لە بەرنامەکانی سالاّنی پێشوودا و لە بابەتی دابەشکردنی ناو لە ڕووی هەبونەوە، زانیمان کە ناوی واتایی دوو جۆرە، جۆری یەکەم ئەو ناوانەن کە لە بنجدا ناوی واتایین، دەستکردو دروستکراوین وەک ناوەکانی، شەرم، هۆش، هێز. جۆری دووەم ئەو ناوە واتاییانەن کە دەستکردو دروستکراون و ئەم دروست کردنەش بە پێی دەستوورو بنەمای تایبەتیەوە بەڕێوەدەچێت. جا بۆ ڕوونکردنەوەی چۆنیەتی دروستکردنی ناوی واتایی، ئەگەر سەیرێکی نموونەکان بکەین دەبینین:

١- لە دوو دێرە هۆنراوەی یەکەم دا، دوو ناوی واتایی دروستکراوەەن، (پیاوەتی)و(کوردایەتی) ئەم دوو ناوە بوونی سەربەخۆیان نییە، تەنیا لە بیرو هزردا هەستیان پێ دەکرێت، یەکەمیان لە ناوی (پیاو)و پاشگری (ەتی) دووەمیشیان لە ناوی (کورد) و پاشگری(ایەتی) دروستکراوە.

٢- لەدوو دێرە هۆنراوەی ژمارە (٢)ی لقی(ب)دا، دیسان دووناوی واتایی (گەرمی)و(نەرمی)بەرچاو دەکەون، ئەڤ دووناوەژی ژ(هاوەڵناو)وپاشگری (ی) هاتینە دروستکردن.

لەپارچە هۆنراوەی لقی (ب)ش دا، دووناوی (کویری-قووڵی)و(ساری-ساردی)هەن،کەهەردووکیان ناوی واتایین ولە(هاوەڵناو)و پاشگری(ی)هاتینە دروستکردن.

٣- ئەگەر دێرە هۆنراوەکانی ژمارە (٣) بخوێنینەوە، دەبینین هەردووناوی واتایی (پرسە) و(نالّە)، بەپێی یەک دەستوور دروستکراون، کەئەو ژی بریتییە لەڕەگی کار لەگەلّ پاشگری (ە)، چونکە (پرسە) لەڕەگی کاری چاوگی (پرسین)و(نالّە)ش لەڕەگی کاری چاوگی (نالّین)، لەگەلّ پاشگری (ە) هاتینە دروستکردن.

٤- هەروەها لەدێرە هۆنراوەکانی ژمارە چواریش دا، ناوە واتاییە دروستکراوەکانی (ڕەفتار، کردار، دیدار) لە قەدی چاوگ وپاشگری (ار) دروست کراون.

٥- هەروەها لەدێرە هۆنراوەکانی ژمارە(٥)یش دا، ناوی واتایی(خەو) بەرچاو دەکەوێت، کەڕەگی کاری چاوگی (خەوتن)ەو هەرخۆشی بووە بە ناوی واتایی.

دەستوور:

ناوی واتایی، ناوێکە خۆی لەخۆیدا بوونی سەربەخۆیی نییە، بەڵکو لە هزرو خەیاڵدا پەیدا دەبێت، ئەم جۆرە ناوەش دەکرێت بە:

ئ- ناوی واتایی بنجی: کەهەر خۆی لەبنەڕەتدا ناوێکی واتاییە.

ب- ناوی واتایی دەستکرد(دروستکراو): بەم جۆرە دەیتە دروستکردن.

١- ناو لەگەلّ پاشگرێك، بەزۆریش پاشگرە بەکار هاتووەکان ئەمانەن،

(ی ، ەتی ، یەتی ، ایەتی ، ێتی ، ینی ، اتی ، یی).

٢- هاوەڵناو لەگەلّ پاشگرێك: پاشگرەکانیش بەزۆری ئەمانەن،

(ی ، یەتی، (ێتی)،(ایی، ە، اتی، ا)

ئەم پاشگرانەش دەخرێنە سەر:

ئ- هاوەڵناوی چۆنی وەك: ڕەشی، باشی، بڵندی.

ب- هاوەڵناوی بکەری داڕێژراو وەك:نووسەری، دانایی، زانایی.

پ- هاوەڵناوی بکەری لێکدراو وەك: گەشبینی، گیانبازی.

٣- ڕەگی کار لەگەڵ پاشگری (ە) وەك: پرسە.

٤- جاری وا هەیە ڕەگی کار خۆی دەبێتە ناوی واتایی وەك:خەو،جەنگ،ڕەنج.

٥- قەدی چاوگ لەگەڵ پاشگری (ار) وەك: کردار- مردار (مرار).

٦- هەموو چاوگەکان وەکو ناوی واتایی بەکار دێن.

٧- ناوی واتایی، وەکو هەرناوێکی تر، دەبێتە(نیهاد، بکەر، بەرکار، تەواو کەری یان (دیارخەری) ناو، تەواوکەری بەیاریدە، تەواو کەری کاری ناتەواو).

ڕاهێنان (١)

لەم دێڕە هۆنراوانەدا، ناوە واتاییە دروستکراوەکان دەست نیشان بکەو جۆری دروستکردنەکەشیان دیاری بکە :

١-بە منداڵی لە لێوی ئاڵی تۆم ئەستاندوە ماچێ

بە پیریش لەزەتی ئەوماچە شیرینەم لە بیر ناچێ

٢- لێ هیڤی دکەم ژ موستە عیدان

حەرفان نەگرن ژ موستە فیدان

ئەڤ نامە ئەگەر خراپە گەر قەنج

کێشایە مە دگەل وی دووسەد ڕەنج

٣- جوامێرێو هیمەت و سەخاوەت

مێرینی و غیرەت و جەلادەت

ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلیئەکراد

وان دانە بە شیرو هیمەت و داد

ڕاهێنان (٢)

ئەم ناوە واتاییە دروستکراوانە، چۆن دروستکراون ، دەستووری دروستکردنیان بنووسە:

خۆشەویستی،کرێتی ، کۆخە، برسییەتی، تەقە، دۆستاتی، مرۆڤینی کوڕێنی، گەرما.

ڕاهێنان (٣)

وەلامی ئەم پرسیارانە بدەوە:

١- جیاوازی لە نێوان ناوی بەرجەستەو ناوی واتایی چییە؟

٢- پێنج چاوگی دەنگی بهێنەوەو ناوی واتاییان لێ دروست بکە.

ڕاهێنان (٤)

لەم ڕستانەدا، ئەو پەیڤەی هێڵی بەژێردا کێشراوە شلۆڤەی بکە:

١- زانایی سەرچاوەی کامەرانییە.

٢- کار بە نالّەو گریە چارەسەرناکرێت.

٣- ئەم کێشەیە ئارامی دەوێت.

٤- ئاخافتنا زۆر بۆ مرۆڤی کرێتییە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)

١- هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی

١- ئەم نمونانە بخوێنەوە

خاڵۆ خاڵۆتەن کەم واچە خاڵـــــۆ

خاڵۆ دەم وەبان خاڵانت مـــــــاڵۆ

شەرت بۆمن جەداخ خاڵۆ خاڵۆی تۆ

خۆم کەرۆ وەکوڕ چواردە ساڵەی نۆ (مەولەوی)

٢- بیست و حەوت ساڵە من ڕەنجبەری تۆم

بە نان و ئاوو جل و بەرگی خـــــــۆم

خزمەتم کردی لە ئێـــــــــران و ڕۆم (بێکەس)

٣- دلبەرێ ئێرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگێ من دوو دۆخ

یەك لسینە یەك لدلدا لەو ژمن تێن ئاخ و ئۆخ (مەلای جزیری)

٤- تا فەلەك دەوری نەدا سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو

کەوکەبی ماهی موبارەك تالعی پەیدا نەبـــوو (نالی)

٥- هەزار ئەفسوون و جادووی پێوە ئاوێزانە ئەم ڕیشە

عیلاجی گەر ببێ یا گوزە یا گوێزانە ئەم ڕیشە (شێخ ڕەزا)

٦- سێ چوار قوتابی لە پۆلەکەماندا زیرەکن.

خستنه ڕوو:

ئەگەر ئەم نموونانە بخوێنیتەوە دەبینیت لە:

١- لە نموونەی یەکەم دا هاوەڵناوێکی ژمارەیی بەکارهاتووە کەوتۆتە پێش ناوی (سالّ)ەوە، بەم جۆرە هاوەڵناوەکە وەسفی ناوی سالّ دەکات و سنووردێك بۆ ژمارەی ئەو سالانە دادەنێت کە چواردە سالّن . هەروەها ئەگەر وردتر تەماشای نیوە دێرە هۆنراوەکە بکەین دەبینین هاوەڵناوی (چواردە) بەبێ یاریدە لە پێش ناوەکە دانراوە.

٢- لە نموونەی دووەمیش دا هاوەڵناوی ژمارەیی (بیست و حەوت) کە هاوەڵناوێکی ژمارەیی لێکدراوە لە دوو هاوەڵناوی ژمارەیی سادە دروست بووە. یەکەمیان بیست و، دووەمیشیان حەوت ، ئەم دوو هاوەڵناوە ژی بە ئامرازی (و) هاتینە لێکدان، دیسان ژی لەپێش ناوی (سالّ) دانراوە بۆئەوەی وەسفی ناوەکەی پێبکەین وسنووردێك بۆ ژمارەی سالّەکان دابنرێت، ئەم هاوەڵناوەش هەر بەبێ یارمەتی لەپێش ناوەکە دانراوە.

٣- لە نموونەی سێیەمیش دا هاوەڵناوە ژمارەییەکانی (دوو) و (یەك) کەهەر یەکەیان خراونەتە بەر دەمی ناوێکەوە بۆ ئەوەی وەسفی ناوەکەیان پێ بکرێت و دەست نیشانی ژمارەی ئەو (دۆخ) انەی پێ بکرێت کەلەسینەو دڵییان داوە، واتە سنووردێك بۆ ژمارەی ناوەکە دانراوە، ئەم کارەش بەبێ یارمەتی کراوە.

٤- لە نموونەی ژمارە چواریش دا دیسان دەبینین هاوەڵناوی (سەد) بەبێ یاریدە لەبەر دەم ناوی (کەوکەب) دانراوە بۆئەوەی دەست نیشانی ژمارەی کەو کەبەکان بکات و وەسفی ناوەکەشی پێ بکرێت.

٥- هەروەها لەنموونەی پێنجەمیش دا هاوەڵناوی ژمارەیی (هەزار) بەبێ یاریدە لەبەر دەم ناوی لێکدراوی (ئەفسوون وجادوو) دانراوە.

بۆئەوەی دەست نیشانی ژمارەیان بکات و وەسفیشیان بکات.

٦- لەرستەی شەشەم دا هاوەڵناوی (سێ چوار)لەپێش ناوی قوتابی دانراوەو بەبێ یاریدە وەسفی ناوەکەی پێکراوەو سنووردێکی داناوە بۆ ژمارەی قوتابییەکان، بەڵام چونکە گومان لەژمارەکە هەیە بۆیی لەنیوانیان دا هیچ ئامرازێکمان دانەناوە.

دەستوور:

هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی، هاوەڵناوێکە ناوەکەی دوای خۆی واتە ناوە تەواو کراوەکەی بەژمارە دەست نیشان دەکات وسنوردێك بۆ ژمارەکەی دادەنێت.

١- ئەو ناوەی لە دوای هاوەڵناوە ژمارەییە بنجییەکەوە دێت، سادە بێت یان ناسادە، دەبێت تاك بێت. بەڵام کە دەگوترێت منداڵە چواردە سالانەکە. ئەوا (چواردە سالان) دەبێتە گرێی هاوەڵناویی . یان (بە شەش ڕۆژان کارەکەم تەواوکرد) ئەوا (شەش ڕۆژان) گرێی هاوەڵکارییە.

٢- هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی بەبێ یاریدە دەخرێتە پێش ناوە تەواوکراوەکەوە، بەڵام ئەگەر (ی) ئامرازی دانەپاڵ خرایە نێوانیان ئەو کاتە هەردووکیان پێکەوەدەبنە گرێی هاوەڵکاری کاتی وەك:

شۆڕشی کورد لە یازدەی ئەیلوول دا بەرپابوو.

که لێرەدا (له یازدەی ئەیلوول) گرێیەکی هاوەڵکاری یە، یان دەتوانین بڵێین وەك ژمارەی ڕێکخستنی لێ دێت و ئەم شێوەیەش بەزۆری لەگەڵ مانگەکان دا بەکاردێت.

٣- ئەگەر دوو ژمارە بەدوای یەکەوە هاتن و گومان لە ژمارەکە هەبوو ئەوا لە نێوانیاندا ئامرازی (و)ناهێتە دانان وەك:

پێنج شەش سێوم خواردن . کەلێرەدا ژمارەکە گومانی لێ دەکرێت چونکە لەوانەیە زیاتر یان کەمتر بێت لە(پێنج شەش)

٤- هەرسێ هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (هەشت، نۆ، دە) پێکەوە دێن بەبێ ئامراز بۆ نموونە دەگوترێت (هەشت نۆ دەپیاوهاتن)

٥- لەژمارە بیست بەولاوە کەگومان لەژمارەکە بکرێت سەرەگرێیەکان دەگوترێن وەك:

بیست سی کەس هاتن.

چل پەنجا قوتابی دەرچوون.

٦- ژمارە (دە) و دەجارەکانی (سەد، هەزار،.....هتد) دەکرێت نیشانەی کۆیان بخرێتە سەر و بگوترێت:

دەیان پێشمەرگە شەهید کران.

سەدان ئوتومبێل لەوێستگەدا وەستاون.

ب هەزاران کورد هاتنە کیمیا باران کرن.

٧- هەر کاتێك بمانەوێت بڕی شتێك دەست نیشان بکەین وشەیەك دەهێنین کەئەو بڕە دەست نیشان بکات ولەدوای ژمارەکەوە بەکاری دەهێنین وناوە ژمێراوەکەی پێ دەکەین بەناوێکی لێکدراو، وەك:

سێ کیلۆ شەکرم کـــــڕی.

پێنج جەواڵ گەنمی بۆناردم.

هەندێك لەم پەیڤانەش بریتین لە:

ئـ نەفەر ← بۆمرۆڤ پێنج نەفەر کەبابمان کڕی.

ب- سەر ← بۆئاژەڵ هەشت سەر بزنم هەیـــە.

پ- دەست← بۆجلك ونوێن دووەدەستە نوێن وچوار دەستە جلکم بۆ نارد

ت- بەرگ← بۆ پەرتووك سێ بەرگ پەرتووکی ڕێزمانم کڕی.

چ- چاوە← بۆژوور خانووەکەمان سێ چاوەی هەیە.

چ- پارچە← بۆزەوی سەد پارچە زەوی بەسەر مامۆستایان دا دابەشکران.

ح- بن، بنە ← بۆدار و درەخت شەش بنەدارم بڕی.من شەش بنێن دارا بڕین.

خ- دانە ← بۆشتی ژمێراو دوودانە قەڵەمم لەم جۆرە هەیە

د- جووت ← بۆپێلاو وگۆرەوی سێ جووت پێلاوم هەیە.

٨- پەیڤی(ئەوەندە- هەندە) هاوەڵناوی ژمارەیی نادیارەو لەسێ تا نۆ دەگەیەنێت وەك:

بیست وئەوەندە ساڵە تۆم نەدیوە.

پەنجاو ئەوەندە ساڵە بەرلەئێستا بێکەسی شاعیر کۆچی دوایی کرد

٩- ژمارەی بنجی سادەلە (یەك)ەوە دەست پێدەکات تا (نۆ).بـەژمارەکانی (دە، بیست، سی، وچل و.....هتد) دەگوترێت

(سەرەگرێ) .

١٠- ژمارەی بنجی لێکدراویش بەم جۆرە پێك دێت :

ئـ لەدوو ژمارەی بنجی تێکەڵ وەك : یازدە، دوازدە، هەژدە

ب- لەدووژمارەی بنجی سادە، یان زیاتر کەبەهۆی ئامرازی (و) درابنە دەم یەکتر وەک :

بیست ودوو، چل وشەش، سەد وچل و پێنج .

پ- لە دوو ژمارەی بنجی سادە بەبێ یارمەتی ئامرازی (و) درابنە دەم یەکتری وەک:

چوار پێنج ، شەش حەفت.

ت- بەهۆی بەکارهێنانی پەیڤی دەست نیشان کردنی بڕی ناوەکە کە دەخرێتە پێش ناوەکەوە وەک:

دووسەر مەڕم هەیە .

کەلێرەدا (دووسەر) دەبێتە ژمارەیەکی بنجی لێکدراو.

١١- ئەگەر دووژمارەی بنجی لەیەک خانەدابن (یەکان، دەیان، بیستان، سییان.....هتد)، ناوە ژمێراوەکە دەکەوێتە دوای هەردووکیانەوە وەک چار پێنج مرۆڤ هاتن (چار، پێنج، لەخانەی یەکانن)

چل ودوو چل وسێ کچ لەم قوتابخانەدا دەخوێنن. (هەردووکیان خانەی چلانن)

بەلأم ئەگەر دووژمارە بنجییەکە لەیەک خانەدا نەبن وهەریەکەیان سەربەخانەیەکی جیاواز بێت ئەواپێوستە لەدوای هەریەکەیان ناوەژمێراوەکە باس بکرێت وەک:

نۆزدەپیاو بیست پیاودەبوون :ڕەوانیە بگوترێت :نۆزدە بیست پیاو دەبوون .سی ونۆ کەس چل کەس کوژران. ڕەوانیە بگوترێت سی ونۆ چل کەس کوژران.[1]

---

[1] گەلێك جاریش لەتوانا دا هەیە بگوترێت نەهد دەهد زەلام هاتن یان نۆدەپیاو هاتن بەلأم ئەم جۆرە دەربڕینە زۆر دروست وڕاست نیە، ڕاستییەکەی ئەوەیە بگوترێت نەهد زەلام دەهد زەلام هاتن.

تێبینی:

ژمارەی بنجی لەگەڵ وشەی تردا بەکاردێن وئەوکاتە هاوەڵناوی لێکدراو دروست دەکەن وەک:

مانگی چواردەشەوە	(چواردەشەوە)
گندۆرەی سێ مانگی	(سێ مانگ)
منداڵی یەک ساڵە	(یەک ساڵە)

ڕاهێنان (١)

ئەم بۆشاییانە بەپەیڤێکی گونجاو پڕبکەوە:

١- حەفت..... جلکم بۆخوشکەکانم کڕی.

٢- هەزار..... پەرتووک بۆپەرتووکخانەی قوتابخانەکەمان بەدیاری هات.

٣- ئەڤرۆ من سێ..... بزن ژبازاڕی کرین.

٤- باخچەوانەکە شەش..... درەختی سێوی چاند.

٥- مام پیرۆتی دوو..... زەڤی لگوندێ مەهەنە.

ڕاهێنان (٢)

لەم رستانەدا هەر پەیڤێك کەهێڵی بەژێردا هاتووە شلۆڤەی بکە:

١- دوهی ئازادی سێ دانە قەڵەم کڕین.

٢- من بیست برادەرو تۆ یازدە برادەرت هەنە.

٣- وێ چارپێنج خانی ل دەوکێ فرۆتن.

٤- هەزاران سەرباز لەجەنگ دا بەشدار بوون.

٥- وان دوو کاڤڕێن قەلەو ڤەکوشتن.

ڕاهێنان (٣)

١- جیاوازی لەنێوان ژمارەی بنجی لێکدراو بەهۆی ئامرازێکی لێکدەر و ژمارەی لێکدراو بەبێ ئامرازی لێکدەر چییە؟ بەنموونەوە ڕوونی بکەوە.

٢- جیاوازی لەنێوان پەیڤە هێڵ بەژێر داهاتووەکانی ئەم دوو ڕستەیە چییە؟

ئا- لەڕۆژی پێنجی ئادارداا گەلی کورد ڕاپەڕی.

ب- تەمەنی لەزگینی برام پێنج ساڵە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)
٢- هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن

ئەم نموونانە بخوێنەوە:

ئا- قوتابیی یەکەم هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردەوە خەڵات دەکرێت.

ب- یەکەم قوتابی هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردەوە خەڵات دەکرێت .

پ- قوتابییا ئێکێ(یەکێ) هەمی ساڵان ژ لایێ وەزارەتا پەروەردێ ڤە دهێتە خەڵات کرن.

٢-

ئا- ئەندازیاری سێیەم دەرچووی زانکۆی دهۆکە.

ب-سێیەم ئەندازیار دەرچووی زانکۆی دهۆکە.

پ- ئەندازیارێ (ئەندازیارا) سێیێ ژ زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویە.

٣-

ئا- دووەمین (دووهەمین) کۆنگرەی ماموستایانی کورد لە ساڵی ١٩٦٠ز لە شەقلاوە گرێدرا.

ب- کۆنگرێ دوویێ یێ ماموستایێن کورد ل سالا ١٩٦٠ز ل شەقلاوە هاتە گرێدان.

٤-

ئا- لە دەیەمین ساڵیادی ڕاپەڕینی گەلی کوردستانا هەزاران سلاو بۆ گیانی پاکی شەهیدان.

ب- ل ساڵیادا دەیێ (دەهێ) ڕاپەڕینا گەلێ کوردستانێ هەزاران سلاۆ بۆ گیانێ شەهیدان.

٥-

ئا- سەدو بیست و دووەم (دووەمین) کەس لە دانیشتوان برای منە.

ب- کە سێ سەدوبیست و دوویێ ژ ڕونیشتییان برایێ منە.

خستنە ڕوو:

ئەگەر سەرنجێك لە ڕستەکانی سەرەوە بدەین دەبینین :

١- لە ڕستەی ژمارە(١) ی (ئـ) دا، ژمارەی بنجی (یەك) مان لە شێوەی هاوەڵناوێکی ژمارەیی بەکارهێناوە بۆ ئەوەی پلەو خانەی ئەو قوتابییەی پێ دەست نیشان بکەین کە هەموو ساڵێك لە لایەن وەزارەتی پەروەردە خەڵات دەکرێت، هاوەڵناوەکەمان خستۆتە دوای ناوی(قوتابی)یەوە لە نێوانیاندا (ی) ئامرازی دانە پاڵمان بەکارهێناوە ، بەڵام لە ڕستەی (ب)دا ئەم ئامرازە بەکارنەهاتووە چونکە ناوە ژمێراوەکە کەوتووەتە دووای هاوەڵناوە ژمارەییەکەوە. هەر لە هەمان ڕستەی ژمارە (١) ی (پ) داو بۆ هەمان مەبەست، لەگەڵ ژمارە (ئێك - یەك) کە هاوەڵناوێکی ژمارەیی بنجییە ، پاشگری (یێ) مان بەکارهێناوە هەر بۆ مەبەستی دەرخستنی پلەو خانەی قوتابییەکە و لە نێوان قوتابی و هاوەڵناوە ژمارەییەکەش دا پیتی (ا،ێ)وەکو ئامرازی دانەپاڵ بەکارهاتوون (ا) بۆ ڕەگەزی مێ و (یێ) بۆ نێر پیتی (ی) کە کەوتۆتە نێوان دوا پیتی پەیڤی (قوتابی) و (ا،ێ)ی ئامرازی دانە پاڵ بووە بە (یا، یێ) کە ئەگەر ڕستەکە جارێکی تر ناوی قوتابی تیادا دووبارە بکرێتەوە ئەوا ئەم (یا، یێ)یە جێی ناوی قوتابی دەگرێتەوە ، بۆ نموونە دەتوانین بڵێین :

١- قوتابیيا ئێکێ هاته خەلات کرن ویا (ئا) دوویێ نەهاته خەلات کرن.

٢- خوێندکارێ ئێکێ هاته خەلات کرن ویێ (ئێ) دوویێ نەهاته خەلات کرن.

کە دیارە لێرەدا نەمان ویستووە ناوی قوتابی دووبارە بکەینەوە بۆیێ (یا - ئا) (یێ - ئێ) لە شوێنی دا بەکارهاتووە, لەم جۆرە ڕستانەشدا هەمیشە ناوەکە لەپێشەوە دێت و هاوەڵناوەکە لە دوایەوە, ناکرێت شوێنەکانیان بگۆڕین.

٢- لە ڕستەی ژمارە(٢) ی (ئ) دا، هەربەشێوەی پێشووهاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (سێ) مان کرد بەسێیەم کەهاوەڵناوەکی ژمارەیی ڕێکخستنە بۆئەوەی پلەی ئەندازیارەکەی پێ دەست نیشان بکەین، لەدوای ناوی ئەندازیارەوە بەکارهاتووە، بۆێی (ی) وەکو ئامرازی دانەپاڵ خراوەتە نێوانیان وچونکە هاوەڵناوی(سێ) کۆتایی بەبزوێن دێت بۆیی کەپاشگری (ە م) دەخەینە سەری پێویستمان بەناوبەندێك دەبێت لەنێوان هەردوو بزوێنی (ێ)ی دوای (سێ) و (ە)ی پاشگری (ەم) ودەبێتە سێیەم (سێ یەم) لەرستەی (ب) ئامرازی دانەپاڵ لەنێوان ناوەکەو هاوەڵناوە ژمارەییەکە بەکارنەهاتووە چونکە ئەمجارەیان هاوەڵناوەکە پێشکەوتووە.

ئنجا لەرستەی ژمارە دووی (پ)دا، دەبینین ناوی ئەندازیار لەپێشەوە هاتووە وهاوەڵناوە ژمارەییەکەش لەهاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (سێ) وپاشگری (ێ- ا) دروست بووەو، بووە بە (ئەندازیارێ(ئەندازیارا)سێیێ) کەپلەی ئەندازیارەکە دەست نیشان دەکات- جائەگەر ڕستەکە دووبارە کردنەوەی ناوی ئەندازیاری تێدابوو،ئەوا لەجیاتی ناو هێنانەکە یان(یێ- ئێ) یان (یا - ئا) بەکار دەهێنین ودەڵێین: ئەندازیارێ سێیێ ل زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویە و یێ (ئێ) چارێ ل

زانکۆیا سلێمانیێ (بۆنێر).

ئەندازیارا سێیێ ل زانکۆیا دهۆکێ دەرچوویەو یا (ئا) چارێ ل زانکۆیا سلێمانیێ (بۆمێ).

٢- لەرستەی ژمارە (٢)ی (ئ) دا هاوەڵناوی ژمارەییڕێکخستنی(دووەمین- دووهەمین) لەپێش ناوی (کۆنگرە)ەوە بەکارهاتووە بۆدەست نیشانکردنی پلەی کۆنگرەکە، ئەم هاوەڵناوە، بەم شێوەیەی کەدروست بووە، پەسند وایە هەردەم لەپێش ژمێراوەکەوە بێت،

واتە ، بۆنموونە، ئەگەر بگوترێ :

((پێنجەمین خانوو مالّی ئێمەیە)) پەسند تر لەوەی بگوترێ :

((خانووی پێنجەمین مالّی ئێمەیە))

چونکە ئەگەر ناوە ژمێراوەکە بکەوێتە پێش، پەسند وایە ئەو کاتە هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستنەکە بەهۆی پاشگری (ەم- هەم) دروست بکرێ وبگوترێ :

خانووی پێنجەم مالّی ئێمەیە.

لەڕستەی (ب) دا، هەربەهۆی پاشگری (ی)وە، هاوەڵناوی بنجی (دوو) کراوە بەهاوەڵناوی ڕێکخستن . دیسان ئەگەر لەرستەکەدا ناوەژمێراوەکە دووبارە کرایەوە، پێویست ناکات ناوی بهێنین بەڵکو بەهۆی (یا- ئا) دەست نیشانی دەکەین ودەڵێین:

کۆنگرێ دوویێ مامۆستایێن کورد ل سالا ١٩٦٠ ز و (یێ) ئێکێ ل سالا ١٩٥٩ ز ل شەقلاوە هاتە گرێدان .کەدیارە لێرەدا (یێ-ئێ)شوێنی ناوی کۆنگرەیان گرتووەتەوە.

٤- لەرستەکانی (ئ) و(ب)ی ژمارە (٤) یش دا، هەردوو هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستنی (دەیەمین) و دەیێ(دەهێ) بۆ هەمان مەبەستی دەست نیشانکردنی پلەی سالّیادی ڕاپەڕینی گەلی کوردستان بەکار هاتوون.

یەکەمیان بەهۆی پاشگری (ەمین) کراوە بەو جۆرە هاوەڵناوەو لەپێش ناوی (سالّیاد)دا دانراوە کەئەوێ شوێنی سروشتی خۆیەتی و، چونکە ژمارە بنجییەکە (دە) کۆتایی بەبزوێنی (ە) هاتووە، بۆیە کە پاشگری (ەمین)ی دەخرێتە سەر ،کەئەویش بەبزوێنی (ە) دەست پێدەکات ، ناچار دەبین ناوبرێك لەنێوان ئەو دوو بزوێنەدا دابنێین کە(ی) یەو پاشگرەکە ئەو کاتە لەشێوەی (یەمین) دەردەکەوێت (دەیەمین).

٥- لەرستەی ژمارە (٥)دا، هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستنی (سەدو بیست ودووەم ((دووەمین)) لێکدراوەو ژمارەکان بەهۆی ئامرازی (لێکدەر)ی لێکدەرەوە لێکدراون ونیشانەی (ەم) یان (ەمین) دەچێتە سەر دوازمارە، واتە دوا ژمارە نیشانەی ڕێکخستن وەردەگرێت.

دەستوور:

١- هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن ،بەوهاوەڵناوە دەگوترێت کەپلەی ژمێراوەکانی خۆی (واتە ئەو شتە هاو ڕەگەزانەی کەدەیان ژمێرێت) بەشێوەی ڕێکخستن یان ڕیز بەندی ڕادەگەیەنێت.

ئەگەر هاوەڵناوە ژمارەییەکەی ڕێکخستن لەدوای ناوەوە هات ئەوا پێویستی بە(ی) ئامرازی دانە پاڵ دەبێت وئەگیناپێویستی پێی نابێت.

٢- ئەو هاوەڵناوە بنجییانەی کەکۆتاییان بەپیتی نەبزوێن دێت هەریەکسەر بەهۆی پاشگری (ەم- هەم) و (ەمین)- (هەمین) دەو دەکرێن بەهاوەڵناوی ڕێکخستن ، بەڵام ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی

بەبزوێنەکانی (ێ، ا، ۆ، ە، ی) بێت، ناچار دەبین لەنێوان ژمارەکەو نیشانەکەدا (ی) ناوبەند دابنێین لەو ژمارە بنجییانەی کەکۆتاییان دێت بەبزوێنی (وو) ناوبەندە کە دەبێتە (و)، بزوێنی (وو) ی کۆتایی وشەکە لەباری ئاسایی خۆی کەمێك کورت تر دەگوترێت.

٣- لەشێوەی زاری کرمانجی ژوورو دا هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن بە هۆی پاشگری (ێ،ا) دروست دەکرێت، کە دەخرێتە کۆتایی ژمارە بنجییەکەوە، ئەگەر ژمارەکە کۆتایی بە بزوێنەکانی (ا،ێ،ۆ،ە،ی) هاتبوو ، ناوبڕی (ی)لە نێوان ژمارەکەو نیشانەکەدا دادەنێن وئەگەر ژمارە بنجییەکەش کۆتایی بەبزوێنی (وو) هاتبوو ناوبەندەکە دەبێتە (و)، بزوێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە لەباری ئاسایی کەمێك کورت تر دەگوترێت.

٤- لەشێوەی زاری کرمانجی ژوورودا هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن هەمیشە دەکەوێتە دوای ناوەکەوە، بۆدانە پالیش یائامرازی (ا) بۆرەگەزی (مێ) و یان ئامرازی(ێ) بۆرەگەزی نێر بەکاردێت و، ئەگەر ناوە ژمێراوەکە لەڕستەیەك دا دووبارە بکرێتەوە بەلأم بەئاشکرا ناوی نەهێنین ئەوا بۆ ڕەگەزی مێ (یا- ئا) و بۆ ڕەگەزی نێریش (یێ- ئێ) بەکاردێت، ناوە ژمێراوەکەش هەمیشە تاکە .

٥- نابێ لەجیاتی هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن ،هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی بەکاربهێنین بەمەبەستی دەربڕینی واتای یەکەمیان، واتە ناکرێ بڵێین : سەدەی دوو لەجیاتی سەدەی دووەم

٦- ئەگەر هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن بەهۆی پاشگری (دەمین- هەمین)ەوە دروست بوو، واپەسند تر ە کەهەمیشە لەپێش ناوە ژمێراوەکە بێت، ئەگەر بەدواشییەوە بێت هەردوو رستە، بەلأم ئەگەر بەهۆی پاشگری (دەم- هەم)ەوە دروست کرابوو، پەسند وایە بکەوێتە دوای ناوەکەوە، خۆئەگەر ل پێشییاوی ژی بێت هەردروستە.

(هاوەڵناوی ژمارەیی)
٣- هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی

١-

ئ- سێیەکی مەڕەکانی خۆمم فرۆشت.

ب- سێیەکا(سێ ئێکا)پەزێن خۆمن فرۆت.

٢- ئ- $\frac{٢}{٨}$ دوو هەشت یەکی بەرهەمی ئەم کارگەیە بۆ هەژارانە.

ب- دوو هەشت یەکا بەرهەمێ ڤێ کارگەهێ بۆ هەژارانە

٣- ئ- $\frac{٣}{٢٠}$ سێ بیست یەکی خوێندکاران لە تاقیکردنەوەی پێزمانی کوردی دا دەرنەچوون.

ب- سێ بیستیەکا خوێندکاران ل تاقیکردنەوا پێزمانێ کوردی دەرنەچوون.

---

(١) سێکا ژی دهێتە گوتن.

(٢) دوو هەشتێکا ژی دهێتە گوتن.

(٣) سێ بیستێکا ژی دهێتە گوتن.

٤-

ئا - ٣٥٪ لـه سـهدا (ن) سـی و پێنجـی کرێکـارانی ئـهم کارگهیـه نهخوێندهوارن.

ب- ژ سهدا (ن) سه وپێنج کرێکارێن ڤێ کارگههێ نهخوێندهڤانن.

٥-

ئا- ٠,٧ له دهیا (ن) حهفتی کچانی قوتابخانهکهمان خهڵکی دهۆکن.

ب- ژ دهیا حهفتێ کچێن قوتابخانه مه خهلکی دهۆکێنه.

٦-

ئا- ٠,١٤ له سهدا چواردهی مامۆستایان ئوتومبێڵی خۆیان ههیه.

ب- ژ سهدا (ن) چارده مامۆستا خودانێ ئوتومبێلاّ خۆنه.

٧-

ئا- ٠,٢٤٧ له ههزاران دووسهدو چل وحهفتی سهربازان له جهنگ کوژران.

ب- ژ ههزاران دووسهدو چل و حهفت سهرباز ل جهنگێ هاتنه کوشتن.

٨-

ئا- $\frac{١}{٢}$ نیوهی پارهکهم لێ بزر بوو.

ب- نیڤهکا پارێ من بهزر بوو.[٤]

---

[٤](نیڤا) ژی دروستە

خستنەڕوو:

لە خوێندنەوەی ڕستەکانی سەرەوەدا بۆمان دەردەکەوێت کە لە هەر ڕستەیەکیاندا هاوەڵناوێکی ژمارەیی هەیە کە وردەی ناوە ژمێراوەکەی دوای خۆی نیشان دەدات وئەندازەی کەرتەکە ڕادەگەیەنێت.

١- لە ڕستەی ژمارە یەکی (ئ)دا هاوەڵناوی ژمارەیی (سێیەك) ئەندازەی مەڕە فرۆشراوەکان پیشان دەدات و لە دوو ژمارەی بنجی(سێ) و (یەك) پێکهاتووە کە بە یاریدەی (ی) ئامرازی دانەپاڵەوە کاری خۆی کردووە. ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنیا لەو جۆرە ژمارانەدا دەبێت کە ژمارەی دووەمیان (یەك)بێت، وەك چواریەك ،شەشیەك ، هەشتیەك.

لە هەمان ڕستەی ژمارە یەك و لە بەشی (ب)دا ، هاوەڵناوی ژمارەیی (سێیەکا) یان (سێ ئێکیا) ئەندازا قان پەزان دەردێخیت کۆ ژلایێ من قە هاتینە فرۆتن، ئەڤ هژمارا کەرتییە ژی پێکهاتیە ژ هژمار بنجییا (سێ) و(ئێك- یێك) دیسازی ئەڤ جۆرە پێکهاتنە هەر دڤان هژمارا دبیتن کو هژمارا دوویێ ژوان (ئێك- یێك) بیتن وەکی (چارئێك- چارییك) (شەش ئێك- شەشییك) (حەفت ئێك- حەفتییك) و ب هاریکاریا (ا) یان (ێ) ی ئامرازێ دانەپاڵ کارێ خۆ دکەتن.

٢- لە ڕستەی دووەمیش دا ئەو هاوەڵناوە ژمارەییە کەرتییەی کە ئەندازەی ئەو بەرهەمە دەردەخات کە بۆ هەژاران تەرخان کراوە هاوەڵناوی (دوو هەشت یەك)ە کەلە ژمارە بنجییەکانی(دوو, هەشت, یەك) پێکهاتووە و بە هۆی ئامرازی (ی) دانەپاڵەوە کاری پیشاندانی ئەندازەی تەرخانکراوی بەرهەمەکە دەست نیشان دەکات ، لێرەش دا هەر بە یارمەتی ژمارەی (یەك) دروست دەبێت کە دەخرێتە دوای ژمارەی دووەمەوە کە ژمارەی ژێرەوەیە،

واتە لە دەستپێك دا ژمارەی سەرەوە، ئینجاهی ژێرەوە دەخوێنینەوەو لە پاشان ژمارەی(یەك) ی دەخەینە سەر، ئەم جۆرە خوێندنەوەیەش لەو ژمارە کەرتییانەدا دەردەکەوێت کە سەرەیان لە یەك زیاترە، (سێ, پێنج, یەك) (شەش حەفت یەك) (بیست شەست یەك).....هتد.

لە ڕستەی (ب)ش دا، هەر بە هەمان شێوە ژمارەی کەرتی (دوو, هەشت, یەکا) لە سێ ژمارەی بنجی (دوو، هەشت، یەك) دروست بووە، ئەوەندە هەیە لێرەدا ئامرازی دانەپاڵ (ا)ە نەك (ی).

٣- لە هەردوو ڕستەی ژمارە (٣)ش دا دیسان ژمارەی کەرتی (سێ, بیست, یەك) ئەندازەی ئەو کەرتە ڕادەگەیەنێت کە ژمارەی خوێندکارەکانی پێ دەست نیشان دەکەین کە لە تاقیکردنەوەی ڕێزمانی کوردی دا دەرنەچوون، ئەو ژی ل سێ هەژماران پێکدێت (سێ، بیست، یەك) و بەهۆی ئامرازی دانەپاڵی (ی) لە ڕستەی یەکەم و (ئ) لە ڕستەی دووەم دا کاری دەست نیشانکردن و وەسفکردنی خوێنکارانی دەرنەچوو پیشان داوە.

٤- لە ڕستەی (ئ) و (ب)ی ژمارە چواریش دا، ئەو جۆرە کەرتانە بەم شێوەیە دەبێنە خاندن : (لە) یان (ژ) ئینجا ڕێژەکە ، کەسەدە ، لە پاشان خودی ژمارە، واتە دەڵێین : لە سەدا (ن) یان ژ سەدا (ن).....هتد ژمارەکە دەخوێنینەوە . ئەم جۆرە ژمارە کەرتییەش پێی دەگوترێ کەرتی سادە.

٥- لە ڕستەکانی ژمارە (٥) و (٦) و (٧) یش دا, ژمارە کەرتیەکان, کەرتی دەبین و خوێندنەوەیان بەم جۆرە دەبێت:

ئ- (لە) , (ژ) دەیا (ن) , دەها (ن) ..... ئینجا ژمارەکە

ب- (لە) , (ژ) سەدا (ن) ..... ئینجا ژمارەکە

پ- (له) , (ژ) هەزار (ن) ..... ئینجا ژمارەکە

٦- ژمارە (یەك) و (دوو) ناکەونە بەر دەستووری خوێندنەوەی کەرتەکانی تر کە سەرەیان یەك بێت، لێرەدا دەڵێیت یەك سێو بۆ من، ئەگەر کەرتەك $\frac{١}{٢}$ بوو، دەگوترێت نیو سێو ئانکو (نیۆ سێۆ) بۆ من.

دەستوور:

١- هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی بەشێك لە ژمارە تەواوەکە پیشان دەدات واتە ئەندازەی کەرتەکە ڕادەگەیەنێت، ئەو ئەندازەیەش بریتیە لە چەندییەتی هەردوو بەشی کەرتەکە، ئەو پیشاندانەش بەهۆی ئامرازەکانی دانەپاڵی (ی) و (أ) و (ێ) جێ بەجێ دەکرێت . ناوە وەسفکراوەکەش هەمیشە لە دووای ژمارە کەرتییەکەوە دێت. ئەم جۆرە هاوەڵناوە ژمارەییە هەمیشە لێکدراون .

٢- ئەگەر سەرەی هاوەڵناوە کەرتییەکە یەك بوو، بەڵام ژێرەی ژمارە سێ و بەولاوە بوو ئەوا لە گوتن دا،ژێرە دەگوترێت و(یەك) یان (ئێك)ی بەدوا دا دێت وەك چوار یەك (چارییێك- چارئێك)، هەشت یەك (هەشت ئێك).

٣- ئەگەر سەرە دوو یان زیاتر بوو، ئەوا لە گوتن دا، سەرە دەگوترێ ، ئینجا ژێرەو لەپاشان ژمارە (یەك- ئێك) ی دەخرێتە دوا وەك سێ هەشت یەك، دوو پێنج یەك جاری وا هەیە بە (سێ لەسەر هەشت) یان (دوو لەسەر پێنج) دەخوێندرێ .[١]

[١] ئەم جۆرە خوێندنەوەیە تازە هاتووەتە ناو زمانی کوردییەوە.

ڕاهێنان (١)

١- جیاوازی هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن لەگەڵ هاوەڵناوی ژمارەیی بنجیی دا چییە ؟

ئ- لە پێکهاتن دا ب- لە بەکارهێنان دا

٢- ئەو ژمارە بنجییانەی کە کۆتاییان دێت بە بزوێنی (ە ، ا ، ۆ ، ێ) چۆن دەکرێن بە هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن.

ڕاهێنان (٢)

چەوتی ئەم ڕستانەی خوارەوە پیشان بدەو ئینجا بەڕاستی بیاننوسەوە.

١- سالّی دووەمین ڕاپەڕینی گەلی کوردستان پەرلەمان و حکومەتی هەرێم دامەزران.

٢- کرێکاری دوو لە لایەن بەڕێوەبەری کارگەکەمان پاداشت کرا.

٣- قوتابیا پێنج ل وانێن زانستی یا باش نینە.

٤- مەولەوی یەك شاعیر بوو کە کێشی خۆمالّی زیندوو کردەوە.

ڕاهێنان (٣)

وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکانی ئەم ڕستانە شلۆقە بکە:

١- خانیا چاریێ مالا هەڤالێ منە.

٢- نیڤەکا قوتابیێن ڤێ پۆلێ ل دوو وانان کەڤتینە.

٣- ئازاد لە هەشتەمین پێپیلکە کەوتە خوارەوە.

٤- سێیەکی دانیشتووانی ئەم گوندە هەژارن.

(هاوەڵناوی نادیار)

ئەم دێڕە هۆنراوانە بخوێنەوە:

١- هەر ماهێ نەوبۆ حالم پەشێون
چون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پێوەن. (مەولەوی)

٢- هەموو عومرم بە زایەع چوو لە ڕێگەی عیشق دا چونکە
گرفتارو ئەسیری داوی عیشقی تفلْ فامێکم (کوردی)

٣- نەقدێ مە دبوو ب سکە مەسکووك
نەدما وەهە بێ ڕەواج و مەشکووك (ئەحمەدی خانی)

٤- هەندێ کەس ڕاستی بە خوار تێئەگەن
ئەغیاری میللەت بەیار تێئەگەن
کتێبی عیلمی و ئازادی ئەفکار
بە ئینسان خۆرکەو خونخوار تێئەگەن (دلزار)

٥- کەکێ منۆ
چ دارەکا ڕەهدرێژم
دڤی واریدا
باوو باهۆزید پاییزێ
پەلك وەراندن (عەبدولڕەحمان مزوری)
تا قڕاندن

خستنەڕوو:

سەرنج لە دێرە هۆنراوەکانی سەرەوە بدە. دەبینیت:

١- لەدێڕی یەکەم دا، پەیڤی(هەر) وەکو هاوەڵناو بەکارهاتووە و لەپێش پەیڤی (ماهێ, مانگ، هەیڤ)دانراوە و بەشێوەیەکی نادیار وەسفی ناوی (ماه) دەکات و، واتە بۆمانی دەست نیشان ناکات کەلە کام کاتی مانگ دا، حاڵی دەشێوێت وتووشی پەشێوی دەبێت، لەبەر هەندێ پەیڤەکە دەبێتە (هاوەڵناوی نادیار).

٢- لەدێڕەهۆنراوەی دووەمیش دا، هەربەو جۆرە، پەیڤی (هەموو)هاوەڵناوە ولەپێش ناوی (عومر= تەمەن = ژی) هاتووە، بەئاواییێکی نادیار ودەست نیشان نەکری، وەسفی ناوەکەدەکات بەجۆرێکی وا کەنازانین ماوەی ئەو عومرەی بەفیڕۆ چووە لەڕێی عیشق دا چەندە، بۆیە ئەویش هەرپێی دەگوترێ، (هاوەڵناوی نادیار).

٣- لەدێڕە هۆنراوەی سێیەمیش دا،پەیڤی(وەهە=وەهـا=وا) هاوەڵناوەو لەپێش ناوی (ڕەواج) هاتووەو بەشێوەیەکی نادیار وەسفی بێ ڕەواجییەکەی کردووە، بەجۆرێك کەناتوانین دەست نیشانی ڕادەی یان بڕی ئەو بێ ڕەواجییەبکەین، هەرژبەر هەندێیە دبێژنێ (هاوەڵناوی نادیار).

هەر بەوجۆرە پەیڤەکانی (هەندێ، چ، گەلێك)کەبەڕیزە لەدێڕە هۆنراوەکانی ژمارە(٤) و (٥) و (٦) دا هاتوون هەریەکەیان لەگەڵ ناوێك داهاتوون و وەسفی ناوەکە دەکەن بەڵام بەئاواو شێوەیەکی پەنهان ونادیار، بۆیە بە هەر یەك لەوانەش دەگوترێ (هاوەڵناوی نادیار).

دەستوور:

١- هاوەڵناوی نادیار، هاوەڵناوێکە کەجۆر و چۆنیەتی ،یاژمارەو بڕی ناوەکە بەشێوەیەکی نادیار دەست نیشان دەکات ویا دەخرێتە پێش ناوەکە یان جێناوەکە ،ئەو کاتە پێویستی بە دانە پاڵ نابێت ،یان دەخرێتە دوای (پشتی) ناوەکە ،یان جێناوەکە وئەوکاتە پێویستی بە دانە پاڵ دەبێت.

٢- هەندێ لەوهاوەڵناوە نادیارانە ئەمانەن:

(چەند= هەندێ(هەندك)، هەر،هەموو (تەڤ) دیكە (دی) تر (دن) فلان ،فیسار، چەندین، ئەوەندە، (هند،هندە) وەها(وەهە ،وا (وەسا،وەتوف، چ، هین، گەلێك، گەلەك، زۆر، كەم (كێم)، بڕێ ، پیچەك, هەمی.

٣- ئەو پەیڤانەی كەبە (هاوەڵناوی نادیار) ناومان بردن ،لەناویان دا پەیڤی (هەر) هەمیشە هەر بەهاوەڵناوی دەمێنێتەوە وپەیڤی(زۆر، گەلێك، هەندێك، كەمێك..)یش هەندێ جار هاوەڵناوەو هەندێجاریش دەبیتەهاوەڵكار ئەوانی دی، دەكرێ بەبێ ناو بەكاربهێن و ببنە (جێناوی نادیار) وەك:

ئەم ڕووبارە ئاوی كەمە . برنجەكە زۆربوو، پێمان نەخورا.

ڕاهێنان (١)

ئەم دێڕە هۆنراوانە بخوێنەوەو هەر هاوەڵناوێكی نادیاریان تێدا بێت دەریان بهێنە:

عالەم هەموو وەك تەیرە ، تەمەع دانە، ئەمەل داو

سەییادی ئەجەل، ساحەتی دونیا قەفەسێكە (تاهیر بەگی جاف)

٢- ئەڤ ڕۆم و عەجەم بووان حەسارن

کرمانج هەمی لە چار کەنـــــارن (خانی)

٣- نە نەسرین بەسە باسی ئێستەمان

هیچ دادی نییە فرمێســـــــك ڕژان

ڕۆییو ، ڕۆییوە ، ئێستاش ئاوایـــە

دوا ڕۆژیش لە دەست من و تۆ دایە (ع . ق)

٤- ئەوەی مێژووی کورد بخوێنێتەوە

ئەڵقەی زێڕینی بهۆنێتـــــــــەوە

تێئەگا هەرگیز سەر نانێـــتەوە

هیچ هێزێ نییە بیتوێنێـــــتەوە (موکری)

ڕاهێنان (٢)

ئەم هاوەڵناوە نادیارانە لە ڕستەدا بەکار بهێنە

(پیچەك = هیچ = هەندێ = هەمی= هەر= دن)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شی بکەوە

١- چەند کتێبێکم کڕی

٢- دیمەنی وەهام نەدیتووە

(جێناوی نادیار)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- هەموو لە تاقیکردنەوەکە دەرچوون.

٢- گشت ئامادە بوون.

٣- ئەز فلان ناس دکەم.

٤- کابرا لە کارەکەیدا سەرنەکەوت.

٥- هیچم لە یاد نەکردووە.

٦- من تشتەك ژبیر نەکریە.

٧- کەس دڤێرێ ڕا نەچوویە باژێڕی.

٨- ئازادی چ نەخاریە.

٩- وانەکم لێ کەوتووە.

خستنەڕوو:

لەمەوپێش زانیومانە کە جێناو لە جیاتی ناوێك بەکاردێت لە ڕستەدا، ئێنجا ئەگەر سەیری ڕستەکانی سەرەوە بکەین، دەبینین لە هەر ڕستەیەك دا جێناوێکی نادیار هەیە، کە لە جیاتی ناوی مرۆڤێك, گیانلەبەرێك یان شتێکی تر بەکارهێنراوەو بەشێوەیەکی ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە کە بەم شێوەی خوارەوەیە .

١- لە ڕستەی یەکەم دا پەیڤی (هەموو) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی چەند ناوێك بەکارهاتووە و بە ئاشکرایی ئەو ناوانە دیاری نەکراون لە ڕووی پێکهێنانییەوە سادەیە، چونکە لە یەك وشەی واتادار پێکهاتووە .

٢- لە ڕستەی دووەم دا وشەی (گشت) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی کۆمەڵە ناوێك بەکارهاتووە ، کە بە ئاشکرایی ئەم ناوانە دیاری نەکراون.

٣- له ڕستەی سێیەم دا پەیڤی (فلاّن) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی مرۆڤێك بەکارهاتووە، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٤- له ڕستەی چوارەم دا وشەی (کابرا) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی ئادەمیزادێك بەکارهاتووە ، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە ،

٥- له ڕستەی پێنجەم دا وشەی (هیچ)جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی شتێك بەکارهاتووە، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە ،

٦- له ڕستەی شەشەم دا وشەی (تشتەك) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی شتێك بەکارهاتووە، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٧- له ڕستەی حەوتەم دا وشەی (کەس) جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی مرۆڤێك بەکارهاتووە، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٨- له ڕستەی هەشتەم دا پەیڤی (چ) جێناوی نادیارە چونگە لە بڕی ناوی شتێك بەکارهاتووە ، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

٩- له ڕستەی نۆیەم دا پەیڤی (وانەك)جێناوی نادیارە چونکە لە بڕی ناوی شتێك بەکارهاتووە ، کە بە ئاشکرایی ئەو ناوە دیاری نەکراوە.

دەستوور:

جێناوی نادیار ئەو وشەیە کە لە بڕی ناوی مرۆڤێك یان گیانلەبەرێك یان هەر شتێکی تر بەکاردەهێنرێت، کە ئەو ناوە بە ئاشکرایی دیار نییە کە کێیە یان چییە؟ وەکو(هەموو، گشت، فلان، فیسار، کابرا، هین، هیچ، چ، تو، وانەك، هەرامە، کەس، تشت، هەندێك، هەندەك، خڕ، زۆر، گەلێك، هەمیا، هەمێی، یەکێك، هەمی، تەڤ، گەلەك، هند، هندە، ئەودی).

(ئەرکی جێناوی نادیار لە ڕستەدا)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١- فلآن زۆرزانە.

٢- کەس لە ئاهەنگی نەورۆز دوانەکەوت.

٣- هوین هەمێی دزانن.

٤- ئەوان هەواڵەکەیان بە فلآن گوتووە.

٥- هەسپێ کابرای هاتە دزین.

٦- هین بۆ دەرەوەی ولآت نێررواوە.

٧- کەم و کورتیەکە لە کابرا بوو.

خستنە ڕوو:

پێشتر زانیمان کە جێناوی نادیار لە بڕی ناوێك بەکاردێت لە ڕستەدا، لەبەر ئەمە هەموو ئەرکەکانی ناو لە ڕستەدا دەبینێت وەکو :

١- لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (فلآن) جێناوی نادیارە ئەرکی نیهادی بینیوە.

٢- لە ڕستەی دووەمدا پەیڤی (کەس) جێناوی نادیارە ، ئەرکی بکەری بینیوە.

٣- لە ڕستەی سێیەمدا پەیڤی (هەمیێ) جێناوی نادیارە ئەرکی بەرکارە لە ڕستەدا.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا ووشەی (فلآن) جێناوی نادیارە ئەرکی تەواوکەری بە یاریدەیە لە ڕستەدا.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا پەیڤی (کابرا) جێناوی نادیارە ئەرکی دیارخەر ناوە لە ڕستەدا ،ناوی (هەسپی)پێ دیارخراوە واتە دیارخەری ناوە.

٦- لە ڕستەی شەشەمدا وشەی (هـین) جێناوی نادیارە، ئەرکی جێگری بکەری بینیوە.

٧- لە ڕستەی حەوتەمدا وشەی (کابرا) جێناوی نادیارە ئەرکی تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوەلە ڕستەدا.

دەستوور:

جێناوی نادیار کە لە بڕی ناوێك بەکاردێت ، ئەرکی ناو لە ڕستەدا دەبینێت. وەکو (بکەر، نیهاد، بەرکار، تەواوکەری بەیاریدە،تەواوکەری ناو (دیارخەری ناو)، تەواوکەری کاری ناتەواو، جێگری کارا).

ڕاهێنان (١)

ئەم جێناوانەی خوارەوە لەڕستەدا بەکاربهێنە: گشت، هەندێك، کەس، چ، هەرامە، وانەك.

ڕاهێنان (٢)

جێناوی(فلآن) لەڕستەدا بەکار بهێنە بەمەرجێك هەموو ئەرکەکانی ناو ببینێت.

ڕاهێنان (٣)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا جێناوە نادیارەکان دەربهێنە و ئەرکەکانیان دیاربخە.

١- خڕ هاتبوون.

٢- مەچ نەکریە.

٣- تۆ هیچت بۆکوێ نارد؟

٤- یەکێك لەهاوڕێکانم زۆر زیرەکە.

٥- ئەم هەمێی دزانین.

٦- ئەمە فلاّن بوو.

٧- بلا کەس نەهێتە گرتن.

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆڤە بکە:

١- یەکێ لەکتێبەکانم بەکابرا بەخشی.

٢- شڤانی چ نەنڤیسییە.

ڕاهێنان (٥)

ئا- جیاوازی لەنێوان هاوەڵناوی نادیار و جێناوی نادیار چییە؟ بەنموونە ڕوونی بکەوە.

ب- ئەم پەیڤانە جارێك بەهاوەڵناوی نادیارو جارێکیش بەجێناوی نادیار بەکاربێنە: (هیچ، هەمی، گشت، چ، هین)

(کاری داڕژاو)

١- قەلاّتی زیوی ڕووخاوە هەرەس بە تۆپی نەسیم
سەپاهی لالەو گوڵ چادری لە جێ هەڵدا (حاجی قادری کۆیی)

٢- مەمێ ڕەبەن ئەقیندار بوو
بەکۆ ڕابوو ژەهر تێکـــــــر
ب کینا ڕەش قەکۆلا بـــــوو
ب زیندانا جزیرێ کـــــــر (سەبری بۆتانی)

٣- کە دەرکەوت مانگی دوو حەفتە سەراپەردەی درەخشان کرد
بە عینوانی سەفا دەستی جەفای لەو ناوەدا دەرکرد
(بێخود)

٤-خەرامان دەرکەوت لە تویّی پەردەوە
پەچەی لە ڕووخسار مانگ لابردەوە (مەولەوی)

٥- با هۆزو باگەڕو بـــــــاران
نەمان چوون و وەلات بەردان (سەبری بۆتانی)

٦- لە ورشەی شەونم لە تویّی پەردەوە
نەرگس بە مەستی چاوی کردەوە (مەولەوی)

خستنەڕوو:

کاتێ سەیری ئەم دێڕە هۆنراوانەی سەرەوە دەکەین، دەبینین وشەکانی (هەڵدا، ڕابوو، تێکر، ڤەکۆلا، دەرکەوت، دەرکرد، لابردەوە، بەردا، کردەوە) هەموو کارن بەڵام ئەگەر بپرسین چ جۆرە کارێکن لە ڕووی دروست کردنەوە؟ دەڵێین کاری داڕژاون، چونکە هەریەکیان لە کارێکی سادە لەگەڵ پێشگرێك یا لەگەڵ پاشگرێك یا لەگەڵ هەردووکیان پێك هاتووە. بەم شێوەی خوارەوە.

١- لەدێڕە هۆنراوەی یەکەمداکاری(هەڵدا) کارێکی داڕژاوە، لەپێشگری (هەڵ)و کاری سادەی (دا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو،لەچاوگی داڕژاوی (هەڵدان) وەرگیراوە.

٢- لەدێڕە هۆنراوەی دووەمدا کاری(ڕابوو، تێکر، ڤەکۆلا) دارژاون، کاری (ڕابوو) لەپێشگری(ڕا) وکاری سادەی (بوو) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (ڕابوون) وەرگیراوە، کاری (تێکر= تێکرد) لەپێشگری (تێ)و کاری سادەی (کر- کرد) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (تێکرن- تێکردن) وەرگیراوە.

کاری (ڤەکۆلا) لەپێشگری (ڤە) و کاری سادەی (کۆلا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو لەچاوگی داڕژاوی (ڤەکۆلان) وەرگیراوە.

٣- لە دێڕە هۆنراوەی سێیەمدا کاری (دەرکەوت- دەرکرد) داڕژاون، کاری (دەرکەوت) لەپێشگری (دەر) وکاری سادەی (کەوت) پێکهاتووەوبووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (دەرکەوتن) وەرگیراوە کاری (دەرکرد) لەپێشگری (دەر) وکاری سادەی (کرد) پێکهاتووە و بووە بەکاری داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (دەرکردن) وەرگیراوە.

٤- لەدێڕە هۆنراوەی چوارەمدا کاری (دەرکەوت، لابردەوە) داڕژاون کاری (دەرکەوت) لەخاڵی پێشوو باسکراوە، کاری (لابردەوە) لە پێشگری (لا) وکاری سادەی (برد) و پاشگری (ەوە) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (لابردنەوە) وەرگیراوە.

٥- لەدێڕە هۆنراوەی پێنجەمدا کاری(بەردا) داڕژاوە، لەپێشگری (بەر) وکاری سادەی (دا) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (بەردان) وەرگیراوە.

٦- لەدێڕە هۆنراوەی شەشەمدا کاری(کردەوە) داڕژاوە، لەکاری سادەی (کرد) و پاشگری (ەوە) پێکهاتووەو بووە بەکارێکی داڕژاو، لەچاوگی داڕژاوی (کردنەوە) وەرگیراوە.

دەستوور:

کاری داڕژاو کارێکی ناسادەیە لەکارێکی سادەی واتا دارو پاشگرێك یان پێشگرێکی بێ واتا پێك دێت یاخود لەگەڵ هەردووکیان پێك دێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ-پێشگر + کاری سادە= کاری داڕێژراو

هەڵواسی، هەڵبڕی، ڕاکرد، ڤەکر، داخست، ڤەمراند، ڕاپەڕی، وەرگرت، پێکرد، ڕوونیشت، هەڵدا، داچوو، ڕوێکر.

تێبینی: (١)

ئەم پێشگرانە بەتەنیا هیچ واتایەکیان نییە، بەپێش کارە سادەکەی دەلکێن، بەگشتی پێشگری (هەڵ) واتای بەرزیو بۆسەرەوەیە، بەڵام پێشگری (دا) واتای بۆخوارەوەیە، پێشگری (ڕا) بزوتنەوەیەکی ڕاستەوخۆ پیشان دەدات،

پێشگری (وەر، گەرانەوەو شوێن گۆڕین دەردەخات، پێشگری (ڕوو) بزوتنەوەیە بۆخوارەوە.

((هەڵدڕی، هەڵواسی،هەڵدا، هەڵستا، هەڵکرد، هەڵکەفت))

((دامالّی، دانیشت، داتەپی، دادڕی، دادا،.....هتد))

((ڕابوو، ڕامالّی، ڕاخست، ڕاکێشا، ڕاگرت،.....هتد))

((ڕووچوو– ڕوونیشت، ڕووهات....هتد))

((وەرگەڕا، وەرگرت، وەرپێچا، وەربادا،.....هتد))

٢–پێشگر + کاری سادە + پاشگر = کاری داڕژاو

هەڵدایەوە / داخستەوە / هەڵخستەوە

هەڵ + دا + یـــ + ەوە = هەڵدایەوە

دا+خست + ەوە (ڤە) = داخستەوە (داخستەڤە)

هەڵ + دا + ڤە = هەڵداڤە

وەر+ پێچا + ڤە = هەڵداڤە

٣– کاری سادە + پاشگری (ەوە) = کاری داڕژاو

خوارد + ەوە = خواردەوە

چوو + ەوە = چووەوە

خوار + ەڤە = خوارەڤە

چوو + ڤە = چووڤە

هات + ەڤە = هاتەڤە

یان :

کاری سادە+ پاشگری "اند" کاری داڕژاو

ڕژا+ اند= ڕژاند سووتا+ اند= سووتاند

تێبینی: (٢)

پاشگری (ەوە) دەچێتە سەرکاری سادەو ئەم گۆڕانکارییانە نیشان دەدات دوای ئەوە کارێکی داڕژاویان لێ دروست دەکات.

ئ- واتای نوێو جیاواز لەکارە سادەکە دروست دەکات وەك :

برد +ەوە= (بردەوە) لێرەدا بەواتای (سەرکەوتن) دێت.

کرد+ەوە= (کردەوە) لێرەدا بەواتای کردنەوەی دەرگاو پەنجەرەو شتێکی داخراو بەکاردێت.

چوو+ ەوە= (چووەوە) لێرەدا بەواتای ڕەنگ چوونەوە بەکاردێت

وەك :

١- یارییەکەیان بردەوە.

٢- پەنجەرەکەی کردەوە.

٣- ڕەنگی کراسەکەی بەهەتاو چووەوە.

ب- بەمانای دووبارە کردنەوەی کارێك دێت :

هات+ەوە= هاتەوە

برد+ەوە = بردەوە

کرد+ەوە= کردەوە

١- هاوڕێ جارێکی تر هاتەوە بۆلامان.

٢- ئەم جارەش کتێبەکەی بردەوە.

٣- نوێژەکەم کردەوە .

پ- هەندێك جار کە دەچێتە سەر کاری سادە، واتای کارەکە تەواو دەکات چونکە کاری وامان هەیە کەبەسادەیی واتایان نییە.

وەك:

حەسا + ی + ەوە = حەسایەوە

دۆزی + ی + ەوە = دۆزییەوە

کولا + ی + ەوە= کولایەوە

لەرا + ی + ەوە = لەرایەوە

میوانەکە لەلامان حەسایەوە

پارەکەمان دۆزییەوە

برینەکەی کولایەوە.

تێبینی:

پاشگری (اند) لەبنچینەدا ((اندن))ە، کەدەچێتە سەر قەدی یا, ڕەگی چاوگی سادەی تێنەپەڕ، چاوگی داڕژاوی تێپەڕ دروست دەکات وەك:

ڕژا + اندن= ڕژاندن

مر + اندن= مراندن

سەپا+ اندن= سەپاندن

پاش لابردنی (ن) ی چاوگ کارێکی داڕژاوی تێپەڕ دروست دەبێت، چونکە وەکو دەزانین هەموو کارێك لەچاوگ وەردەگیرێت .

تێبینی:

لەبەرامبەر پاشگری (ەوە) لەشێوەی کرمانجی ژوورووداپێشگری (ڤە) بەکاردێت (١) وەك :

ڤە + کر= ڤەکر

ڤە + تەمراند = ڤەتەمراند

ڤە + بوو = ڤەبوو

ڤە + ما = ڤەما

ڤە + مراند = ڤەمراند

ڤە + دا = ڤەدا

١- دەرگەھ ڤەكر

٢- ئاگر ڤەمراند

٣- پەنجەرك ڤەبوو

ڕاهێنان (١)

لەم دێرە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەرچ كاری داڕژاو هەیە دەری بهێنەو لەڕووی پێكهاتنییەوە ڕوونی بكەوە.

١- سبەینێ كەجەنگ دامر كایەوە

ئاگری هەراو شەڕ كوژایەوە (بێكەس)

٢- گەلێكم ڕۆژگاری تاڵ و شیرین ڕابوارد، ئاخۆ

مەرگ مەودا دەدا دیسان ببینم سەردەمێكی تر (هێمن)

٣- چەند جار سوتام و هەڵگەڕامەوە

بووم بە خۆڵەمێش دامركامەوە (شێخ سەلام)

٤- شەتری و تایێن سوورو زەر

بایێ نەسیم لێدا سەحەر

ل وێ جەبهەتێ هژیان دووبەر

لەورا سوکاری بێ هشین (مەلای جزیری)

٥- لیم گەڕێ با دەربڕم سۆزی دەروون

لیم گەڕێ با هەڵوەرێنم ئەشکی ڕوون (هێمن)

٦- گوڵێ جانێ تە ئەز برم

ژ دنیایێ ئەز دەرکرم (سەبری بۆتانی)

ڕاهێنان (٢)

واتای ئەم پێشگرو پاشگرانەی خوارەوە دیاری بخەو لەگەڵ هەریەکێکیان دوو کاری داڕژاو دروست بکەو لە ڕستەدا بەکاری بێنە

(هەڵ ، وەر ، ڤە ، دا ، هەو)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانە شی بکەوە:

١- ئالای کوردستان لە هەموو شوێنێك دەشەکێتەوە.

٢- لاپەڕەکانی گۆڤارەکەی لەسەرخۆ هەڵدەدایەوە.

٣- وی پەنجەرەك ڤەکر.

٤- مەمۆی ئاگرێ نەورۆزێ هەڵکر.

(کاری لێکدراو)

ئ:

١- میری ئەڤـ پێشمەرگە خەلات کر.

٢- ڕێگایان لەکاروانەکە گرت.

٣- نەخۆشەکە نالّە نالی کرد.

٤- ئەوی خورتی دەست ڤەکر.

٥- ڕووداوەکەیان لەیاد کرد.

٦- سەرداری چیڕۆك ژبیر کر.

هۆنراوەکانم بەبیرهاتنەوە.

ب:

١- ئەڤان خەباتکەران ئالاّیێ کوردستانێ بلند کر.

٢- حوکومەتی کوردستان لەشکری کوردستانی بەهێز کرد.

٣- شڤانی هەڤالێن خۆ دلخۆش کرن.

٤- پەیمانەکەیان نۆێ کردەوە.

٥- مرۆڤە کە بەئاگا هاتەوە.

٦- نووسەرەکە دلّشاد بووەوە.

پ:

١- بەرهەمی کارگەی چنینیان زۆرکرد.

٢- پیاوەکە کرێی خانووەکەی کەم کردەوە.

٣- نەخویندەڤانی ژناڤـ چوو.

ت:

١- پاپۆڕ دنافێدا نقووم بـــوو.

٢- مرۆڤە هەژارەکە پەکی کەوت.

٣- ئاسۆ کەل وپەلە شکاوەکانی فرێدا.

خستنە ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانە کەچاوگ سەرچاوەی کارە، واتە کار لەچاوگ دروست دەکرێت، بەلابردنی پیتی(ن)ی چاوگ، کاری لێکدراو لەچاوگی لێکدراو دروست دەکرێت. چاوگی لێکدراویش وەکوو پێشتر خوێندوومانە لەچاوگی سادە یا داڕژاو لەگەڵ وشەیەکی واتاداری تر یا زیاتر پێکدێت.

ئا- ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئ) بکەین ، دەبینین لە هەر ڕستەیەک دا کارێکی لێکدراو هەیە کە لە چاوگێکی لێکدراو وەرگیراوەو چاوگەکەش بەم شێوەی خوارەوە پێکهاتووە.

١- لە ڕستەی یەکەم دا کاری (خەڵتکر= خەڵتکرد) کارێکی لێکدراوەو لە دوو پەیڤی واتادار پێکهاتووە، کەلە چاوگی (خەڵت کرن وەرگیراوە) چاوگەکە لە ناوێکی سادەو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (خەڵت + کرن)

٢- لە ڕستەی دووەم کاری (ڕێگا گرت) کارێکی لێکدراوەو لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە کە لە چاوگی (ڕێگا گرتن) وەرگیراوە ، چاوگەکە لە ناوێکی داڕژاوو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (ڕێگا + گرتن) .

٣- لە ڕستەی سێیەم دا کاری (نالە نالی کرد) کارێکی لێکدراوە ، لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە کە لە چاوگی (نالە نالێ کردن) وەرگیراوە چاوگەکە لە ناوێکی لێکدراوو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (نالە نالێ + کردن)

٤- لە ڕستەی چوارەم دا کاری (دەست ڤەکر = دەست ڤەکرد) کارێکی لێکدراوەو لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە کە لە چاوگی (دەست ڤەکرن, دەست ڤەکردن) وەرگیراوە چاوگەکە لە ناوێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە (دەست + ڤەکرن)

٥- لە ڕستەی پێنجەم دا کاری (لە یاد کرد) کارێکی لێکدراوە لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە ، کە لە چاوگی (لەیاد کردن) وەرگیراوە، چاوگەکە لە ناوێکی داڕژاو (گرێی ناوی) چاوگێکی سادە پێکهاتووە (لەیاد + کردن)

٦- لە ڕستەی شەشەم دا کاری (ژبیر کر) کارێکی لێکدراوە لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (ژبیر کرن) دروستکراوە چاوگەکە لە گرێیەکی ناوی و چاوگێکی سادە پێکهاتووە (ژبیر + کرن)

٧- لە ڕستەی حەوتەم دا کاری (بەبیر هاتەوە) کارێکی لێکدراوە لە دوو پەیقی واتادار پێکهاتووە ، کە لە چاوگی (بەبیرهاتنەوە) دروستکراوە، چاوگەکە لەگرێی ناوی و چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە .(بەبیر+ هاتنەوە)

ب-

کاتێ سەیری ڕستەکانی بەشی (ب) دەکەین، دەبینین لەهەر ڕستەیەك دا کارێکی لیکدراو هەیە، کەلەچاوگێکی لێکدراو دروست کراوە، چاوگەکەش بەم شێوەی خوارەوە پێکهاتووە :

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری (بلند کر=بلند کرد) کارێکی لێکدراوە، لەدووپەیقی واتا دار پێکهاتووە ، کەلەچاوگی (بلند کرن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی سادە وچاوگێکی سادە پێکهاتووە . (بلند+کرن).

٢- لەڕستەی دووەم دا کاری(بەهێز کر) کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (بەهێز کردن) وەرگیراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی داڕژاوو وچاوگێکی سادە پێکهاتووە.(بەهێز +کردن)

٣- لەڕستەی سێیەم دا کاری (دڵخۆش کر=دڵخۆش کرد)، کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (دلخۆش کرن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی لێکدراو وچاوگێکی سادە پێکهاتووە . (دلخۆش+ کرن)

٤- لەڕستەی چوارەم دا کاری (نوێ کردەوە) کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (نوێ کردنەوە) دروست کراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.(نوێ + کردنەوە).

٥- لەڕستەی پێنجەم دا کاری (بەئاگاهاتەوە) کارێکی لێکدراوە ، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (بەئاگاهاتنەوە) دروست کراوە چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی داڕژاوو وچاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.

٦- لەرستەی شەشەم دا کاری (دڵشاد بووەوە) کارێکی لێکدراوە، لەدوو پەیڤی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (دلشاد بوونەوە) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵناوێکی لێکدراو وچاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە (دلشاد +بوونەوە).

پ :

دیسان ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (پ) بکەین، دەبینین کاری لێکدراو هەیە کە بەم شێوەی خوارەوە پێکهاتووە:

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری (زۆرکرد) کارێکی لێکدراوە، لەدوو پەیڤی واتا دار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (زۆر کردن) وەرگیراوە، چاوگەکە لەهاوەڵکارێکی سادەو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (زۆر+ کردن)

٢- لەڕستەیدووەم دا کاری (کەم کردەوە) کارێکی لێکدراوە، لەدوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کەلەچاوگی (کەم کردنەوە) دروست کراوە، چاوگەکە لەهاوەڵکارێکی سادەو چاوگێکی داڕژاو پێکهاتووە.(کەم+کردنەوە)

٣- لە ڕستەی سێیەم دا کاری (ژناڤ چوو) کارێکی لێکدراوە ، لە دوو وشەی واتادار پێکهاتووە، کە لە چاوگی (لەناوچوون) وەرگیراوە چاوگەکە لە هاوەڵکارێکی داڕژاوو چاوگێکی سادە پێکهاتووە (ژناڤ + چوون)

ت: دیسان ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (د) بکەین ، دەبینین لە ڕستەکان کاری لێکدراو هەیە ، کە بەم شێوەیەی خوارەوە پێکهاتووە.

١- لە ڕستەی یەکەم دا کاری (نقوم بوو) کارێکی لێکدراوە، لە دوو پەیڤ پێکهاتووە کە لە چاوگی (نقوم بوون) وەرگیراوە، چاوگەکە لە وشەی (نقوم) کە ئەمرۆ مانای سەربەخۆی نییە لەگەڵ چاوگی بوون پێکهاتووە (نقوم + بوون)

٢- لە ڕستەی دووەم دا کاری (پەککەوت) کارێکی لێکدراوە لە دوو وشە پێکهاتووە، لە چاوگی (پەککەوتن) دروستکراوە ، چاوگەکە لە وشە ی(پەك) کە ئەمرۆ مانای سەربەخۆی دیارنییە لەگەڵ چاوگێکی سادە پێکهاتووە (پەك + کەوتن)

٣- لە ڕستەی سێیەم دا کاری (فڕێدا) کارێکی لێکدراوە، لە دوو وشە پێکهاتووە کە لە چاوگی (فڕێدان) دروستکراوە چاوگەکە لە وشەی (فڕێ) کە ئەمرۆ مانای سەربەخۆی دیارنییە لەگەڵ چاوگێکی سادە پێکهاتووە، (فڕێ + دان)

دەستوور:

کاری لێکدراو: ئەو کارەیە کە لە چاوگێکی لێکدراو دروست کراوە لە ناو ڕستەدا وەکو وشەیەکی سەربەخۆ ئەرکی خۆی دەبینێت، چاوگی لێکدراو لە دوو وشەی واتادار یا پتر پێکدێت بەم شێوەی خوارەوە

ئا- (ناو + چاوگ)

١. (ناوی سادە + چاوگی سادە) وەکو (دەست کەوتن ، ڕێزبوون ، یارمەتیدان ، ئاقدان ، سواربوون ، سوارکردن)

٢. (ناوی داڕژاو + چاوگی سادە) وەکو (ڕێگا گرتن، گەرمابوون، جێگەبوون)

٣. (ناوی لێکدراو + چاوگی سادە) وەکو (ناڵە نالێ کردن، ماڵئاوایی کردن)

٤. (ناوی سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو: (دەست هەڵبڕین، چاولێبوون، چاوپێکەوتن، دەست ڤەکرن، دەست پێکردن)

٥. (گرێی ناوی + چاوگی سادە) وەکو: (لەهۆش چوون، ژێرچوون، لەبیرکردن، بەدەست هێنان).

٦. (گرێی ناوی + چاوگی داڕژاو) وەکو: (بەبیرهاتنەوە، لەیادچوونەوە، بەبیرهێنانەوە).

ب: (هاوەڵناو + چاوگ).

١. (هاوەڵناوی سادە + چاوگی‌سادە) وەکو:(بلند کردن، خۆش کردن، گەش کردن، گەرم کردن، پڕکردن، گەورەبوون).

٢. (هاوەڵناوی داڕژاو + چاوگی سادە)وەکو: (بەهێزکردن، نەخۆش کەوتن)

٣. (هاوەڵناوی لێکدراو + چاوگی سادە) وەکو (دڵخۆش کردن ، ڕوو ڕەش کردن ، دڵ سارد کردن، دڵشاد بوون)

٤. (هاوەڵناوی سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو (نوێ کردنەوە ، تیژکردنەو، شین بوونەوە)

٥. (هاوەڵناوی داڕژاو + چاوگی داڕژاو) وەکو (بەئاگاهاتنەوە ، بەهێز بوونەوە)

٦. (هاوەڵناوی لێکدراو + چاوگی داڕژاو) وەکو (دڵ ساردکردنەوە دڵخۆش کردنەوە)

پ: (هاوەڵکار + چاوگ)

١.(هاوەڵکاری سادە + چاوگی سادە) وەکو (زۆرکردن ، کەم کردن ، کەم بوون)

٢. (هاوەڵکاری سادە + چاوگی داڕژاو) وەکو (کەم کردنەوە، زۆر کردنەوە)

٣. (هاوەڵکاری داڕژاو + چاوگی سادە) وەکو (ژ ناۆ چوون ، لەناوبردن ، لەناونان)

ت: (پەیڤەك مانای سەربەخۆی نییە + چاوگی سادە) وەکو (نقوم بوون، وازهێنان ، پەککەوتن ، فڕێدان ، هاندان ، فێربوون ، فێرکردن)

ڕاهێنان (١)

کاری لێکدراو بە چەند ڕێگا دروست دەکرێت؟ بۆ هەر ڕێگەیەك دوو نموونە بهێنەوەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە .

ڕاهێنان (٢)

لەم کارانەی خوارەوە دا کاری لێکدراو دروووست بکەو لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە . چۆنیەتی دروست کردنەکە ڕوون بکەرەوە :

(کەوت، هەڵگرت، دا، بوو، کردەوە، هەڵبڕی، گرت)

ڕاهێنان (٣)

لەم دێڕە هۆنراوانەی خوارەوەدا هەرچ کاری لێکدراو هەیە دەری بهێنەو چۆنیەتی دروست کردنەکەشی دیاربخە .

١- ئەو کەسەی گیانی لە ڕێگەی نیشتیمانا بەخت ئەکا
پێی مەڵێن مردووە ، شەهیدە وا لە فیردەوسی بەرین (بێکەس)

٢- بەندو زنجیر دێ قەبن جەرحێن دکول دێ خوەش بکت
لەوکو ناقێ دلبەرێ دەرمانێ دەردێ بەندەیە (جزیری)

٣- غونچە لە با ژ ڕەنگ گوڵێ دێمێ ب سەر نوما مەڵێ
شوبهەتی بولبولان سەمەر لەو مەفغان و نالە کر (جزیری)

٤- داری ئازادی بە خوێن ئاو نەدرێ قەت بەرناگرێ
سەربەخۆیی بێ فیداکاری ئەبەد سەرناگرێ (بێکەس)

چیمەنێ دێمێ تە گەش بوو نوی بەهارە ڕست و خۆش بوو
کەسك و سۆرە پڕ لە نوورە سوبح و شام لێ کەت خوناڤـــ
بەژن و بالاّ یاسەمین بوو، باغێ زوڵفا تازە شـــــــین بوو
ژوان دباریت شیرو شەکرو عەنبەرو مسك و گـــــــولاڤـــ

ڕاهێنان (٤)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆقە بکە .

١- ڤی خەباتکەری دێ خەلاتکەن.

٢- ئەزێ خانی ئافا دکەم

(کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ)

(ئا)

١- نەخۆشەکە نووست	نەخۆشەکە دەنوێت
٢- دوێنێ چووم بۆ بازاڕ	سبەینێ دەچم بۆ بازاڕ
٣- ڤیان گەڕایەوە	ڤیان دەگەڕێتەوە

(ب)

١- ئالان پەنجەرەکەی داخست	ئالان پەنجەرەکە دادەخات
٢- ئەڤین نانەکەی خوارد	ئەڤین نانەکە دەخوات
٣- نووسەرەکە چیرۆکێکی نووسی	نووسەرەکە چیرۆکێك دەنووسێت

کار بریتییە لە وشەیەك کە کارێك یان حاڵ و بارودۆخی کەسێك یان شتێك باس دەکات لەکاتێکی زانراودا، هەروەها کاری تێنەپەڕ ئەو کارەیە کە ئەرکی کارەکە لە بکەرەکەیەوە تێناپەڕێتە سەر کەسێك یان شتێکی تر و بەتەنیا واتای تەواو دەدات بەدەستەوە.

١- ئەگەر سەرنجی ڕستەکانی بەشی (ئ) بدەین ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەکەوێت، بۆنموونە لە ڕستەی یەکەمدا کرداری (نووست - دەنوێت) بەبێ یاریدەی وشەیەکی تر یەکسەر واتای ڕستەکەی دەرخستووە و بووە بە کار بۆ بکەرەکەی و ئەرکی کارەکەش لە بکەرەکەوە تێنەپەڕیوە بۆ سەر کەسێك یان شتێکیتر، هەروەها کارەکانی ڕستەی دووەم و سێیەم (چووم - دەچم، گەڕایەوە - دەگەڕێتەوە) هەر بەهەمان شێوە لە شوێنی خۆیاندا کارێکی تێنەپەڕن.

٢- بـەڵام لـە ڕستەکانی بەشـی (ب) دا کارەکـانی (داخـست – دادەخـات ، خوارد – دەخوات، نووسی – دەنووسێت) بەتـەنیا واتـای تـەواوی ڕستەکان نـادەن بەدەسـتەوە بۆنموونـە نـاتوانین بڵـێین: (ئـالان داخـست) یـان (ئـالان دادەخات) چونکە ئەم کارە بەیاریدەی وشـەیەکی تـرەوە توانیویـەتی واتـای ڕستەکە تـەواو بکـات کـە بـەم وشـەیە دەگوترێـت (بـەرکار). لەمـەوە بۆمـان دەردەکەوێت لە ڕستەی یەکەمدا (ئالان) بکەری ڕستەکەیە و کارێکی کردووە و ئەرکی کارەکە کەوتۆتە سـەر شـتێکی تـر ئـەویش (پەنجەرەکەیـە) بـەهۆی ئەمەوە کارەکە واتای ڕستەکە تەواو دەکات و دەبێـت بـە کـارێکی تێپـەڕ بـۆ بکەری ڕستەکە، هەروەها لە ڕستەکانی بەشی (ب) بۆمان دەردەوکـەوێت کـە ئەرکی کارەکان بەهـەمان شـێوەیە و لـە هەریـەکێك لـە ڕسـتەکاندا ئەرکەکـە تێپەڕیوە بۆ سەر وشەیەکی تر (نان ، چیرۆك) و ئەمانیش دەبن بـە (بـەرکار) و واتای کارەکانیان تەواو دەکەن.

دەستوور:

کـاری تێنەپـەڕ کارێکـە ئیشێك یـان حـاڵ و بـارودۆخی کەسـێك یـان شـتێك پیـشان دەدات لـەکاتێکی دیـاریکراودا و بەتـەنیا واتـای تـەواو دەدات بەدەستەوە و ئەرکەکەی پەیوەندی بە بکەرەوە هەیە.

کاری تێپەڕ کارێکە ئیشێك یان حاڵ و بارودۆخی کەسێك یـان شتێك پیـشان دەدات لـەکاتێکی دیـاریکراودا و هەمیـشە ئـەرکی کردارەکـە لـە بکـەرەوە تێدەپـەڕێتـە سـەر کەسێك یـان شتێکی تر پێـی دەگوترێـت بـەرکار.

ڕاهێنان (١)

لەمانەی خوارەوەدا کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ جیار بکەوە و تێپەڕەکان لە ڕستەدا بەکاربهێنە:

سەربڕی، کەوتبوو، دەنووسێت، دەفڕێت، هەڵگرتووە، ڕاخست، ڕۆیشت، دەمرد، نووست.

ڕاهێنان (٢)

ئەمانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارەك بێن بە بکەر و جارێك بێن بە بەرکار:

کۆتر، گوڵ ، دیوار، پیاو

ڕاهێنان (٣)

لەم پارچە هۆنراوانەدا کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ دەربهێنە.

١- ئەڵێن جەردەی ئەجەل ڕێگا بە کاروانی نەفس ئەگرێ

شەقامی سینە ئەبڕێ بۆ مەتاعی دیدە ئەڕوانێ

تەریدەی نەفس و شەیتان، قافڵەی قاعاتی غارەت کرد

ئەگەر جاسووس ئیمان نەبێ دەرناچێ ئینسانێ

(حەریق)

٢- گڵۆپەکانی سەر جادە و کـــــۆڵان

زەرد هەڵگەڕابوون کز کز ئەسووتان

ئاسمانی شین و ئەستێرەکانـــــــی

پێدەکەنین بۆ بەری بەیانـــــــــی

(گۆران)

ڕاهێنان (٤)

جیاوازی نێوان کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ چییە؟ ڕوونی بکەرەوە و باسەکەت بە نموونەوە بسەلمێنە.

ڕاهێنان (٥)

شیکردنەوە.

١- باران باری.

باران: ناوە، سادەیە، بکەرە، بەرجەستەیە.

باری: کاری ڕابردووی نزیکە، تێنەپەڕە.

٢- ئەم ڕستانە شیبکەوە.

ئ- ئاشەوان گەنم دەهاڕێت.

ب- کەرۆشکەکە لە دەوەنەکەوە دەرپەڕی.

پ- ئاسنگەر پاچ و بێل دروست دەکات

ت- منداڵەکە لە بێشکەکەدا نووستووە.

(گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ)

١-

ئا- نامەکە گەیشت — نامەکەیان گەیاند

مندااڵەکەنووست — ئەو مندااڵەکەی نووند

لەشکری‌دوژمن بەزی — لەشکری دوژمنیان بەزاند

ب-

شوشەکە شکا — ڕێبوار شووشەکەی شکاند

دیوارەکە ڕووخا — ئەو دیوارەکەی ڕووخاند

مرۆڤەکە ترسا — مرۆڤەکەیان ترســـــاند

پارەکە لەدەست چوو — ئەوان پارەکەیان لەدەست چووند

٢- نەخۆشەکە نااڵندی — نەخۆشەکەی هێنایە نااڵندن

بەرخەکە باڕاندی — بەرخەکەیان هێنایە باڕاندن

گایەکە بۆڕاندی — گایەکەی هێنایە بۆڕاندن

خستنە ڕوو:

کاتێک سەیری ڕستەکانی لای دەستە ڕاستی بەشی ژمارە (٢ ، ١) دەکەین، دەبینین کاری (گەیشت، نووست، بەزی، شکا، ڕووخا، ترسا، لەدەست چوو، نااڵند، باڕاند، بۆڕاند) لەڕستەدا بەکار هێنراون، هەریەکێک لەم کارانە لەشوێنی خۆی دا کارێکی تێنەپەڕە ،چونکە کاری کەسێک یاشتێکی دەرخستووە لەکاتێکی دیاری کراودا ، هەروەها کاریگەری کارەکە لە بکەر تێنەپەڕیوە،واتە تەنها بکەری وەرگرتووە وماناى تەواوى بەخشیوە.

بەڵام کاتێك سەیری ڕستەکانی لای دەستە چەپی بەشی ژمارە (١– ٢) دەکەین، دەبینین کاری (گەیاند، نووساند، بەزاند، شکاند، ڕووخاند، ترساند، لەدەست چووساند، هێنایە نالاندن، هێنایە باڕاندن، هێنایە بۆڕاندن) لەڕستەکەدا بەکارهێنراون، هەریەکێك لەم کارانە لەشوێنی خۆی دا کارێکی تێپەڕە، چونکە کاری گەییەکەی لە بکەر تێپەڕیوە و کەوتۆتە سەربەرکار، واتە بێجگە لە بکەر پێویستی بە بەرکار هەیە تا واتای تەواو ببەخشێت.

ئینجا لەکاتی گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆکاری تێپەر پێویستیمان بەڕەگی کار یا قەدی چاوگ (بناغەی چاوگ) هەیە، کەپاشگری (اندن) دەخەینە سەر ڕەگی کار یاقەدی چاوگ، چاوگێکی تێپەر دێتە کایەوە، دەتوانرێت لەچاوگە تازەکە کاری ڕابردوو، ڕانەبردوو، داخوازی دروست بکرێن بەپێی ئەو دەستوورانەی کەپێشتر خوێندوومانن، چاوگی تێنەپەڕ بەم شێوەیە دەگۆڕین بۆچاوگی تێپەڕ:

١– ئ

چاوگی تێنەپەڕ	ڕەگی کار	پاشگر	چاوگی تێپەڕ
گەیشتن	گە + یـ	اندن	گەیاندن
نووستن	نـــوو	اندن	نووساندن
بەزین	بـــەز	اندن	بەزاندن
مردن	مـــر	اندن	مراندن
ڕۆیشتن	ڕۆ	اندن	ڕووساندن
تەپین	تەپ	اندن	تەپاندن

ب:-

چاوگی تێنه پەڕ	قەدی چاوگ	پاشگر	چاوگی تێپەڕ
شکان	شکا	اندن	شکاندن
ڕووخان	ڕووخا	اندن	ڕووخاندن
ترسان	ترسا	اندن	ترساندن
گریان	گریا	اندن	گریاندن
لەدەست چوون	لەدەست چوو	اندن	لەدەست چووانڈن

٢- هەندێك چاووگی تێنەپەڕ هەن کەلەدەنگە سروشتییەکان دروست کراون بەیارمەتی پاشگری (اندن) وەکو (نالاندن، باڕاندن، بۆڕاندن، قیژاندن، نووزاندن.....) ئەم چاوگانە هەر چەندە لەدەنگە سروشتی وپاشگری (اندن) دروست کراون بەلأم هەر تێنەپەڕن، واتە بەپێی ئەو دەستوورەی پێشتر بەهۆی (اندن) ناکرێن بە چاوگی تێپەڕ بەڵکو دەتوانرێت بەیارمەتیی کاری یاریدەدەری(هێنایە) یان(دەهێنێتە) کە دەخرێتە پێش چاوگی تێنەپەڕ بکرێن بەچاوگی تێپەڕ بەم شێوەیە :

دەنگە سروشتی	پاشگر	چاوگی تێنە پەڕ	کاری یاریدەر	چاوگی تێپەڕ
نالە	اندن	نالاندن	هێنایە	هێنایە نالاندن
باڕە	اندن	باڕاندن	هێنایە	هێنایە باڕاندن
بۆڕە	اندن	بۆڕاندن	هێنایە	هێنایە بۆڕاندن
قیژە	اندن	قیژاندن	هێنایە	هێنایە قیژاندن
			دەهێنێتە	دەهێنێتە قیژاندن

ڕوون کردنەوە:

ئەگەر ڕەگی کار یا قەدی چاوگ یا دەنگی سروشتی بە پیتی بزوێن کۆتایی هاتبوو، پیتێکی نەبزوێنی بۆ زیاد دەکەین یان پیتە بزوێنەکە لادەبەین. چونکە دوو پیتی بزوێن بەدوای یەکتردا نایەن.

دەستوور:

گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ

١-

ئ- (ڕەگی کار + اندن) =چاوگی تێپەڕ

ب- (قەدی چاوگ + اندن) = چاوگی تێپەڕ

پ- (دەنگە سروشتی + اندن) = چاوگی تێنەپەڕ

(کاری یارمەتیدەر هێنایە + چاوگی تێنەپەڕ) = چاوگی تێپەڕ .

ڕاهێنان (١)

چۆن کاری تێنەپەڕو کاری تێپەڕ لێك جیادەکەیتەوە؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٢)

بەچەند ڕێگا کاری تێنەپەڕ دەگۆڕێت بۆ کاری تێپەڕ؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٣)

چۆن لە دەنگە سروشتییەکان کاری تێپەڕ دروست دەکرێت ؟ بە چەند هەنگاو؟ بە نموونە ڕوونی بکەرەوە.

ڕاهێنان (٤)

ئەم کارە تێنەپەڕانەی خوارەوە بگۆڕە بۆ کاری تێپەڕ و لە ڕستەدا بەکاریان بهێنە.

(تێپەڕی، خشی، کەوت، برژا، خنکا، سووتا، وەری، چوو، ڕەڤی، هەڕمی)

ڕاهێنان (٥)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆقە بکە.

١- پێشمەرگەی کوردستان لەشکری دوژمنی بەزاند.

٢- کارەساتەکە مرۆڤەکەی هێنایە قیژاندن.

(هاوەڵکاری چۆنیەتی)

١- دەرگاکەم باش داخستووە.

٢- وانەکەمان بەپەلە نووسییەوە.

٣- گەڵی کورد شێرانە لە بەهاری ساڵی ١٩٩١ دا ڕاپەڕی.

٤- ڕاوکەرەکان بە سواری چوون بۆ ڕاو.

٥- ئێمە بەسەربەرزی دەژین.

خستنەڕوو:

ئەگەر بپرسین دەرگاکەت چۆن داخستووە؟ یان وانەکەتان چۆن نووسییەوە؟ یان گەڵی کورد چۆن ڕاپەڕی؟ یان ڕاوکەرەکان چۆن چوون بۆ ڕاو؟ یان ئێوە چۆن دەژین؟ دەبینین لە وەڵامی پرسیاری ڕستەی یەکەمدا (باش) لە دووەمدا (بەپەلە) لە سێیەمدا (شێرانە) لە چوارەمدا (بە سواریی) لە پێنجەمدا (بەسەربەرزی)یە.

هەریەکەیان لە شوێنی خۆیاندا وەکو هاوەڵکارێك وەسفی چۆنیەتی ڕووداوی ڕستەکانیان دەکەن و دەبنە تەواوکەری واتای کارەکانیان. لەبەرئەوە بە هەر یەکێکیان دەوترێت (هاوەڵکاری چۆنیەتی).

هاوەڵکاری چۆنیەتی لەڕووی پێکهاتنەوە سێ جۆرە:

١- سادە: لەیەك وشەی سەربەخۆ پێکدێت وەك: (خێرا، باش، توند، پاك، چاك، گورج، ئازا، .....)

٢- داڕێژراو: لە وشەیەکی سادە و زیادەیەك پێکدێت، زیادەکە یان پێشگرە یان پاشگرە یان هەردووکیان پێکەوە دەبن وەك: (بەپەلە، بەسواری، شێرانە، بەباشی، بەئازادی، .....)

٣- لێکدراو: لە دوو وشە یان زیاتر پێکدێت وەک: (بەدڵ شکاوی، پشتاوپشت، سەربەرزانە، بەدڵسۆزی .....) ئەگەر هاوەڵکاری چۆنیەتی وەسفی ناوێك، جێناوێك یان هاوەڵکارێك بکات ئەوا دەبێتە هاوەڵناو و نابێتە هاوەڵکار وەک: (چرایەکی باش لە دەی خراپ چاکترە).

لەم ڕستەیەدا وشەی (باش، خراپ، چاکتر) هاوەڵناون چونکە پەسنی ناوێك دەکەن، هەرچەندە سێیەمیان (چاکتر) دەبێتە تەواوکەری کارە ناتەواوەکە پەسنی بکەر دەکات کە چرایەکەیە.

هاوەڵکاری چۆنیەتی سادە، وەکو وشەیەك دەبێە تەواوکەری واتای کاری ڕستەکە و بۆ ئەم تەواوکردنە پێویستی بە ئامرازی تەواوکردن نییە، بەڵام هاوڵکاری چۆنیەتی داڕێژراو، لێکدارو وەکو گرێیەکی هاوەڵکاری چۆنیەتی دەبنە تەواوکەری کاری ڕستەکانیان.

دەستوور:

هاوەڵکاری چۆنیەتی لەناو ڕستەدا (وشەیەکە، یان گرێیەکی هاوەڵکاری)یە چۆنیەتی ڕوودانی کاری ڕستەکە دەردەخات و لەم ڕووەوە دەبێتە تەواوکەری واتای کارەکە.

هاوەڵکاری چۆنیەتی، سادە، داڕێژراو، یان لێکدارو ئەگەر پەسنی ناوێك، جێناوێك بکەن دەبنە هاوەڵناو بەڵام ئەگەر چۆنیەتیی ڕوودانی کارێك دەربخەن دەبنە هاوەڵکاری چۆنیەتی.

ڕاهێنان (١)

ئەم وشانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە بەمەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو جارێکیش ببنە هاوەڵکاری چۆنیەتی: (بەگورجی، خراپ، بەسەربەستی، زۆر بەپەلە، بەهێواشی، گەورە).

ڕاهێنان (٢)

ئەم وشە سادانەی خوارەوە بکە بە هاوەڵکاری چۆنیەتی داڕێژراو.

(هێمن، سارد، فێنك، خۆش، زیرەك، پاك، سەوز، مەرد، تاڵ، چاك)

ڕاهێنان (٣)

شیکردنەوە:

١- ڕۆژنامەکەم بەخێرایی خوێندەوە.

ڕۆژنامەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، گشتییە، بەرکارە.

م : جێناوی کەسیی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە.

بەخێرایی: گرێی هاوەڵکاری چۆنیەتییە، تەواوکەری واتای کاری خوێندەوەیە

خوێندەوە: کاری ڕابردووە، تێپەڕە.

٢- ئەم ڕستانە شیبکەوە.

ئ- چێشتەکە بەگەرمی مەخۆ.

ب- قوتابیی زیر، زیرانە وەڵام دەداتەوە.

پ- ئێمە بەدڵسۆزی کار دەکەین.

(کاری یاریدەدەر)

ئەم ڕستانە بخوێنەوە:

١. دەبوو ئەوان کارەکەیان تەواو کردبا .

٢. ڕەزڤانی زەڤیاخۆ کێلابوو.

٣. دەبێت چیڕۆکەکە بخوێنمەوە.

٤. ڕووداوەکە مرۆڤەکەی هێنایە قیژاندن.

٥. پەڕتووکی زمان وئەدەبی کوردی هاتە چاپکردن.

٦. ئەڤ گوندە دهێتە ئاڤا کرن.

٧. شاسوار منداڵەکانی خستە پێکەنێن.

٨. ویستم زوو هەڵبستم.

٩. دەمەوێت کتێبەکە بکڕم.

١٠. من دڤێت زوو ژخەو ڕابم.

١١. دەتوانین بەسەر چیاکە بکەوین.

١٢. ئەم دشێین بسەر چیا بکەڤین.

١٣. دەوێرم لەڕووبارەکە بپەڕمەوە.

١٤. دێم برۆم ناهێلن.

١٥. دەلێم نهێنییەکە بدرکێنم.

١٦. دەشێت گیرو گرفتەکان چارە بکرێن.

١٧. دەگونجێت ئەوان کتێبەکان بهێنن.

خستنه ڕوو:

لەمەو پێش زانیومانە کەکاری (دەبوو، دەبێت، بوو، هێنایە، هاتە، دەیتە، خستە، ویست، دەمەوێت، دڤێت، دەتوانین، دشێین، دەوێرم، دێم، دەڵێم، دەشێت، دەگونجێت).

هەریەکەیان کارێکی واتاداری سەربەخۆن، دەتوانرێت هەریەکەیان بەتەنیا لەناو ڕستەدا وەکو : کارێکی سەربەخۆی تەواو بەکاربهێنرێت وئەرکی خۆی ببینێت.

بەڵام لەگەڵ ئەمەش دا دەتوانرێت ئەو کارانەی سەرەوە وەکو کارێکی یاریدەدەر لەناو ڕستەدا بەکاربهێنرێن، کاتێک لەپاڵ کارێکی سەرەکی سەربەخۆ یا لەپاڵ چاوگێك دێن، کەهەر یەکەیان بۆمەبەستێکە . بۆنموونە :

١- لەڕستەی یەکەم دا کاری(دەبوو) کارێکی یاریدەدەرە، کەبۆ مەبەستی پێویست بەکار هاتووە، کاری (تەواو **کرد با**) کارێکی سەرەکییە لەرستەکەداو مەبەست و واتای رستەکەی بەیارمەتی کاری(دەبوو) بەتەواوی ئاشکرا کردووە.

٢- لەڕستەی دووەم دا کاری(بوو) کارێکی یاریدە دەرە، بۆمەبەستی پێکهێنانی کاری ڕابوردووی دوور بەکار هاتووە، بەڵام کاری(کێڵا)کارێکی سەرەکییە لەڕستەکەدا وبەیارمەتی کاری یاریدەدەر(بوو) مەبەست وماناى ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٣- لەڕستەی سێیەم دا کاری(دەبێت) کارێکی یاریدەدەرە و، بۆمەبەستی پێویست بەکارهاتووە، بەڵام کاری (بخوێنمەوە)کارێکی سەرەکییە لەڕستەکەداو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر(دەبێت) مەبەست و واتای ڕستەکە بەتەواوی دەدات بەدەستەوە.

٤- لەڕستەی چوارەم دا کاری (هێنایە) کارێکی یاریدەدەرە، بەڵام چاوگی (قیژاندن)کە لە شوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەوجێی ئەوی گرتۆتەوە، بەیارمەتیکاری یاریدەدەر،(هێنایە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٥- لەڕستەی پێنجەم دا کاری(هاتە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (چاپکردن) لەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەو جێی ئەوی گرتۆتەوە، بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (هاتە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی داوە بەدەستەوە.

٦- لەڕستەی شەشەم دا کاری(دەیتە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (ئاڤاکرن) کەلەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (هاتە) مانای ڕستەکە بەتەواوی دەدات بەدەستەوە.

٧- لەڕستەی حەوتەمدا کاری (خستە) کارێکی یاریدەدەرە، چاوگی (پێکەنین) کەلەشوێنی کاری سەرەکی بەکارهاتووە بەیارمەتی کاری یاریدەدەر(خستە) مانای ڕستەکەی بەتەواوی ئاشکرا کردووە.

٨- لەڕستەی هەشتەم دا کاری (ویست) کارێکی یاریدەدەرە، بۆمەبەستی ویستن بەکارهاتووە، بەڵام کاری (هەڵبستم) کارێکی سەرەکییە لەرستەکەدا بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (ویست)مانای ڕستەکە بەتەواوی ئاشکرادەکات.

٩- لەڕستەی نۆیەمدا کاری (بکرم) کارێکی سەرەکییە وبەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەمەوێت) مانای ڕستەکە بەتەواوی ئاشکرا دەکات.

١٠- لە ڕستەی دەیەم دا کاری (دڤێت) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی ویستن بوکارهاتووە ، کاری (ڕابم- ڕابم) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دڤێت) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرا دەکات.

١١- لـه ڕستەی یـازدەم دا کـاری (دەتـوانین) کـارێکی یاریـدەدەرە، بـۆ مەبەسـتی (تـوانین) بـەکارهاتووە، بـەڵام کـاری (سـەربکەوین) کـارێکی سەرەکییە و بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (توانین) مانای ڕستەکە بـە تـەواوی ئاشکرا دەکات.

١٢- لە ڕستەی دوازدەمدا کاری (دشێین) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەسـتی (تـوانین) بـەکارهاتووە ، بـەڵام کـاری (سـەربکەڤین) کـاریکی سـەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دشێین) مانای ڕستەکە بە تەواوی دیاردەخات.

١٣- لە ڕستەی سێزدەمدا کاری (دەوێرم) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی وێران و ئازایەتی بەکارهاتووە، بەڵام کاری (بپەڕمـەوە) کـارێکی سـەرەکییەو بە یارمـەتی کـاری یاریـدەدەر (دەوێـرم) مانـای ڕستەکە بـە تـەواوی ڕوون و ئاشکرا دەکات.

١٤- لە ڕستەی چواردەهەم دا کاری (دێم = دەهێم) کارێکی یاریـدەدەرە بـۆ مەبەستی ئارەزوو یا نیاز بەکارهاتووە، بەڵام کاری (برۆ) کارێکی سەرەکییەو بە یارمەتیی کاری یاریدەدەر (دێم) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرادەکات.

١٥- لە ڕستەی پازدەهەم دا کاری (دەڵێم) کارێکی یاریدەدەرە بۆ مەبەستی نیاز بـەکارهاتووە، بـەڵام کـاری (بـدرکێنم) کـارێکی سـەرەکییە و بەیارمـەتی کاری یاریدەدەر (دەڵێم) مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرا دەکات.

١٦- لـە ڕسـتەی شـازدەهەم دا کـاری (دەشـێت = دشـیان) کـارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی شیان و توانین بەکارهاتووە، کاری (چـارە بکـرێن) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەشێت) مانای ڕستەکە بـە تەواوی ئاشکرادەکات .

١٧- لە ڕستەی حەڤدەهەم دا کاری (دەگونجێت) کارێکی یاریدەدەرە، بۆ مەبەستی گونجان بەکارهاتووە، کاری (بهێنن) کارێکی سەرەکییەو بەیارمەتی کاری یاریدەدەر (دەگونجێت)مانای ڕستەکە بە تەواوی ئاشکرادەکات.

دەستوور:

کاری یاریدەدەر: ئەو کارەیە کەلە ڕستەدا لەپاڵ کارێکی سەرەکیی سەربەخۆ یا چاوگێك دێت، بۆ دیارکردنی مەبەستێك و دەبێتە هۆی تەواوکردنی مانای کارەکە یا چاوگەکە.

کاری یاریدەدەر ئەمانەن : (دەبوو، دەبێت، بوو، هێنایە(ئینایە)، هاتە، دهێتە، خستە، ویست، دەوێت، دڤێت، دەتوانی، دشێین، دەوێرم، دێ، دهێت، دەڵێی، دەشێت، دەگونجێت، دەلوێت، دا، دابوو، ددا، دایە).

وەك :گۆڤاردابوو خاندن، دەرگەھ داگرتن.

ڕاهێنان (١)

ئەم کارە یاریدەرانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە .

(دەتوانین، دەبوو، دەگونجێت، دەوێرم، دەڵێم، دهێتە، هاتبوو)

ڕاهێنان (٢)

ئەم کارانەی خوارەوە لە ڕستەدا بەکاربهێنە ، بەمەرجێك جارێك کاری سەرەکی بن و جارێك کارێکی یاریدەدەر بن.

(دەبێت، دەمەوێ، هێنایە، دڤێت، خستە، دهات، دەبوو)

ڕاهێنان (٣)

ئەم ڕستانەی خوارەوە شلۆقە بکە (شی بکەوە)

١- دەبێت ڕۆمانەکە بخوێنمەوە.

٢- دەمەوێت یارمەتی هەژارەکە بدەم.

ڕاهێنان (٤)

پارچە پەخشانێك لەسەر ئەم بابەتەی خوارەوە بنووسە، ئینجا هەرچ کاری یاریدەدەر هەبێت دیاری بخە.

(مانگی ئادار، مانگی خۆشی و ناخۆشییە، مانگی سەرکەوتن و کارەساتە).

(خالّبەندی)

- چۆن کات دەزانیت؟

- ئەمە کارێکی ئاسانە.سەیری سەعاتەکەت بکەو بزانە کات چەندە؟

- باشە. ئەی پێش ئەوەی سەعات دابهێنرێت چۆن کات دەزانرا؟

- بەئاو دەزانرا.

- بەئاو!چۆن چۆنی؟

- ئاویان دەکردە ناو دەفرێکەوەو کونێکی بچووکیان دەکردە بنی دەفرەکە،ئاوەکە بەڕێکوپێکی تنۆك تنۆك لە کونی دەفرەکەوە دەهاتە خوارێ ئینجا بەپێی ئەو ئاوەی کە لە دەفرە کونکراوەکە دەهاتە خوارەوە دەزانرا کات چەندە.

* * *

لەو ئاخاوتنەی سەرەوەدا، کەڕستەی ((چۆن کات دەزانیت؟)) دەخوێنینەوە، پێویستە دەنگمان وەها دەربڕین کە پرسی تێدابێت. وە کەڕستەی (ئەمەکارێکی ئاسانە)ش، دەخوێنینەوە، دەبێت دەنگمان وەها دەربڕین کە ڕاگەیاندنی تێدابێت، هەروەها کەڕستەی ((بەئاو)) دەخوێنینەوە دەبێت دەنگمان وەها دەربڕین کە سەرسوڕمانی تێدابێت.ئنجا لەدوای ئەمە ئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی یەکەم بکەین ئەم نیشانەیە (؟) دەبیبنین، کە نیشانەی پرسە. وە ئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی دووەم بکەین ئەم نیشانەیە (.) مان بەرچاو دەکەوێت، کە نیشانەی کۆتایی ڕستەیە. وەئەگەر سەیری کۆتایی ڕستەی سێیەم بکەین، ئەم نیشانەیەی(!) تێدا دەبینین کە نیشانەی سەرسوڕمانە . ئەم نیشانانە و هەندێك نیشانەی تر کە لەمەولا بەرچاوت دەکەون پێیان دەگوترێت ((خالّبەندی))

ئەگەر ئەم نیشانانە و لە جێی خۆیاندا بە وردی دابنرێن زۆر یاریدەی خوێندەواران دەدەن، کە بە ئاسانی لەوە بگەن کە دەیخوێنینەوە و هەڵەی تێدانەکەین.

وە هەر نیشانەیەک لەو نیشانانە، ناوێکی تایبەتی و جێگەی تایبەتی خۆی هەیە، لە ڕستەدا، ئەوا لە خوارەوە ناوو جێگای هەریەکێک لەو نیشانانە دەخەینە بەرچاو.

یەکەم: خاڵ (.)

خاڵ ڕاوەستانێکی تەواو پیشان دەدات، وەلەم شوێنەدا بەکاردەهێنرێت :

١- لە کۆتایی هەموو ڕستەیەکدا دادەنرێت، جگە لە ڕستەی پرس و سەرسوڕمان وەک:

ئاسۆ برازای منە.

خۆر لە ڕۆژهەلاتەوە هەلدێت و لە ڕۆژئاواوە ئاوادەبێت.

٢- لەدوای یەکەم، یا یەکەم و دووەم پێتی ناوێك کە پێش ناوهێنانی خێزانەکەی بکەوێت، وەک:

م. بازیانی.

د. ق. ئامێدی.

دووەم: دووخاڵ (:)

دووخاڵی لەسەر یەکتر نیشانەی لێکدانەو ڕاڤە کردنە وە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١- لەپێش ئاخاوتنێکەوە، کە وەك خۆی بگێڕێتەوە ، یا بگوترێت وەك : نەسرین گوتی: (ئەمە چەفتەکەی من نییە)

٢- لەدوای وشەیەکەوە یا باسێکەوە، کە پێویستی بە تەفسیر و لێکدانەوە بێت، وەك:

سالّ لە چوار وەرز پێك دێت : بەهار، هاوین، پاییز، زستان.

٣- پێش هێنانەوەی نمونە (لە بڕی : بۆ وێنە، وەکو، بۆ نمونە .....) بەکاردەهێنرێت لەم بارەدا دەتوانرێت لە دوای دوو خاڵەکەوە، تەقەڵێکیش دابنرێت، وەك :

هاوەڵکار، بۆ تەواوکردنی هاوەڵکارێکی تریش بەکاردەهێنرێت:-

شاسوار، زۆرجوان بە عەرەبی دەدوێت.

سێ یەم - بۆر (،):

بۆر نیشانەی کورتترین ڕاوەستانەو لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێن.

١- لەدوای ناوی بانگ کراوەوە وەك :

کوڕینە، بخوێنن، بە خوێندن دەگەنە ئامانج

٢- لە نێوان جێگرو جێ لێ گیراودا ، وەك:

ئەحمەی ناسر، گۆرانی بێژی بەناوبانگ، لە شاری سلێمانیدا دەژیا.

٣- بۆ جیاکردنەوەی زنجیرە وشەیەك، کە سەر بە بەشێك لە بەشەکانی ئاخاوتن بن لە ڕستەدا بە ئامرازی لێکدەر نەبەستراین بە یەکترەوە، وەك: پارچەکانی ئاخاوتن ئەمانەن : ناو، جێناو، هاوەڵناو، کار، هاوەڵکار، ئامرازی پەیوەندی، ئامرازی لێکدەرو ئامرازی بانگکردن.

٤- بۆدابڕینی زنجیرە وشەیەك لە یەکتر، کە دوو دووپێکەوە بەکارهێنراین، وەك:

جووتیار بەگەرماو سەرما، بەخۆشی و ناخۆشی، بازووی مەردانەی

لێ هەڵ ماڵیوە، زەوی دەکێڵێت، خۆراك بۆ میللەت دەردەهێنێت .

٥- لەدوای گێڕانەوەیەکی یەکسەر، واتا ئەگەر قسەکەر قسەیەکی کۆنی خۆی بگێڕێتەوە، وەك:

من خۆم گوتم، (دارەکان بەنەمامی مەبڕنەوە).

٦- لەپێش ئامرازی لێکدەری (وە، یا، یان)ەوە، بەمەرجێك نەکەوتبنە سەرەتای ڕستەوە، وەك:

نەمن هاتبووم بۆ ئاهەنگەکە، نە شاسواری برام.

قەڵەمەکەتم بدەرێ، یا پاندانەکەت .

٧- لەدوای گرێیەکی درێژ بۆ پاراستنی واتای ڕستەکە لە لەنگی وەك:

دارستانی ئەوبەر ڕووبارەکە لەدارستانی ئەمبەر ڕووبارەکە, چڕترە.

٨- لەدوای وشەی (بەڵێ) و (نەء .....نەخێر)ەوە وەك:

بەڵێ، ئەمە کتێبی منە.

نەء، ئەوە هی من نییە.

نەخێر، دەستە چەورەکەی خۆتان بەسەر ئێمەدا مەسڕنەوە .

٩- لەبڕی کاری قرتێنراو (حەزف کراو)، وەك:

من دەچم بۆ مەڕاکش و ئەویش، بۆ کوێت.

١٠- بۆ دابڕینی پاڕستەی ناوی، هاوەڵناوی، هاوەڵکاری لە شاڕستەکە، لەڕستەی ئاوێتەدا وەك :

ئا- من نەم بیستووە، کە ئێوە هاتبن بۆ ئێرە.

ب– بەفرێ، کە لە زستاندا دەبارێت، لە هاویندا دەتوێتەوە.

پ– کەی لەئەرکەکەم ببمەوە، سەرێکتان لێ دەدەم.

١١– لە ڕستەی لێکدراودا،دەتوانرێت، لـە بڕی ئـامرازی لێکدەری(و) بـەکار بهێنرێت، وەک :

سیروان وێستی بچێت بۆ شار، ئەسپەکەی هێنا، زینیکرد، سواری بوو، کەوتـە ڕێ، لە ڕێ باران دای ڕشت، هەرچی لەشی هەیە، تەڕبوو.

١٢– دەتوانرێت لەبڕی (کە)ی لێکدەر لەڕستەدا بەکار بهێنرێت وەک:

پێم خۆشە، سەرێکتان لێ بدەم.

کەس ئەو کەسەیە، لە ڕۆژی تەنگانەدا فریات دەکەوێت.

چوارەم- بۆر و خاڵ (؛):

بـۆر و خـاڵ وچا نگرتنێکی درێـژتر لـە وچا نگرتنی بـۆری سـادە. بـەکار دەهێنرێت، وەک:

لە کۆمەڵەی فڕۆکەوانی عێراقدا فێری فڕۆکەوانی دەبین ؛ لەوێ با سـەیری یەکتری بکەین، لەکاتی فڕیندا ؛ باهەریەکەمان هەڵەی ئەوەی تر ڕەچـــاو بکات، تاکو لەجارانی داهاتوودا، دووبارەیان نەکەینەوە و بەتەواوی فێری لێخوڕینی فڕۆکە ببین.

پێنجەم- نیشانەی پرس(؟) :

نیشانەی پرس دەخرێتە کۆتـایی ئەو ڕستەیەوە کە پرسـیاری تێدابێت، وەک:

بەچی لەڕووبارەکە پەڕیتەوە؟

کەی گەیشتنە جێ؟

شەشەم: نیشانەی سەرسوڕمان (!) :

ئەم نیشانەیە لەکۆتایی ئەو وشانە, یائەو، ڕستانەی، کەسەرسوڕمانێ، یا پەژارەیێ، یا هەستێکی دەروونی تێدایە بەکاردەهێنرێت، وەك :

چەند درەنگ هاتیت!

ئای!ئەوەلێرەیت!

ئۆخەی! لە دەست داگیرکەر ڕزگارمان بوو.

سەیری ئەو گوڵەکە، چەند جوانە !

ئای لەو گوڵانە !چەند جوان گەشاونەتەوە !

حەوتەم- جووتە کەوانەی بچووك (( )) :

ئەم نیشانەیە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١- لەپێش و لەدوایی وشەیەك، یاڕستەیەکەوە، کەخوێندەوار بەلایەوە جێی واق ورمان بێت، وەیا بوبستڕێ سەرنجی خەڵکی بۆ ڕابکێشرێت وەك :

تەنیا شێوازی ((گۆران))م بەدڵە، لە داڕشتنی هۆنراوەدا.

لە باخەکەی ئێوەدا هەر ((شەوبۆکان))م لەلا جوان بوو.

پیاوی دڵسۆز ئەو کەسەیەکە ((سودی بۆمیللەت هەیە))و دەستی یارید بۆکەسانی تر درێژ دەکات.

٢- لە پێش و پاشی ئەو ئاخاوتنەوە دادەنرێت،کە دەقەکەی ناشکێنرێت ؛ واتە وەك خۆی بەبێ دەستکاری دەگێڕرێتەوە، وەك :

هاوڕێکەم پێمی گووت ((من بەدەرچوونت، وەك گوڵ گەشامەوە)).

باوکم هانی دەدام و دەیگوت ((ڕۆڵە بخوێنە، بە خوێندن دەگەیتە ئامانج)).

هەشتەم- جووتە کەوانەی گەورە ( ) :

ئەم نیشانەیە:

١- وشەیەك، یاگرێیەك، یاڕستەیەك دەخرێتە نێوانی، کە واتایەکی تایبەتی هەبێت، لەڕستەیەکی تردا، وەك:

پیرەمێرد (حاجی تۆفیق) شاعیرێکی مەزن بوو.

شاری سلێمانی (کە کەوتۆتە دامێنی چیای ئەزمر) سلێمان پاشای بابان دروستی کردووە .

٢- وشەی بێگانە، وەک:

شارەوانی (بلدیە) خزمەتی گەل دەکات.

میری (حکومەت) لە گەلەو بۆ گەلە .

٣- سالّی لەدایکبوون، وەک :

جەمیل سائیب لەسالّی (١٩٢٥)دا چیرۆکی (لە خەوما)ی نووسیوە.

نۆیەم: هێڵ، یاتەقەڵ:-

ئەم نیشانەیە لەم شوێنانەدا بەکاردەهێنرێت :

١- بۆ جیاکردنەوەی دوو کەسی گفتوگۆکەر، وەک:

لە مالّەوە دانیشتبووم، قادری هاوڕێم هات وگووتی :

- دوو رۆژە دیارنیت ؟

- نەخۆش بووم و لەجێدا کەوتبووم.

- ئەی ئێستا چۆنیت ؟

- باشم

٢- دەتوانرێت لەبری ئەو دووکەوانە گەورەیە بەکاربهێنرێت، کەوشەیەک، یا گرێیەک، یا ڕستەیەک (کەواتایەکی تایبەتی هەیە لە ڕستەیەکی تردا) بەکاردەهێنرێت، وەک:

بیابانی گەورەی ئەفریقا (وەکو بیستوومە) ڕوبەرێکی پانی هەیە لە نیشتمانی عەرەبدا.

٣- له نێوان ژمارە و ژمێرراوەدا، ئەگەر کەوتنە سەرەتای ڕستەوە، وەک: لە ئەنجامی هەموو سەرکەوتنێکدا :

ئا - زۆر خەستەخانەو مەڵبەندی ساوایان دەکرێنەوە.

ب- گەڵ شارو دێهاتی نوێ دروست دەکرێن .

پ- باری ئابوری وڵات سەرلەنوێ جێگیر دەبێت.

ت- ئاسایش باڵ بەسەر وڵاتدا دەکێشێت.

٤- لە کۆتایی دێردا- ئەگەر نەتوانرا جێی نووسینەوەی هەموو بڕگەکانی وشەی دواییی ڕستەکەی بە تەواوی تێدا بکرێتەوە، بۆ وێنە ئەگەر جێ نەماو وشەی (هەنارەکە) هەمووی لە دێرێکدا بنووسرێ, هێڵێکی بچووک لەدوای ئەو بەشەیەوە دادەنرێت، کە دەتوانرێت لە دێرەکەدا بنووسرێت، ئەو بەشەش یەکێ لەمانە دەبێت:

_____هە___

نارەکە_____

_____هەنا

رەکە_____

_____ هەنارە___

کە_____

دەیەم- چەند خاڵێك (.....) :

ئەم نیشانەیە، لەم شوێنانەدا دادەنرێت، کە وشە، یا گرێ، یا ڕستەی تێدا قرتێنراوە (حەزف کراوە)، بەنیازی کورتکردنەوە ، دەربڕینی تەنیا گرنگەکانیان، وەک :

١- لەگەڵ مامۆستاکانمان چووین بۆ سەیران، لەوێ دەستمانکرد بە یاری و مەلەکردن و ..... ئێوارێ بە خۆشی و شادی، گەڕاینەوە بۆ ماڵێ.
٢- ئەگەر بخوێنیتەوە، دەردەچیت، ئەگینا .....

دەستوور:

خاڵبەندی، یا دانانی خاڵو نیشانە، لە نێوان بەشەکانی ئاخاوتندا، لەکاتی نووسیندا، بۆ جیاکردنەوەیان لە یەکتر، یا بایەخدان بە دەربڕینی دەنگو سۆز، لەکاتی خوێندنەوەدا، کارێکی گرنگو پێویستە. خاڵبەندی پەیوەندییەکی بەهێزو فراوانی هەیە بە خوێندنەوەو، واتای ئاخاوتنەوە چونکە هەرباسێک، لە کۆمەڵە بڕبڕەیەک (فەقەرە) پێک هاتووە, هەموو بڕبڕەیەکیش، لە کۆمەڵە ڕستەیەک پێک هاتووە، ئەم ڕستانەش، هەندێکیان سادەو سەربەخۆن، یا هەندێکیان چونەتە پاڵ یەکتر، یا ئاوێتە بەیەکتر بوون وەیا جاری ئەوتۆ هەیە، ڕستەیەک، لەناو ڕستەیەکی تردا دەبینرێت، کەواتاکەی سەر بەڕستەیەکی تر، بێجگە لەمە، ڕستە لە چەند وشەیەکی جۆراو جۆر سازدەبێت و نووسەر دەیەوێت ئەو پەستیە، یاشادیە، یاهەر کارێکی تری دەروونی خۆی بەو وشانە دەربڕێت، وەیا پرسێک بکات، ئەم خاڵبەندیە، واتە ئەم نیشانانەی کە لێیان دواین، باشترین هۆن بەدەست نووسەرەوە، کە لە نووسیندا هەستی دەروونی خۆی پێ دەربڕێت، هەروەها بۆ ئەوەی خوێنەر لە خوێندنەوەدا هەڵە نە کات، وە نیشانەکانیش ئەمانەن:

١- خاڵ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (.).

٢- دوو خاڵ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (:).

٣- بۆر، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (،).

٤- بۆر و خاڵ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (؛).

٥- نیشانەی پرس، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (؟).

٦- نیشانەی سەرسوڕمان، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (!).

٧- جووت کەوانەی بچووک بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (( ))

٨- جووت کەوانەی گەورە، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت ( ).

٩- هێڵ یان تەقەڵ، بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (_____).

١٠- چەند خاڵێ بەم شێوەیە وێنەی دەکێشرێت (.....).

ڕاهێنان (١)

ئەم ڕستانەی خوارەوە، کەخاڵ و، دووخاڵ و بۆریان کەمە، بۆیان دابنێ؛ بە مەرجێك هەریەکەیان، لەشوێنی خۆی دابێت.

ئا- مانگی دەستکرد، لە داهێنراوە سەرسوڕهێنەرەکانە ، جا ئەگەر بۆ مەبەستی ئاشتی بەکاربهێنرێت ، ئەوا خزمەتی مرۆڤایەتی دەکات بەوەی ولاتانی گێتی ، بەیەکەوە، بە تۆڕێکی بێتەڵ ببەستێتەوەو بەرنامەی تەلەفزیۆن و شتی ترش، لە ولاتێکەوە بگوێزێتەوە، بۆ ولاتانی تر ...

ب- مانگ لە خۆر نزیکترە لە ئێمەوە.

ج- بازاڕەکەمان لێ نزیك بوو خانووەکەی ئێمە لەپشت بازاڕەکە بوو بۆیە هەرچیمان پێویست بووایە بەئاسانی دەمانکڕی.

د- شەقامە گەورەکانی بەغداد ئەمانەن : شەقامی ڕەشید ، شەقامی کیفاح ، شەقامی جەمهوری.

ڕاهێنان (٢)

ئەم ڕستانەی خوارەوە کەنیشانەی پرسو سەرسوڕمانیان کەمە، بۆیان دابنێ:

ئ- گەزی چی و جاوی چی

ب- مانگ کەی دەردەکەوێت

پ- ئافەرم بۆخۆت و دەستی ڕەنگینت

ت- کە لە قوتابخانە گەڕایتەوە، کتێبەکانت دەخەیتە کوێ

ج- ڤیان لەخۆشیدا هاواری کردو گوتی: بابە گیان بەیەکەم دەرچووم

چ- بەچی دەچیت بۆبەغداد

ح- قسەی هیچ ،ئەمەکەی ئەوەیە ، کەمن دیم

خ- دەنگ چۆن بەتەلی تەلەفۆنەوە دەبیسترێت

ڕاهێنان (٣)

ئەم پەخشانە بخوێنەرەوە، لە دوایی لەکوێدا هێڵۆ کەوانەی گەورەو کەوانەی بچووک، یا هەرنیشانەیەکی تری گەرەکە، بۆی دابنێ:

ئازاد گووتی: گەلێك باسی زانستی دەخوێنین؛ باسی خۆرگیرانو هەیڤ گیران یەکێکە لەو باسانە, خۆرگیران و هەیڤ گیران لەهەموو مانگێکی هەیڤیدا ڕووناداەن وەك هەندێك بە بیریاندا دێت, چونکە خولگەی هەیڤ بەدەوری زەویدا لەگەڵ خولگەی زەوی لەدەوری خۆر، جووت نابن و بەگۆشەیەکی بچووك لێی لارە، لەبەرئەوە کە هەیڤ بەبەینی زەوی و خۆردا تێدەپەڕێت بەزۆری بەسەریان خوار ئەو هێڵە دەکەوێت کە بەچەقی هەردووکیاندا تێدەپەڕێت, لەبەرئەوە، لەم بارەدا نەهەیڤو نەخۆر هیچیان ناگیرێت تانەکەونە سەر ڕێکی ئەوهێڵە.

مام هۆمەر پرسی: ئەی باسی فڕینی فڕۆکە ناخوێنین ؟

–ئازاد گوتی: بەڵێ خوێندوومانە ، ئەگەر لەفڕگەیەک نزیک بیتەوەو چاوت بەفڕۆکەیەکی پەروانەدار بکەوێت، کە ئەمە سادەترین جۆری فڕۆکەیە– ئەمانەت بۆدەردەکەوێت, پێشەکەی پەروانەیەکی پێوەیە باڵەکانی درێژن و سەر ڕووی خواروی باڵەکانی تەختەو لەگەڵ باری ئاسۆییدا کەمێک لارە، بەڵام سەر ڕووی ژوورووی لارو کەوانەییە.

مام هۆمەر گوتی: ئای! ئێمەمانان نەشارەزاین.

ڕاهێنان (٤)

ئەم هۆنراوەیەی مامۆستا ((گۆران)) بخوێنەرەوە، لەپاشدا بەپێی پێویست نیشانەی خاڵبەندی بۆ بەکاربهێنە.

بەڕەنگی زەردو شێوەی دەستی شمشاڵی کزا دەرۆێش
حەزم کرد بەستەیەک ببیەم سەراسەر حوزن و ماتەم بێ
لە سیماتا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتکێش
وەها دیارە کە بەختت ئاشیانی بلبلی خەم بێ
بەڵێ دیارە لەناو قەومی بەسیتا قەدری سینعەتکار
وەکو عەکسی قەمەر وایە لەناو حەوزێکی لێخندا
بەڵام تەختی ڕەفاهە وتاجی حورمەت میللەتی هوشیار
بەئوستادی دەدا وەک تۆ لەناو شمشاڵی کون کوندا
سەحەر بێنێتە گریانو قسە، سیحری پەری نەغمە
برای دەرۆێش دەزانم بۆمەعیشەت وێڵ و ئاوارەی
بە زەهری ناعیلاجیتە لەناکەس ویستی لوقمە

بەمردنتە کە گوێی ناشی ئەخنکێنێ خرۆشی نـــــــەی
بەلأم چیبکەین لەناو چاوی ڕەشی بەعزێ زەکای گـــەورە
وەکو تۆوی گوڵی دەم با لەسەر بەردێکی ڕەق دەڕۆیـــن
ئەگەر خولقت نەسیبی عومری تۆی مەحکومی ئەم دەورە
نەکردایە خوا عالم لەکام عەرشت دەسوو داوێـــــــن
نەحەرفی مەکتەبێکت خوێند نەئوستادێ پەلی گرتـــیت
سرف بەرزی زەکا ئەم سنعەتەی فێرکرد بەشمشـــالّت
هەموو وەزنێکی گۆرانی لەتوولاتی هەتاکـــــــــورتی
بەسەر پەنجەی هونەر کردت بەدیلی کۆشـــــشی زالّت
ئەوەندەم بیست لەمۆسیقا خرۆشی ڕۆحی بێـــــگانە
مزاجی کوردەواریم تێك چووە دەرووێش عەبـــــــدوڵلاّ
دەخیلت بم دەسابەولاووك و ئای ئای و حـــــــەیرانە
شەپۆلّی زەوقی میللی پڕ دەروونی مات و چۆلّـــــم کە
لە بیتهۆڤن گەلێ زیاتر بەرۆحم ئاشنای وەلّـــــــلاّهە
دەئەی دەرووێش سکالاّیەك لەگەلّ ڕۆحی کـــــلّۆلّم کە

★★★

(بابەتەکانی بەشی ئەدەب)

١- داستانی کوردی (قەڵای دم دم)

٢- ڕێبازە ئەدەبییەکان- ڕێبازی کلاسیزم

٣- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی لوڕی

٤- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی گۆران

٥- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی- شێوەی کرمانجی ژوورو

٦- ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی-شێوەی کرمانجی خواروو

٧- سەرەتای پەخشانی کوردی.

٨- میـژووی ڕۆژنامەگـەری و پەیوەنـدی بەگەشەسـەندنی پەخـشانی کورددییەوە.

بابەتەکانی بەشی نموونەی ئەدەب

١- مەلایێ باتەیی

٢- حەسیب قەرەداغی

٣- کوردی

٤- کانی

٥- مەلا تەهایێ مایی

٦- کامەران موکری

٧- مەلامەحموودیێ بایەزیدی

١- داستانی کوردی
قەڵای دمدم

سەرچاوەکانی مێژوو بەدرێژی باسی ئەو ڕووداوە گرنگەی ساڵی (١٦٠٨) یان کردووە، لەڕووی گێڕانەوەی مێژوونووسییەوە بەئاسانی دەتوانین لە سەرچاوە فارسیی و کوردییەکاندا بۆ ڕاستیی ئەم قارەمانیی و بەکۆمەڵ شەهید بوونەی کوردانی سەرشۆڕنەکەر بگەڕێین قارەمانانی قەڵای دم دم بە سەرکردەیی (خانی لەپ زێڕین) تا دوا هەناسە و دوا دڵۆپی خوێن لەگەڵ داگیرکەردا جەنگین و بەکۆمەڵ مردنیان لەسەرشۆڕکردن بە باشتر زانی، ئەم تابلۆ گەورەیەی قارەمانییەتی لە ئەدەبیاتی کوردیدا زۆر بە فراوانی ڕەنگی داوەتەوە، ئەگەر داستانەکانی تر هەندێکیان لە داستانی فۆلکلۆرەوە گۆڕابن بە داستانی نووسراوەی شیعر ئەوا داستانی قەڵای دمدم لە ڕووداوی مێژوونووسییەوە بووە بە داستانی فۆلکلۆر و لە داستانی فۆلکلۆرەوە بووە بە چیرۆکی سەر شانۆ و ڕۆمانی تازە، لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمەوە تا ئەمڕۆ پاڵەوانییەتیی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم لەسەر دەمی گۆرانیبێژ و حیکایەتخوانانی کوردەوەیە و لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا و بەهەموو دیالێکتەکانی کوردی دەگێڕێتەوە.

ئەو بەرهەمە فۆلکلۆرییەی ئازایی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم هێنایە کایەوە، گەلێك زۆرە هەندێکی بڵاوکراوەتەوە، بەشێکی تائێستا هەر بەسەر زاری خەڵکەوە ماوەتەوە، ڕۆژهەڵاتناسەکان گەلێك لە ئێمە زیاتر بایەخیان بە حیکایەت و بەیتەکانی قەڵای دمدم داوە، هەروەك بڵاویان کردۆتەوە و کردووشیانە بە ڕووسی و ئەڵمانی و فەڕەنسی و ئەرمەنی، هەروەها کراویشە بە فارسی.

ژانای کوردی سۆڤیەتی (ئۆردوخانی جەلیل) چەند گێڕانەوەیەکی داستانی قەڵای دمدمی تۆمار کردووە و بە وەرگێڕانی ڕووسی و پێشەکییەوە ساڵی ١٩٦٧ بڵاوی کردووەتەوە.

ئەم داستانە لە کوردستانی عێراق لەشێوەی چیرۆکی سەر شانۆدا نووسراوەتەوە، نووسەر (مستەفا سالح کەریم) لەسەر بناغەی کەرستەی میژوویی پیەس (شەهیدانی قەڵای دمدم)ی نووسیوە لە ساڵی ١٩٦١ چاپکراوە، هەر کەرستە میژوویی و فۆلکلۆرییەکەیە بووە بە سەرچاوە بۆ دانانی چیرۆک و ڕۆمانی کوردیش. نووسەری گەورەی کوردی سۆڤیەتی (عەرەبی شەمۆ) ڕۆمانێکی نووسیووە ساڵی ١٩٦٦ بە زمانی کوردی و پیتی ڕووسی (سلاڤی) لە (یەریڤان) چاپکراوە. لەپاشاندا کراوە بە ڕووسی و لە ساڵی ١٩٦٩ لە مۆسکۆ چاپکراوە، عەرەبی شەمۆ هەوڵی داوە پەیوەندی دۆستایەتیی کورد و نەتەوە هاوسێکانی ڕوونبکاتەوە، بەتایبەتی خەباتی ئەم گەلانە بەرامبەر بە داگیرکەری ئێرانی و عوسمانی، هەوەرها وێنەی نایابی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری کوردستانی سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمی کێشاوە.هێشتا ئەم داستانە مەزنە نە لە ئەدەبیاتی کوردیدا و نە لە ئەدەبیاتی جیهاندا جێگەی خۆی نەگرتووە.

١- لە گێڕانەوەیەکی داستانەکەدا (ئەمیر خانی لەپ زێڕین) کە سەرکردەی کورد بوو، هاواری مەردانەی بەرامبەر بە (شا عەباس) بەرز دەکاتەوە و دەڵێت:

خەلقێ مە نایێ ڕایێ
هیڤیا دووژمنا ل مەیدانێ
مینا شێرا ئەو شەڕ دکە

هەرتـم، دوژمنـان لـەت دکـە
مـە نەخۆفێ عەسکـەرێ تـــە
مە نەخۆفێ خانـی تەورێـزێ
کەلـێ ڕانـــاکـا ژ هەمبێـزێ
مە نەترس خانێ چین ماچینـێ
قڕناکـە خەلقـــێ مـــــە
مە نەخۆفێ خانێ تە یەموریـیـا
بەلا ناکا خەلقێ مە لە چیـا
تـاجێ تە قبـــول ناکـــەم

... ...

کوردستانێ بێ ناڤـ ناکـەم

لێکدانەوەی وشەکان :

نایێ ڕایێ: نایێتە سەر ڕێ (واتە: بۆ شا عەباس)

هیڤی: هیوا، بەهیوا، بەتەما

مینا: وەکو

شێرا: شێران

هەرتم: هەردەم، هەرکات

کەلێ: نێر

هەمبێز: بەرامبەر، مەیدان

قڕناکە: لەناونابات

بەلا ناکا: لەناوناچێت

بێ ناڤ: بەدناو.

نموونەیەکی تر لە گێڕانەوەکی تری داستانەکەدا بەشێوەی موکریانە.

حیکایەتخوان دەڵێت:

خان ئەودالْ و کاکە خانە

حەوت شەوانە و حەوت ڕۆژانە

شەڕیان دەکرد بە شیرانە

شیران نەیاندیت کێلاْنە

لەش کەوتن وەکی گردانە

خوێن ڕۆیی هەروەك جۆگانە

بالْچووغەی شێران نەمانە

شەهیدیان کرد کاکە خانە

خان دەڵێ: خانی خەزایمە

هەتا لە دنێ ئەز بژیمە

بۆ خۆم پەرژینی شەڕیمە

خان ئەودالْ و کاکە خانە

گرتبوویان وەعدە و پە یمانە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

بەشیرانە: بە شمشێران

کێلان: کێلانی شمشێر

گرد: گر

جۆگە: جۆە، ڕووبار

باڵڤووغە: ڕەزمگا، شوێنی شەڕ، شەڕگە

خەزا: غەزا، جەنگی پیرۆز

دنێ: دنیا

ئەز: من

ڕێبازە ئەدەبییەکان

ڕێبازی کلاسیزم:

ڕێبازە ئەدەبییەکان بۆ یەکەم جارلە ئەورووپا پاش سەردەمی ڕاپەڕین لە دەوروبەری سەدەی حەڤدەمی زایینـدا سـەریان هەڵـدا، لـەناو ئـەو ڕێبـازە ئەدەبیانـەش دا کلاسـیزم کـۆنترین ڕێبـازە لـە پەیـدابوونو بلاوبونـەوەو دەسەلأت پەیداکردن لەسەر بەرهەمی ئەدەبیدا. بەرلەو سەردەمە، ئەدەب بە شێوازێکی ئازادانەو خۆکارانە ڕێڕەوی خۆی گرتبـووە بـەر– کـەدیارە لێـرەدا ئـەدەب زۆر لـەو ڕێبازانـە کـۆنترەو هەرلـە زووەوە شـاعیران بـە شـێوازێکی خۆکارانە شیعریان گوتووە، بێ ئەوەی هیچ ئاگادارییێکیان لەبارەی ڕێنمـاییو بنـچینەکانی ئـەو ڕێبـازە ئەدەبییانـەوە هـەبێتو ئەگـەر هـەر خاسـیەتو تایبەتمەندییەکی گشتی هەبوبێت کە شاعیران پەیڕەویان کردبێت، ئـەوا ئـەم پەیڕەوی کردنە لە ئـەنجامی هـیچ پێکهـاتنو تێـک گەیشتنێ نـەبووە، بـەڵکو شاعیران بە سەلیقەی خۆیان ئەم تایبەتمەندییانەیان دەست نیشان کردووە.

بزافی ڕاپەڕینی ئەورووپا لە مەیدانی ئەدەبو هونەردا بووە هۆی لـەدایکبوونی یەکەم ڕێبازی ئەدەبیو هونەری لە دیرۆکی مرۆڤایەتیدا کەڕێبازی کلاسیزمەو بەشێوەیەکی تایبەت لەماوەی سەدەی حەڤدەمی زایینداا لە ولأتـی فەرەنسا گەشەی کرد، لە سـەدەیەک دا کەبـە سـەدەی زێڕین دادەنرێـت لـە مێـژووی فەرەنسا، هەرچەندە پێشتر سەرەتاکانی ئەم ڕێبازە لە ئیتالیـا پەیـدا ببـوو، پاشتریش بەرەو ئینگلێتەراو ئەڵمانیاو ولأتە ئەورووپاییەکانی تر پەلی هاویشت.

وشەی کلاسیزم لە (کلاسیس– classis)ی لاتینییەوە هاتووە، کەلە بنچینەدا بەمانای یەکەیەکی (کەشتیگەل) (١) دێت، هەرلەو واتایەوە، بۆ یەکەی خوێندن یان پۆلی خوێندن خوازراوەتەوە.

ناونانی جۆرە ئەدەبێك بەم ناوە، ئەوە دەگەیەنێت کەئەو جۆرە ئەدەبە نەمرەو بە درێژایی ڕۆژگار بەکەڵکی ئەوەدێت کە بۆ پەروەردەکردنو فێرکردنی لاوان لە پۆلەکانی خوێندندا بەکاربێت، هەر لەبەر ئەم هۆیەش بوو کەهەردوو ئەدەبییاتی کۆنی یۆنانی و ڕۆمانی بە ئەدەبێکی کلاسیزم دانراون چونکە خوێندنی ئەم دوو ئەدەبە لە قوتابخانەو زانکۆکانی ئەورووپا جاران و ئێستاش باشترین هۆکاربووە بۆ پەروەردەکردنو ڕووناك کردنەوەی بیرو هۆشی لاوان، ئەمڕۆش خوێندنی زمانو هەروەها ئەدەبیاتی یۆنانی کۆن و لاتینی لە زانکۆکاندا بەکلاسیزم دادەنرێت.

کلاسیزم لە ئەدەبدا لاسایی کردنەوەیە، هەربۆیەش بوو کەئەو گەشەکردنو بەرەوپێش چوونو ڕابوونە ئەدەبییەی کە لە ئەورووپا سەری هەڵدا، هەمووی لەسەر بنچینەی لاسایی کردنەوەی ئەدەبییاتی یۆنانیو ڕۆمانییەوە دامەزراو. هەر ئەم هۆیەش بوو وای کرد کەنووسەرو ئەدیبەکانی سەدەی حەڤدەم، شان بەشانی ڕەخنەگرانی ئەو سەدەیە زاراوەی کلاسیزم بۆ ڕێبازە ئەدەبییە تازەکەی خۆیان بخوازنەوە

کەشتیگەل : ژمارەیەك کەشتی (اسطول) .

ڕێبازی کلاسیزم لای ئەوروپیەکان بەگشتی چەند خاسیەت‌و تایبەتمەندییکی هەیەو پابەندە بەچەند ڕێنمایی و بنچینەییک، کەئەمانەن :

١- چەشە لەئەدەبییاتی یۆنانی و لاتینی وەردەگرێت و تەنانەت ماددە ئەدەبییەکەش هەرزادەی چەشەوەرگرتنە لەم دووئەدەبە . بەکارهێنانی زاراوەی کلاسیزم دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کەنووسەرانی سەدەی حەڤدەم هەمیشە چاویان لەوە بووە کەجۆرەئەدەبێکی وا بهێننە کایەوە کەلەبابەت‌و لەبەهێزیدا شان لەشانی ئەدەبیاتی یۆنانی‌ولاتینی بدات.

٢- ئەم جۆرە ئەدەبە زادەی عەقلە، دیارە گرنگترین سیفەتی عەقلیش میانڕۆیی‌و ئاشکراییە(ڕوونییە) . ئەدەبایتی کلاسیزم چونکە زادەی عەقلە، بۆیێ هەمیشە هەوڵی گەیشتن بەڕاستییە گشتییەکان دەدات، هەرلەبەر ئەم هۆیەش بووە کەبەشی زۆری بەرهەمی کلاسیزم لەئەدەبدا، بەرهەمی شانۆگەری بووە، بەپێچەوانەی بەرهەمی ڕۆمانتیکی کەبەشی زۆری بریتییە لەهۆنراوەی گۆرانی.

٣- گرنگیدان بەدارشتەو چاك کاری شێوازی نووسین، ئەدەبیاتی کلاسیزم ڕێزێکی زۆر لەبنەماو بنچینەکانی زمان دەگرێت، بەمەش ڕۆمانتیکی جووداوەبێتەوە، چونکە ڕۆمانتیکی لەم بوارەدا هەمیشە ئارەزووی نووکردنەوەو تازەگەری هەیە، بۆ نموونە لەڕۆمانتیکی لەوانەیە وشە بۆمەبەستی ڕەسەنی خۆی بەکارنەهێت، کلاسیزم هەمیشە چاودەبڕێتە ڕەسەنایەتی‌و جوانی دەربڕینی زمانەوانییەوە، هەرلەبەر ئەم هۆیەشە کەلەزمانی ئەوروپیەکان دا زۆرجار نووسەری بەتوانا لەزمان دا بەنووسەری کلاسیزم ناودەبرێت، بابەرهەمەکەش بەرئەم ڕێبازە نەکەوێت.

٤- ئەدەبیاتی کلاسیزم دەکەوێتە بەرهەندێك بنەماو بنچینەی تایبەت،یەکێك لەوبنەما سەرەکییانە ڕووبی و ئاشکراییە، هەرلەم بارەیەوە ڕەخنەگری فەرەنسایی(بوالۆ) باوەڕی وایە کەهەرشتێك ئەگەر بەڕووبی هەستی پێبکرێت، بەڕووبیش دەکرێت دەری ببڕین، بۆیە کلاسیزمەکان لەویاوەڕەدابوون کەهەرناڕووبییەك لەئەدەبدا هەبێت دەگەڕێتەوە بۆ ناڕووبی لەبیرو عەقلی نووسەرەکەی و لەدەسەلآت نەشکانی دا بەسەر بابەتەکە، بۆیەئەدەبیاتی کلاسیزم دوژمنی ناڕووبییە.

٥- کلاسیزم لەئەدەب دابەکرداری لاسایی کردنەوەی سروشت دادەنرێتو بەگشتی کلاسیزمەکان بۆچوونێکی مرۆڤانەیان هەیە.

ئەمە لە ئەدەبییاتی ئەوروپا، بۆ ئەدەبییاتی کوردیش، دیارە ئەو بەرهەمە ئەدەبیانەی کە دەکەونە بە رئەو ڕێبازەو بە ئەدەبێکی کلاسیزم دادەنرێن، لەبەر ئەو نییە کە چەشەیان لە ئەدەبییاتی ڕۆمانی و لاتینی وەرگرتووە، بەڵکو ئێمەش بە هەندێك لەو پێوەرانەی بۆ ئەدەبییاتی کلاسیزمی ئەوروپا دانراون، ئەدەبیاتی خۆمانی پێ ببێوینو لەژێر ڕۆشنایی بنەماکانی ئەدەبییاتی کلاسیزمی ئەوروپایی، ئێمەش بەرهەمە کلاسیزمییەکانمان دەست نیشان بکەین

دیارە شاعیری کورد کە شیعری نوسیوە، ئازادانە کارەکەی خۆی کردووە، ئاگای لەوە نەبوە کە ئەو بەرهەمەی دەینوسێت، ڕۆژێك دێت ڕەخنەگران و زانایانی ئەدەبیات بۆیڕیزبەند دەکەنو دەیخەنە بەر یەکێك لە ڕێبازە ئەدەبییەکانەوە بە پێی سیفەتو تایبەتمەندییەکانی ئەو بەرهەمە، بۆیێ ئەمڕۆ ئێمەش دەتوانین بەشێکی ئەو بنەمایانە بکەین بە بنچینە بۆ پۆلێن کردنی بەرهەمە ئەدەبییەکانمان.

بنەماکانی ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی:

١- بەشی هەرە زۆری بەرهەمی ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی هۆنراوەیە، چونکە سیفەتی زاڵ بەسەر ئەو ئەدەبە کلاسیزمەدا شیعرو هۆزانە، کە ئەویش لە شێوەی شیعری ستوونی دایەو بەیەک سەروا (قافیە) هاتۆتە خوارێ.

٢- ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی گرنگییەکی زۆر بە پتەویی واتا دەدات، ئەدەبێکە کە هەموو کەس ناتوانێت بەئاسانی لێی تێبگات، چونکە کلاسیزم خۆی ئەکادیمیەت و قوتابخانەیە.

٣- یەکیەتی بابەت لەشیعری کلاسیزمی کوردیدا زۆرکەم پێرەو کراوە، چونکە لەهەریەک دووبەیتێکدا، شاعیر جۆرەبابەتێك باس دەکات.

٤- پەیرەوانی بابەتی کلاسیزم لاسایی بەرهەمی ئەدەبیاتی پێش خۆیان دەکەنەوە، بەلآم نەك لاسایی کردنەوەیەکی کۆرانە(کوێرانە) ، بەڵکو ڕەچاو کردنو شوێن هەڵگرتنی کۆمەڵە دەستوورو سەرەتایێك سەبارەت بەبابەتو وێنەو شێوەی دارشتنی شیعر.

٥- شیعری کلاسیزمی کوردی لەسەر کێشی (عەرووزی) عەرەبی دانراوەو تەرازووەکەی ئەوعەرووزانەن کەزمانەوانی بەناوبانگی عەرەب(خەلیلی کوڕی ئەحمەدی فەراهیدی) داینناوەو، شاعیرانی کلاسیزمی کوردیش هەوڵیان داوە هەموو دەریاکانی ئەم عەرووزانە بەکاربهێنن.

٦- کلاسیزم زیاتر گرنگی بەدیوی دەرەوەو بەڕوخسارو دیمەن دەدات لەوەی کەبەناوەڕۆك دەیدات، گرنگی بەوشەکاری دەدات بەرلەمانا، بەوێنە بەرلەماددە، شاعیرانی کلاسیزم زۆرگرنگیان داوە بە وشەسازیو ڕەوانبێژی، شیعرەکانی (نالی)

بۆنموونە، ئەم دیاردەیە جێگیر دەکەن.

٧- هۆنراوەی کلاسیزمی کوردی بە دەوری چەند مەبەستێکدا دێتو دەچێتو لێیان دور ناکەوێتەوە وەک دڵداریو غەزەل، پێداهەڵدان، لاواندنەوەو.....هتد.

٨- لە ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردیدا، لەبەر بارو دۆخی میللەتی کورد، زۆرجار هۆزانڤانو شاعیرانی کورد بابەتی نەتەوایەتیان خستووەتە ڕوو، کە ئەم دیاردەیە کلاسیزمی کوردی لە ئەدەبییاتی کلاسیزمی جیهانی جیادەکاتەوە، نموونەش هۆنراوەکانی ئەحمەدی خانی و حاجی قۆبی....هتد ئەوانی ترن.

دوای ئەم پێشەکییە لە بابەت کلاسیزمەوە، لە وانەکانی داهاتوودا هەوڵ دەدەین باسێکی ئەدەبییاتی کوردی بخوێنین بە پێی ئەو دیالیکتو شێوە زارانەی کە بەرهەمەکانیان نووسراوەتەوە.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی لوڕی

ئاشکرایە کەلەدوای سالّی حەڤدەی کۆچیدا ئایینی پیرۆزی ئیسلام لەکوردستان بلاّوبووەوە، لەوساوە کوردستان وەکو هەموو شوێنەکانی دیکەی ژێر فەرمانی ئیسلام زمانی عەرەبی دەستی بەسەردا کێشاوە، ئەدەبییانی کوردی بەهۆی بارودۆخی نوێو زمانی سەرکەوتوو ڕووی لەکزی و ئاوابوون بوو، چونکە کوردیش وەکوهەموو گەلەموسولّمانەکانی تر بۆماوەیەکی درێژ نووسین و بەرهەمی ئەدەبی هەر بەزمانی عەرەبی نووسیوە.

بەلاّم لەسەردەمی سەلجوقییەکان بەدواوە گەلەموسلّمانە ناعەرەبەکان گەڕاونەتەوە زمانی زگماکی خۆیان و بەرهەمی ئەدەبییاتیان پێ نووسیوە، دیارە سەردەمی سەلجووقییەکان لەڕووی مێژوویی‌و سیاسی لە باربووە و پشتیوانێکی گەورە بووەو بۆزیندوکردنەوەو بوژاندنەوەی ئەدەبییاتیان. کوردیش وەکو ئەوان گەڕاوەتەوەسەر زمانی خۆی و وردە– وردە هۆنەران دەستیان کردووە بە زیندوکردنەوەو بوژاندنەوەی ئەدەبییاتی کوردی، سەرەتایەکی تازە بۆئەدەبییاتی کوردی لەسەردەمی ئیسلامەتی دەستی پێکرد، هۆنەران هۆنراوەیان بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە، بەلاّم بەهۆی تەنگو چەڵەمەی ڕۆژگارەوە زۆربەی بەرهەمەکان تێداچوون و فەوتاون.

کۆنترین هۆنراوەی کوردی لەدوای سەردەمی سەلجوقییەکان کەمابێتەوە نەفەوتابێت، هۆنراوەی بابەتایەری هەمەدانییە، کەبەزاراوەی لوڕی گوتوویەتی.

بابە تایەری هەمەدانی

ژیانی:

بابە تایەری هەمەدانی یاناسراو بەبابەتایەری عوریانی، هۆنەرێکی بەرزوهەرەگەورەی کلاسیزمی کوردە، ئەم هۆنەرە مەزنەمان زۆرلایەنی ژیانی بەنادیاریو شاردراوەیی ماوەتەوە ، تەنها ئەوەندەی لێزانراوە کەخەڵکی شاری هەمەدان بووە، کەشارێکە سەر بە ناوچەی لورستان· چوار خشتەکییەکانی بەزاراوەی لوڕی گووتوە، پیاوێکی سۆفی و خوا ناس بووە، لەخەڵک دوورکەوتۆتەوە و گۆشەگیری لاپەسەند بووە، بەڵکو بگاتە خۆشەویستەکەی· هەر لەهەمەدان کۆچی دووایی کردووە،گۆڕەکەی لەسەر گردێکە کە کەوتۆتە باکوری ڕۆژاوای هەمەدان، ئێستا ئارامگەیەکی جوانیان بەسەرەوە دروست کردووە.

لەبارەی ژیانییەوە گەلێك کەس لێی دواون و هەر یەکێك بەپێی سەلیقە و بۆچوونی خۆی شتی نووسیوە · بەڵام ژیانی بابە تایەر وەکو ژیانی شاعیرە گەورەکانی تر بەدوورنەبووە لەدەست تێوەردانی مێژووناسانی ئەدەب و ئەوانەی سەرسام و پابەند بوون بەبیروبەرهەمە ئەدەبییەکەی · لەئەنجامدا وادەرکەوتووە کەسالّی لەدایك بوونی پێش نیوەی یەکەمی سەدەی چوارەمی کۆچی نەبووە،

میرزا مەهدی خان گوتارێکی لەبارەی ژیانی بابە تایەرەوە لەگۆڤاری کۆمەڵەی ئاسایی لەبەنگاڵ دا لەسالّی(١٩٠٤)ز بڵاوکردۆتەوە، مێژووی لەدایك بوونی بابە تایەری هەمەدانی بە پێی ئەم چوارینەی خۆیەوە دەرخستووە کە دەڵێت :

مۆنان بەحروم کە دەر زەرف ئامەدوستوم

مۆنان نوقتە کە دەر حەرف ئامەدوستوم

بە هەر ئەلفی ئەلف قەدی بەرئایـــــۆ

ئەلف قەدوم کە دەر ئەلف ئامەدوستـــوم

(ئەم چوارینە بۆلەبەرکردنە)

واتا من وەکو ئەو دەریایەم کە لە پیالّەیەکدا دەرکەوتووم. من وەکو ئەو نوختەم کە لە سەری پیتێکدا پەیدا بووم لە دوایی هەر هەزار سالّدائەلف ئەندامێك دەردەکەوێت ، من ئەو ئەلف ئەندام و بالّا ڕاستەی وەك ئەلفەم کە لە ئەلف یا هەزارەدا هاتومەتە جیهانەوە. ئینجا میرزا مەهدی خان لە دێری کۆتایدا بە پێی ژمارەی ئەبجەد لێکیداوەتەوە کە سالی لە دایك بوونی بابە تایەر دەکاتە (٣٢٦) کۆچی کە بەرامبەر بە (٩٣٨)ز هەروەها سالی (٤٠١) کۆچی داناوە بە سالی مردنی بەلام هیچ بەلّگەی بۆ ئەمە نەهێناوەتەوە کە بەرامبەر بە (١٠١٠) ز هەر چۆنێك بێت چەند سالّێك زووتر یا درەنگتر لە دایك بوبێت نرخی شاعیرێتی بابە تایەر زیادو کەم ناکات ، کە شاعیرێکی سۆفی و خواناسی گەورەی کوردە لە سەردەمی خۆیدا.

بەرهەمی:-

ئەو بەرهەمە ئەدەبییەی کە لە بابە تایەرەوە بۆمان بەجێ ماوە و کۆمەلە چوارینەکانێتی کە زۆر بەهێز بوون و جێگەی خۆیان لە ناو دلّ و دەرونی خەلّك دا کردۆتەوەو لەبەریان کردوون ، لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر ماونەتەوە یا بلّێین گوازراونەتەوە تا گەیشتونەتە سەردەمی چاپ کردن ئینجا لە دیوانێکی بچووك دا چەند جار چاپ کراونەتەوە ، بەلام زۆربەی چوارینەکانی کە لە چاپ دراون دەستکارێیکی زۆریان کراوەو وشەی

فارسییان تێکەلاو کردووە ، هەروەها گەلێك چوارینەیان بە ئارەزووی خۆیان داوەتە پاڵ بابە تایەرەوە بۆ ناوبانگیەتی ، هەتا گەیشتۆتە ئەو ڕادەی کە بابە تایەر هەشتا چوارینەی گوتووە، گەرچی نزیکەی پێنج سەد چوارینە بە ناوی ئەوەوە بلاو کراوەتەوە ، جگە لە کۆمەڵە چوارینەکانی دوو کتێبی تری بە ناوی (کلمات القصار) و (الفتوحات الربانی فی اشارات الهمدانی) بە زمانی عەرەبی داناوە ، کە لەوانەدا پلەو پایەی بەرزی ئەدەبی و سۆفی و خواناسی ئەومان بۆ دەردەکەوێت.

ڕوخساری شیعرەکانی :

بابە تایەر ئەو ڕێچکەیەی کە گرتوویەتی، ڕێچکەیەکی سادەی بێ گرێ بووە، وبستوویەتی دەوروبەری خۆی لە هەموو جۆر لە بیرو باوەڕی خۆی تێبگەیەنێت هۆنراوەکانی بە زمانێکی سادەو ساکار بووە، هەمووکەس خوێندەوارو نەخوێندەوار لە هۆنراوەکانی تێگەیشتووە، بە زاراوەی لوڕی پەتی سادە مانایەکی بەرزی دەربڕیوە.

بابەتایەر بەدوای وشەکاریو شێوازی بەتینو وشەی گران نەگەڕاوە، بەڵکو هۆنراوەکانی بە قالبی (چوارینە) دارشتووە، ئەو قالبە لەگەڵ ئەو شتەی کە دەیویست یەك دەگرێتەوە، کە وشەکان سادەبن، کاریگەربن لە دەروونی خەڵکدا، بەئاسانی لەبەر بکرێن.

بابە تایەر شێوازێکی تایبەتی هەبووە، لاسایی کەسی نەکردۆتەوە، شێوازی لە چوارینەکانی وێنەی نەبووە، هۆنراوەی کەس کاری تێ نەکردووە هەرچی گوتویەتی تایبەت بەخۆی بووە، لە داهێنانی خۆی بووە.

کێشی عەروزی عەرەبی بەکارهێناوە بەڵام ئاسانترین کێشی هەڵبژاردووە کەلەگەڵ وشە سادەو ساکارەکان گونجاوەو بونەتە تەواوکەری یەکتری، کە کێشی (مەفاعیلون– مەفاعیلون–مەفاعیل)ە کە ئاوازێکی مۆسیقایی خۆشی هەیە.

ناوەرۆکی شیعرەکانی:

کاتێک بابەتەکانی بابەتایەر دەخوێنیتەوە، وات بۆدەردەکەوێت کەبابەتایەر هۆنراوەی بۆکەسێك نەگوتووە، ستایشی کەسی نەکردووە، تابگاتە پلەو پایەیێك، یان هەندێك شتی دەست بکەوێت، بەڵکو بۆئارەزووی دڵی خۆی وتووە، بۆخۆشەویستی خوای گوتووە، هۆنەرێکە سۆفی گەربووە، تاکەشاعیری کوردە کەڕێچکەی سۆفیگەریەتی گرتووەو لەسەردەمی پەیدابوونی سۆفیگەریەتی ژیاوە، سۆفی گەریەتی چەندقۆناغێکی هەیە، پێویستە سۆفیگەر ئەو قۆناغانە ببڕێت تابگاتە پلەی تەواوی، ئەوقۆناغانە کەبریتین لەورێگایانەی کە سۆفیگەرەکان دەیگرنە بەرو دەست لەهەموو شتێکەوە هەڵدەگرن کەپەیوەندی بەژیانی سەروی زەمینەوە هەبێت، بەدڵوبەگیان ڕوودەکەنە مەبەستە سەرەکییەکەیان کەبگەنە لای خۆشەویستەکەیان کەخوایە، ئەوکات دەگەنە پلەی لەناوچوون لەخودی خۆشەویستیان ئەمەش هەندێك لەچوارینەکانییەتی.

١- مۆنان ڕەندەم کەنامەم بی قەلەندەر
نەخون دیروم، نەمۆن دیروم، نەلەنگەر
چو ڕوز ئایەد بگەردەم گەردی گێتی
چو شەو ئایەد بەخشتی وا نەهەم سەر

٢- دلی دیروم زعیشقت گێج و ویجە
موژە بەرهەم زەنوم خوونا بەریجە
دلی عاشق بەسانی چووب تەڕی
سەری سووجە سەری خوونا بەریجە

٣- ئەگەر دل دلبەرو دلـــبەر کودوومـه
وه گەر دلبەر دل‌ودل ڕاچه نـــوومه
دل‌ودلـــــبەر وەهەم ئاوێته وینوم
نەزونـــوم دل کیەو دلبەر کودوومه

٤- خوشا ئانان کەهەرشامان تەوینون
سوخەن واتـــه کەرون واته نشینون
ئەگەر دەستوم نەوی کایوم تەوینوم
بشـوم ئانان بویـنوم، کەتەویـون

٥- دلـم مەیـلی گوڵو باغی تەدیـره
سەراســـەر سینەم داغـی تەدیـره
بشـوم ئالاله جارِان دل کەروم شاد
دیـوم ئالاله هـەم داغی تەدیـره

٦- بەنەوشـەی جوکەناران هەفتەیی بی
ئەلالەی کوهساران هەفتەیـــی بی
مونادی مـی کەرون شەهرۆ بەشەهرۆ
وەفـــای گولعوزاران هەفـتەیـی بی

(تەنها کۆپلەی یەکەم لەبەردەکرێت)

لێکدانەوەی وشەکان :

مۆ :	من
ئان :	ئەو
ڕەندەم :	پیاوی پەرپووت= مرۆڤی هەڵوەریای
نامەم بی :	ناوم بێی
قەلەندەر :	هەژار، ژار
خــون :	خوانە
مـــۆن :	کەسێک ، خزمێک
لەنگەر :	پشتیوان ، لایەنگر
چـــو :	کــە
ئایەد :	هــات
بگەردەم :	بسووڕێمەوە ، بگەڕێم
گێتـی :	جیهان ، دونیا
ئامادەستوم :	پەیدابووم ، هاتومەتە دنیاوە
زەرف :	پیاڵەیەک
دیروم :	هەیــە
گیچویجە :	گێژو وێژە
مـــــوژە :	برژانگ
بەرهەم زەنوم :	بەیەکدا بنێم
خـــوونا :	خوێنــاو
بریجە :	دەڕێژێ
بەسانی :	وەکوو

چووب :	تووڵ، شوول
سووچه :	دەسووتێ
کودوومه :	کامەیە
چ نوومه :	ناوی چییە
ئاوێتە :	تێکەڵاو
وینـــــوم :	دەبینـم
نەزونوم :	نازانـم
خوشا :	خۆزگە، خوزی
ئانان :	ئەوانـە
هەرشامان :	هەرئێوارەیەك
سوخەن واتە کەرون :	قسەلەگەڵ تۆدەکەن، دگەل تەدئاخفن
واتەنشینون :	لەگەڵ تۆدادەنیشن وا=لەگەڵ،تە=تۆ، نشینون دادەنیشن
نەوی :	نەگـــات
کایوم :	کەبێم، کەئایوم، کەبێم (دێم)
بشـــــوم :	بچـم
دل کەروم شاد :	دڵم شاد بـــێ
دیوم :	دیتم، من دیت
داغی تەویرە :	داخی تۆی هەیە، داخاتە هەی
جۆکەناران :	ڕەخێ جۆی، کەناری جۆگەکان
کۆهساران :	زۆزانان، کۆستانان
می کەرون :	بانگ دەکات
شەهرو بەشەهرو :	باژێڕب باژێڕ ، شار بەشار

لێکدانەوەی مانای چوارینەکان

١- من ئەو ڕەندە بێ پەروایەم کە ناوم قەلەندەرە، نە خوانەیەکم هەیە نانی لەسەر بخۆم، نە شوێنێکم هەیە تێیدا بحەوێمەوە، نەکەسێکم هەیە پشتیوانم بێت و لەنگەرم بگرێت، کە ڕۆژ هات بەدەوری گێتی دا دەگەڕێم، کەشەو هات خشتێك دەخەمە ژێر سەرمەوەو دەنووم.

٢- دڵێکم هەیە کەلە ئەوینت گێژ و وێژە، بڕژانگ بەیەکدا بنێم خوێناو دەڕژێت، دڵی ئەویندار وەکو تووڵی تەڕ، سەرێکی دەسووتێت و سەرێکی خوێناو هەڵدەڕژێ.

٣- ئەگەر دڵ دڵبەرە، ئەی دڵبەر کامەیە؟ ئەگەر دڵبەر دڵە ئەی دڵبەر ناوی چییە؟ دڵ و دڵبەر پێکەوە تێکەڵاوو ئاوێتە دەبینم. نازانم دڵ کام و دڵبەر کامەیە؟

٤- خۆزگەم بەوانەی کە هەر ئێوارەیەك تۆ دەبینن و قسە لەگەڵ تۆدەکەن و لەگەڵ تۆدا دادەنیشن، ئەگەر دەستم نەگات کە بێم تۆ ببینم دەچم ئەوانە دەبینم کە تۆ دەبینن..

٥- دڵم ئارەزووی گوڵو باغی تۆی هەیە، لە سەراسەری سینەمدا داخی تۆی تێدایە، هاتم بچم بۆ جارێ گوڵە تا نەختێك دڵم خۆشو شادبێت، دیم گوڵەش داخی تۆی هەیە.

٦- وەنەوشەی کەناری جۆگەکان هەر هەفتەیەکە، گوڵەی ناوچە شاخاوییەکان هەر حەفتەیەکە جارچی شار بە شار بانگ دەکات، دەڵێت: وەفای گوڵعوزاران = ڕوومەت گوڵان = ئەویش هەر حەفتەیەکە.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی

شێوەی گۆران

سەرەتای سەرهەڵدان:

هەندێك لە شارەزایانی ئەدەبی کوردی لایان وایە کە تێکستی شیعری شێوەی گۆرانی کۆنترین تێکستە لە ئەدەبی کوردی دا ، واتە سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی بە شیعری شێوەی گۆرانی دەستی پێ کردووە ئەگەر چوارینەکانی بابە تاهیری هەمەدانی (٩٣٨-١٠١٠ز) بخەینە ئەولاوە کەبەشێوەی لوڕی نووسراوتەوە، شیعری کوردی شێوەی گۆرانی شیعرێکی ڕەسەن و بەئەسڵ و بنیادە لەڕووی ڕوخسارەوە، بەتایبەتی کێشی خۆمالّی ((برگەیی)) وقافیەی مەسنەوییە لەڕووی ناوەڕۆکیشەوە سێ بابەتی هەبووە:

١- شیعری چیرۆکی یا چیرۆکی شیعری (مەلحەمە)چیرۆکی دڵداری و دەسبازی و حیکایەتی ئەفسانەیی.

٢- شیعری گۆرانی (ویژدانی،کەسی،سروشت).

٣- شیعری ئایینی یامەزهەبی (ئۆلی)

شێوەی گۆران لەپێش پەیدابوونی ئایینی پیرۆزی ئیسلام زۆر بەڵگەو ئامۆژگاری ئایینی پێ نووسراوە هەروەهالەدەوری ئیسلامیش دا گەلێك هۆنراوەی ئایینی جیا جیای سەر بەچەند پەیڕەوی ئیسلامی پێ نووسراوە، ئەم پەیوەندییە کەڕەستەیەکی بەنرخ و گرنگ بۆلێکدانەوەی مێژووی ئایین و مەزهەب وتەریقەت لەکوردستان دا پەیدا دەکات وەك دیارە زۆربەی نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەکان پاش بەموسڵمان بوون بۆئەدەبییات نووسین دەستیان لەزمانی نەتەوەیی خۆیان هەڵگرت و ماوەیەك زمانی عەرەبی، زمانی خوێندن و نووسین وئەدەبیاتی خوێندەوارانی ئەم نەتەوانەبوو.

لەدەوری سەلجووقییەکان بەدواوە لای هەندێك لەو نەتەوانە زمانی خۆیان هاتە کایەوە،لەلای کورد بەزاراوەی گۆرانی کۆنترین بەرهەمی پاش سەلجوقییەکان کەتائێستا لەبەر دەست دابێت و لە ونبوون ڕزگاری بوبێت ئەوە هۆنراوەکانی (مەلای پەریشان)ە

ژیان و بەرهەمی مەلای پەریشان:

ئەو شاعیرە وەك دەردەکەوێت ناوی محەمەدە و خەڵکی (دەینەوەر)ی ناوچەی کرماشانە، وەك هۆنراوەکانی خۆی وامان پیشان دەدەن کە هەندێکیانی لەساڵی (٨٠١) ی هیجری دانووسیوە (کەدەکاتە دەوروبەری ساڵی (١٣٩٨ ی زایینی).

ئەمەش وادەگەیەنێت کەشاعیر لەکۆتایی سەدەی چواردەهەم وسەرەتای سەدەی پازدەهەمی زاینی ژیاوە.

ئەو هۆنراوانەی مەلای پەریشان تائێستا لەبەر دەست دان هۆنراوەی ئایینی، بەڵکو (مەزهەبین)، بریتین لەستایشی پێغەمبەر (د.خ) هەروەك ئەو کۆمەڵە شیعرەی کەلەم سالانەی دووایيدا لەکرماشان چاپکراوە، زۆر بەسۆز چیرۆکی شەهیدبوونی حەسەن و حوسەین دەگێڕنەوە.

مەلای پەرێشان لەسەرەتای یەکێك لەموناجاتەکانی دەڵێت:

١- خودا من بەندەی ناچیزو زەلیـــل
گونام کەسیرەن، تاعەتم قەلیـل
٢- چەنیم عەدالەت مەکەرئەی کەریم
ببەخشەم وەلوتف بەفەزلی عەمیم
٣- حەکیمی عەلیم کەس سڕنەزان کەس
عەلیی عەزیم، زاتـی وێتەن بـەس
٤- لاڵی وەئیلحاح من بکەر قەبـــوڵ
یاحەق و عیسمەت فاتیمەی بەتوول

(دوو دێر لەبەردەکرێت)

لێکدانەوەی وشەکان :

بەندە : کۆیلە ،عەبد

ناچیز : ناچیزە ،خراب

گونام : گوناهم ،گونام کەسیرەن: گوناحم زۆرن

وێتەن : خۆتان

لالا : پاڕانەوە

ئەمـە سـەرەتایەکی کـورت بـوو دەربـارەی ئـەدەبییاتی زاراوەی گـۆرانی و پەیدابوون و سـەرهەڵدانی ، دواتـر زۆر شـاعیری گـەورەی وەك (مەولـەوی) و (مـەلای بیـسارانی) و (ئەحمـەد بـەگی کۆماسـی) و (شـێخ سـیراجەدین) و (مـەولانا خالیـدی نەقـشبەندی) شـیعری ئـایینی بـەرزو سـەر بـە تەریقـەی نەقـشبەندییان بـەم زاراوە نووسـیوەتەوە ، لـە نـاو شـیعرەکانی شـاعیرانی

زاراوەی گۆرانی هەندێك تیشكی ڕێبازی ڕۆمانسی دەبینرێت كە دواتر لە پۆلەكانی تر دەیخوێنین و باسی دەكەین ، هەروەها شعری سەر بە تەریقەتی (ئەهلی حەق) بەم زاراوەیە نوسراوەتەو ، یا شاعیرێكی گەورەی وەك (خانای قوبادی) داستانی (شیرین و خوسرەو) ی پێ نووسیوەتەوە كە شاكارێكی مەزن و ناوازەی ئەدەبی كوردییە.

یەكێكی تر لەو شاعیرانەی كە بە شێوەی (گۆران) هۆنراوەیان هەیەو بە پێشەنگ دادەنرێن و هۆنراوكانیشی بەر قوتابخانەی كلاسیزم دەكەون لە ئەدەبییاتی كوردی دا (بێسارانی) یە.

ڕوخسار و ناوەڕۆكی هۆنراوەكانی :

ئەگەر سەرنجێك لە هۆنراوەكانی بێسارانی بدەین بۆمان دەردەكەوێت كەلە گەلێك لایەنی ڕوخسارەوە، هۆنراوەكانی دەكەونە بەرقوتابخانە و ڕێبازی كلاسیزم ، هۆنراوەكانی بە كێشی عەرووزی عەرەبی داناوە، بەشی زۆری هۆنراوەكانی لەسەرقافیەی دێری (مەسنەوی) یا جووت سەروا داناوە، واتە هەردوو نیوە دێرلە هۆنراوەكەدا یەك سەروا (قافیە) یان هەیە، جگە لەمە بێسارانی پەنای بردووەتە بەر بەكارهێنانی وشە و پەیڤی بیانی لە هۆنراوەكانیدا بەتایبەتی وشەی عەرەبی وفارسی، دیارەئەمەش بەهۆی ئەو تێكەلاوییەی كە لەگەلّ ئەو دوو زمانەدا هەبووە، هاتووەتە ئەنجام، بەوپێیەیكەخۆی پیاوێكی ئایینی بووە و خوێندنەكەشی هەر لەم لایەنەوە بووە. سەرەڕای ئەمانەش لە هۆنراوەكانیدا هەموجۆرە وشەكاری ولایەنەكی ڕەوانبێژی بەكارهێناوە.

لەڕووی ناوەڕۆكیشەوە هۆنراوەكانی بێسارانی بەزۆری بەدەوری سێ مەبەست دا دەسوڕێنەوەكەدەتوانین بەم جۆرە دەست نیشانیان بكەین.

١- ئەڤینی ودڵداری:

بەشی هەرەزۆری هۆنراوەکانی بێسارانی بەدەوری ئەم مەبەستەدا دێن و دەچن، دیارە، زۆربەی شاعیرانی کلاسیزم گرنگییەکی زۆریان بەم جۆرە هۆنراوانە داوەویەکێك بووە لەو شا مەبەستانەی کە لە هۆنراوەکانیان دا پەیڕەویان کردووە. سۆزی ئەڤینی وخۆشەویستی لای بێسارانی پاڵدەرێکی زۆر بەهێز بووە و یەکێك بووە لەوهۆکارانەی کە وەرچەرخانێکیان لەژیانی بێسارانیدا کردووە و بەلای شیعرو هۆنراوەیان دا بردووە. نموونەی ئەم جۆرەهۆنراوەش، ئەو پارچە هۆنراوەیەیە کە لەم شوێنەدا هێناومانەتەوە و بۆ لەبەرکردنیشە وکەبە (چراغ وەنەوشە،چنوورچەنی گوڵ) دەست پێدەکات.

٢- خوانناسی ودەرویشی (تەسەووف):

ئەم مەبەستەش بە ئاشکرایی لە هۆنراوەکانی دا ڕەنگ دەداتەوەو لە مەوە هاتووە، کە بێسارانی پیاوێکی ئایینی و مەلایێکی خواناس و ڕاستی ناس بووە وەکو لەم نموونەیە دا دەڵێ.

١- ئێمەیچ پەروانەی شەم شناسانیم پەڕو باڵ سوتەی دینی خاسانیم
٢- میللەتی پاك دین، پێغەمبەرانیم نەك جەتایفەی کەم نەزەرانیم
٣- بنمانە جەبین نوری پاکتەن ئەرتۆ پاکەنی جەکێ باکتەن

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

ئێمەیچ :	ئێمەش ، ئەم ژی
پەروانە :	پەپوولە ، پەلاتینك
شەم :	مۆم . شەمع
شناسانیم :	دەناسن ، ناس دکەن
سوفتە :	سوتاو ، کون کون ، سوهتی
دینی خاسان :	ئایینی پیاوچاکان ، ئایینی خۆش مرۆڤان

ئێمەش ئەو پەلاتینك و پەپوولانەین کە مۆم دەناسن و بەدەوریدا دەسورێنەوە، چونکە شەیدای ئەو رۆناکییەن، پەرو بالّ سووتاوی ئایینی پیاوچاکانین.

٢- جەتایفەی : لەتایفەی

ئێمە پەیرەوی کەرانی ئایینی چاکی ئەو پێغەمبەرانەین کە پێشەوای ڕاستی ئادەمیزادن نەك ئەو کەسانەی کە لێ ورد بوونەوەیان نییە و کەس نەزەرن.

٣- بنمانە : دەرەخە، پیشان بدە، نیشا بدە

جەبین : نێوچاوان، ئەنی هەنیە

ئەر : چونکە

پاکەنی : پاکی خاوێن، پاقژی ، پاکژی

جەکێ باکەت : باکت لە کێ هەیە، باکت بە کێیە، منەتت بە کێیە.

دەرخە ناوچەوانی خۆت، ئەو ناوچەوانە نوورانیە پاکەت، چونکە کە تۆ پاکیو خاوێنی ئیتر باکت یان منەتت بەکێیە؟

٣- کۆمەڵایەتی :

ئەمەشیان یەکێکە لەو مەبەستانەی کەلە هۆنراوەکانی بێسارانی بەرچاو دەکەوێت ، بۆ نموونە دەڵێ:

١- ئارۆ وێنەی وێم دیم خەزانێ زار

بەندبێ بەزامەت جەور و جەفای خار

٢- ئەو جە دەردێ وێش بێ مەدارا بێ

خار چەنگێ زامەت لێش و یارا بێ

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

ئارۆ : ئەمرۆ ، ئەڤرۆ

وێنەی وێم : وێنەی خۆم ، وەکو خۆم

دیم : بینیم ، دیتم ، من دیت

خەزانێ زار : گەڵای زەردی پاییز

زامەت : بەزەحمەت

خار : دڕك ، ستری ، ئەستری

ئەمرۆ گەڵایێکی زەردی وەکو خۆم دیت ، کە ئەویش وەکو من گرفتاری جەورو جەفای هەڤاڵەکەی خۆی ببوو.

وێش : خۆی

جەدەردێ وێش: لە دەردی خۆم

بێ مەدارا : بێ تاقەت

چەنگێ : چنگ ، مشك ، لەپ ، دەست

لێشی‌و یارابێ: لێی هەڵپێکابوو ، تێی ئاڵابوو

ئەو گەڵایە بە دەستی ئازاری خۆیەوە تاقەتی لێ برابوو، سەرەڕای ئەمەش درکێکی پێداچوو بوو کە چنگی تێئالاندبوو، جوولەی لەبەر بڕی بوو . جگە لەم مەبەستانە بێساراني مامۆستای وەسف کردن بووە، بەتایبەتی وەسفی سروشت، بە دیمەنە جوان‌و چیا بڵندەکانی، ئەم دیاردەیەش لە هۆنراوە ئەڤینی و دڵداریەکانیدا ڕەنگ دەداتەوە، کە ئەمەی خوارەوە نموونەیەکە لەوان:

١- چراغ وەنەوشە چنور چەنی گــوڵ
عەزم رای ویسالّ تۆشان هانــە دڵ
٢- چنوور جەسەر کۆ وەنەوشە جەچەم
گوڵ جەگوڵستان وەهەم بیەن جــەم
٣- واتشان بەمن بەندەی فلاڵنی
چون حاڵ زانەنی بەحاڵ بەحاڵ مەزانی
٤- بونە رای ئەڵلا بکەرە کارێ
بیــاومێ بەوەسڵ ئەودلبــەر جــارێ
٥- چراغ, یە هەرسێم بەستن بە دەستە
چ دەستە، دەستــــەی زگاران بەستــە
٦- هەرسێم یەئاورد چون خاکە ساران
هەریەك وایەی وێم وەچەی مــەداران
٧- چنوور پەی زولفت پەشێە حاڵشەن
وەنەوشە سەودای خەیاڵ خاڵشــــەن

٨- گوڵ پەی جەمینت مەسۆچۆ چون شەم
جە دووریت نیشتەن نە پاش خاریٚ خەم
٩- ساحیب مایەنی بڵند بۆپایەت
با وایــە گێـران هەریر جە مایــەت

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

١- چراغ : مەبەستی خۆشەویستەکەیەتی، چرا
وەنەوشە : گوڵێکی جوانە لەناو چەمو باخاندا داشین دەبێت
چنوور : گوڵێکی چیاییە
عەزم : ئیرادە ، قەسد ، نیەت
ڕای ویسال: ڕێی پێك گەیشتن
تۆشان : هەتۆ
هانە دڵ : وا لەدڵ
خۆشەویستەکەم ، وەنەوشەو چنوورو لەگەڵ گوڵ ، قەسدی ڕێی گەیشتن بەتۆیان لەدڵە، واتە نیازیانە بێنە دیدەنت.

٢- جەسەرکۆ: لەسەرکێو ، لەچیا
جەچەم: لەچەمو باخان
وەهەم : پێکەوە
بیەن جەم: کۆبوونەوە، کۆم بوون
چنوور لەشاخو کێوانو وەنەوشەش لەناو باخانوگوڵیش لەگوڵستان دا پێکەوە کۆبوونەتەوە.

٣- واتشان بەمن: گۆتنەمن ، بەمن گۆت.

چون حال زانەنی: چونکە تۆ حاڵزانی، یان حاڵ دەزانی

بەحاڵ مەزانی: بەحاڵی ئێمە دەزانی

بەمنیان گوت ئەی بەندەی فلانی، چونکە تۆ حاڵزانی، بۆیێ بەحاڵی ئێمە دەزانی، واتە ئاگات لەحاڵ و باری ئێمەهەیە.

٤- بونە ڕای ئەڵاڵ: لەڕێی خوادا

بکەرە کارێ: کارێکی وابکە

بیاومێ: بگەین ، بگەمین

بۆ خاتری خوا کارێکی وابکە ،بگەین بەخۆشەویستەکەمان تەنانەت بۆجارێکیش بێت.

٥- یەهەرسێم: واتە هەرسێکیانم (وەنەوشەکەو چنوورەکەو گوڵەکەم) خۆشەویستەکەم ، واهەرسێکیام بەدەستە بەستنو کردنم بەدەسك بەڵام چۆن دەسکێك ، دەستەیەك کەزویرو خەفەتبارن.

زگاران: زویرو خەفەتبار.

٦- یەئاورد: واهێنامن،

چوون: وەکو

خاکەسەران: کەسانێك کەدەکەونە ژێر پێی یەکێکی تر‌ەوە، تامەرتەبەی بچووکایەتی خۆیان نیشان بدەن ، داماوان

وایە: مەرام: ئامانج

وێم : پێمە ، وایەی وێم = مەرامی پێمە ،نیازی پێمە

وەچەم مەداران: چاوەڕوانی دەکەن ، چاقەڕێنە. چەم :چاو :چاڤـــ
هەرسێکانم هێناوەتـە بـەردەمت بـەداماوی، هەریەکـە مـەرام و مەقسودێکی
پێتەو چاوەڕوانی دەکەن .

۷– پەی: بۆ پەی زولفت: بۆزوڵفت

پەشێو حاڵشەن: حاڵی پەشێوە، حاڵی تێکچووە.

سەودای خەیاڵ خاڵشەن: عەوداڵی خەیاڵی خاڵی تۆن.

چنوور حاڵی پەشێوو نالەبارە بۆزولفت ، وەنەوشەش سەودای
خەیاڵی خاڵی ڕووی تۆی کەوتۆتە سەر.

۸– پەی جەمینت : بۆڕووت

مەسۆچۆ: دەسووتێ ، دسۆژێن

چون شەم: وەك مۆم (شەمع).

جەدووریت: لەدووریت ،ل دووریاتە

نە: لە

نەپلش: پلش: پەنجە، ئەنگوست ، لێرەدا مەبەستی پارچە (پڵە)
گۆشتی دڵە.

خارێ: درکێك ، خار = درك، ستری

گوڵ بۆڕووت دەسووتێ هەروەك مۆم (شەمع) ، لەبەردووریت درکی
خەمی نیشتۆتە ناو دڵو دەروونی.

۹– ساحیب مایەنی: خودانو خاوەنی سەرمایەی

بڵند بۆپایەت: بڵندە پایەو مەقامت

باوایە گێڕان: بامەقسەد بگرن

هەریر: هەر یەك، هەرئێك

جەمایەت: لەسەر مایەت

تۆخودانو خاوەنی سەرمایەو سامانی ، کەجوانییەکەتە، بۆیێ پایەو مەقامت بەرزو بڵندە. باخەڵکان چاوبڕنە، یان مەقسەد بگرن هەریەکەیان لەو سەرمایەی کەتۆهەتە واتە لەجوانییەکەت.

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی – شێوەی کرمانجی ژووروو

لەمەو پێش ئەوەمان زانیوە کەهەر ناوچەیەك لە کوردستان، ئەگەر لەباری ژیان‌و مێژووی کۆمەلایەتی‌و ئابووری‌و سیاسی پێشکەوتنی بەخۆیەوە بینی بێت، ئەوا ئەدەبییاتی کوردی لەوێ سەری هەڵداوەو بە دیالێکتی ئەو ناوچەیە ئەدەبییاتەکە نووسراوە.

ئینجا ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی بە دیالێکتی کرمانجی ژووروەوە کە مابێتەوە نەفەوتابێت مێژووەکەی بۆ سەردەمی میرنشینی بۆتان دەگەڕێتەوە، شاری جزیرە کە پایتەختی میرنشینی بۆتان بووەو جەرگەی پەیدابوون و پەرەسەندنی ئەدەبییاتی کوردی بە زاراوەی کرمانجی ژووروو بووەو هەر بەشە دیالێکتی ئەو ناوچەیە بووە بە بناغەی ئەو زمانە ئەدەبییەی کرمانجی ژووروو، کەلەو کاتەوە کوردی پێ دەنووسرێت‌و زۆر شاعیر هەبوون کە خەڵکی ئەو ناوچەیە نەبوون‌و سەر بەو بەشە دیالێکتە نەبوون، یا تەنانەت سەر بە کرمانجی ژووروش نەبوون، بەڵام دەسەڵات‌و تەشەنە سەندنی ئەدەبییاتی کوردی بە زاراوەی بۆتانی وای لێ کردبوون کەبە دیالێکتی بۆتان هۆنراوە بنووسن.

شارەزایانی مێژووی ئەدەبییاتی کوردی وایان بۆ دەرکەوتووە، کە ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی بەدیالێکتی کرمانجی ژووروو لە نیوەی دووەمی سەدەی شانزەهەم و سەرەتای سەدەی حەڤدەهەم سەری هەڵداوە، ئەو شاعیرانەی کە بەم دیالێکتە هۆنراوەیان نووسیوە زۆر ئاشکران (فەقێ تەیران، مەلای جزیری، عەلیی حەریری، ئەحمەدی خانی، مەلایێ باتەیی، شاپرتەوی هەکاری، مەلامەنسوری گرگاشی، شێخ محەمەدی مەغریبی)

ئەمجا لێرەدا تەنها باسی مەلای جزیری‌و ئەحمەدی خانی دەکەین بۆ خوێندنی ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی بە دیالێکتی کرمانجی ژووروو.

مەلای جزیری

ژیانی :-

مــەلای جزیــری بەمــەلا ئەحمــەد یــا شــێخ ئەحمــەد بەناوبانگــە لەبەرئــەوەی لەشــاری جزیــرەی پایتــەختی بۆتــان ژیــاوە، بــەجزیری نــاوی دەرکردووە، ئەم شاعیرە مەزنــە لەســاڵی (٩٧٥) کۆچــی کــە بەرامبــەر ســاڵی (١٥٦٧–١٥٦٨)ز هاتۆتە دونیاوە، مەلای جزیری وەك هەموو مەلا گەورەکانی کوردســتان ڕۆژانــی فەقێیــەتی وخوێنــدنی لەگــەلێك ناوچــەی کوردســتان دا بردۆتەسەر، پاشان لەچەند شوێنێك مەلایەتی کردووە و دوایــی لــە مزگــەوتی سوور جێگیر بووە، کە لە ڕۆژانی دەسەلاتی میرانی بۆتاندا شوێنی خوێندن و پێگەیشتن بووەو سەدان فەقێی تێدا بووە کەمیر خۆی مەسرەفی بۆکردوون.

مەلای جزیری لەســاڵی (١٠٥٠) کۆچــی کــە بەرامبــەر (١٦٤٠)ز کۆچــی دووایــی کردووە، لەمزگەوتی سوور نێژراوە.

مــەلای جزیــری نازنــاوی هــۆنراوەی (مــەلا، یــان مــەلێ) بــووە، هەنــدێك جــار (نیشان)یشی بۆخــۆی کــردووە بــەناو، چــونکە دڵــی خــۆی بەنیشانی تــیری خۆشەویستی و ئازار داناوە، یاهەرنیشان خاڵی گۆنایەلەبەرئەوەی زۆر باســی خەت و خاڵی کردووە، خۆی ناوناوە(نیشانی).

مــەلای جزیــری بەدامەزرێنــەری ئــەدەبییاتی کلاســیزمی کــوردی بــەزاراوەی کرمــانجی ژووروە دادەنرێت،چــونکە لەســەردەمی خۆیــدا بەرهــەمێکی ئــەدەبی پتــەووتازەی هێنایــە کایــەوە کەلەمــەو پــێش نــەبووە، واتــە تازەگــەر بــووە، ئەمەش ڕەنگ دانەوەیگەشەسەندنی شاری جزیرەو ئــاواتی پــەل هاویشتنی میرانی بۆتان بووە، دەتوانرێت ڕاســتی ئــەم لێکدانەوەیــە بــە دێرێکــی مــەلای

جزیـری خـۆی بـسەلمێنرێت، کـە لـە وێـدا ئـاواتی ئـەویش لـەوە دایـە کـە هۆنراوەکانی لە سنووری جزیرە بچنە دەرەوە شاعیر دەڵێت :

گوڵی باخی ئیرەمی بۆتانم

شەب چراغی شەبی کوردستانم

واتە : (گوڵی باغی ئیرەمی بۆتانم و شەوچرای شەوی کوردستانم)

بەرهەمی:

مەلای جزیری دیوانێکی گەورەی هۆنراوەی کوردی هەیە، ئـەم دیوانـە چەند جار و لە چەند شوێن دا (لە بەرلین و ئەستەمبوول و هەولێرو قامیـشلی و بەغداو تەهران) چاپکراوە، دیوانەکە هەمووی لە چاپەکەی قامیـشلی دا بـە عەرەبی لێکدراوەتەوە.

ڕۆژهەلاتناس و کورد ناسی بەناوبانگ ڤلادیمیر مینۆرسکی دەڵێت:- (ئەگـەر ڕۆژ هەلاتناسـی ئـەوروپا کەسـێکی چـنگ نەکـەوێت دیـوانی مـەلای جزیـری بگۆڕێتە سەر زمانەکانی ئەوروپی، ئەوا بەڕاستی لە نرخی ئەدەبییاتی کوردی و بەرزی زمانی کوردی ناگات) بەڵێ مەلای جزیری بەڕابەری ئەدەبی کـوردی دەژمێردرێت. چونکە لە سەردەمی خۆی دا شتێکی هێناوە ناوەوە کـە تـەواو تازە بوو

تا سەردەمی ئەو هەموو خوێنـدەواری کـورد خـەریکی خوێندنـەوەو چـێژ لـە ئەدەبییاتی ڕۆژهەلات وەرگرتن بوون ، بەلام ئەو هات و سەر لە نوێ بـە بـۆن و خۆشیی مۆسیقای هۆنراوەی ڕۆژهەلات ، بـە تایبـەتی هـۆنراوەی باووبـاڵای سەردەمەکەی پێش خـۆی و سـەردەمی خۆشـی ، چـەش بـوونی داڕشـتەوەو خـستیە قـالبی هـۆنراوەی کـوردی یـەوە زۆرجـار ئەدەبییاتناسـان باسـی

پەیوەندی نێوان مەلای جزیری و حافزی شیرازی دەکەن و دەڵێن : حافز زۆر کاری کردۆتە سەر مەلای جزیری.یا مەلای جزیری زۆر شتی لە حافز وەرگرتووە. بەڵام ئەو کارتێکردنە هەرچەندێك بێت ، بەشی تازەگەری و ڕابەری بۆ مەلا دەمێنێتەوە ، چونکە ئەوەی حافز فارسی بووە ، ئەوەی ئەم کوردی بووە ، مەلا پێش هەموو کەس بە کوردی پەیڕەوی ئەدەبییاتی خۆرهەلاتی ئیسلامی کردوو هونەری ئەم جۆرە هۆنراوانەی بە کوردی دارشت ئەمە بۆ ئێستا کۆنە بەڵام بۆ ئەوکاتە زۆر تازە بوو.

ڕوخساری هۆنراوەکانی :

ئەمڕۆ بەهۆنراوەی مەلای جزیری دەڵێین کلاسیزمی کۆن. تەنانەت هۆنراوەیمەلای جزیری تەنها لەبابەتی کلاسیزمی کوردی نییە،بەڵکوبابەتی کلاسیزمی ڕۆژ هەلاتە.

١- زمانێکی کوردی تێکەڵ بەوشەی فارسی و عەرەبی و تەنانەت تورکیشی بەکارهێناوە.

٢- بەکارهێنانی ئەو (کێش)انەی هۆنراوەی عەرەبی کەلەفارسی دا هەبوون.

٣- پاراستنی پەیڕەوی هۆنراوەی کلاسیزمی لەقافییەدا، واتە یەکێتی قافییەو دواپیت (ڕەویە).

٤- پاراستنی بابەتی غەزەل و قەسیدە لەهۆنراودا،دەتوانین هۆنراوەی مەلای جزیری بەچەشنێك لەو وشەکاریە دابنێین کەلەهەموو هۆنراوەی کلاسیزمیدا هەبووە، بەڵام دەتوانین ئەوەش بڵێین کەمەلای جزیری زۆر بەهرەوەرانە توانیویەتی سۆزی دڵی خۆی بەجۆرێك بکات بەوشەو بەهۆنراوە کەهیچ زۆر لەخۆ کردنی پێوە دیار نەبێت وسۆزی دڵەکە،وشەکاریەکەدابپۆشێت و هۆنراوەی جوان و پڕ لەگەرمیی ڕاستی وپڕلەسۆزمان پێ ببەخشێت.

ناوەرۆکی هۆنراوەکانی :

دەتوانین بڵێین دیوانی مەلای جزیری دیوانی دڵداریییە، بەلام کام دڵداری؟ ئەدەبییاتناسان زۆر بە درێژی لەوە دەدوێن کە دڵداری مەلای جزیری وەک هۆنراوەی (حافز) و (جامی) و (ابن الفارز) دڵداری ئاسمانی یا دڵداری سۆفیانە و خواییە.

بەڵێ لە هۆنراوەی کوردی دا ئەم چەشنە هۆنراوەی دڵداریییە دیارە. زۆر جار کە شاعیر لە دڵداری سەر زەمین دا سەرناکەوێت ، ڕێگە دەباتە بەر هیوایەکی دوور، بە ئائومێدی و نەبوونێکی بێ کۆتایی، بە ئاواتی لەو دونیا لەگەڵ دڵدارەدا بە یەکتر گەیشتنەوە ، بەم جۆرە دڵداریییەکەش لەوەو کە حەزلە جوانی لەش و لارو چاو و ئەبرۆ کردن بێت, بەرەو حەز لێ کردنێکی تر دەبرێت ، بەرەو زاڵ بوونی گیان بەسەر لەش دا . بەم جۆرە مەلای جزیری دەستی ناگاتە دڵدارەکەی کە ناوی (سەلمایە خوشکی میری بۆتان بوو) لەبەرئەوە دیوارە جیاوازەی کۆمەڵایەتی کە لە نێوان ئەو و خوشکی میردا دەوەستێت ، ئەوا خۆشەویستییەکەی دەباتە مەیدانی گیانپەرستی و خوا پەرستی و ڕێبازی تەسەوفەوە.

خاسیەتێك لە هۆنراوەی مەلای جزیری دا هەیە ، کە دوای خۆی لای هەندێك شاعیری سۆفی تر دیارە ، ئەویش ئەوەیە کە دەست دەدەیتە خوێندنەوەی هۆنراوەکانی وات بە بیردا دێت کە پەیکەرێکی جوانیی لە بەردەمی شاعیردا بێت شاعیر بە وشە سەرلە نوێ نیگاری ئەو نەخشەیە بکێشێتەوەو هەستی خۆشەویستی خۆی بۆ ئەو دەربڕێت، بەلام وردەوردە ئەو پەیکەرە دەبێت بە جوانی خوایی و شاعیر لە میحرابی ئەو دا بە سەرسامی دەوەستێت . ئەمەیە ناوەڕۆکی هۆنراوەی مەلای جزیری ، هەر لەبەر ئەمەشە کە دڵسۆزی

و ڕاستگۆییەکی تەواو لە هۆنراوەکانی دا بەدی دەکەین هۆنراوە لای مەلای جزیری بۆ مەبەستێکە کە خۆی بۆ تواندۆتەوە ، هەر لەبەر ئەوەیە کە هۆنراوەکانی لە دەوری یەك باس دەسوڕێنەوە، ئەگەر هەندێك وردەباسی تر لە هۆنراوەکانی بەدی بکرێت ئەوا هەر لە پەراوێزی ئەم باسەدان.

بەدەم ئەو دڵداریيە ڕاستەقینەوە مەلای جزیری هەندێك باسی تریشی کردووە بە کەرستەی هۆنراوەکانی ، وەك ستایشی هەندێك لە میرەکانی جزیرە ، یان بە ئاماژە شاعیرانە باسی هێرشی مەغۆل و تاتار یا هەندێك وەسفی گشتیی سروشتی جوانی کوردستان

نموونەیەك لە هۆنراوەی مەلای جزیری:

١- ئێرۆ ژڕەمزا دێم دوڕێ
مینەت کو من مەسرووە دل
دلبەر ب فنجاناسوڕێ
مەی دامەو مەخموورەدل
٢- ڕەمزەك نهێن ئاڤێهتە دل
میهری ژباتێن مێهتە دل
شەهزادەیێ سور ڕێهتە دل
شەهکاسەیا فەرفووە دل
٣- هۆستایێ عیشقێ دل هەڤووت
سەرتا قەدەم هێنگێ د سووت
ڕەمزا (ئەنەلحەق) هەردگووت
باوەڕ بکەن مەنسووە دل

٤- دل لێ بدەت نـــوورا مەیـــێ
وەختی سواش و هەی هـــــەیـێ
فەهم ئەربکەت وەحیـــا نەیـێ
ژێ دەت خەبەر مەئـــــموورە دل
٥- نوورا ژقودرەت لـــێ دوونـــوون
ژێـــرا دنـــالن ئەرغە نـــــوون
ودر ئایەتا عیشقێ بـــــخوون
خودش نوسخەیەك مەستوورە دل
٦- تەفسیری سیرا ئایەتـــــــێ
عارف دقێتن گـــوە دەتـــــێ
رازا رەمـــووزێن قودرەتـــــێ
گەر دەین بکەت مەعـزوورە دل

(تەنها یەک کۆپلە لەبەردەکرێت)

لێکدانەوە:

١- (ئیرۆ) : ئەمرۆ، ئەڤرۆ.

دێم : ڕوو دم وچاو

دورێ : وەك دور

(سور)یا(سر): نهێنی دل، دل ڕاکێشان، جەزبی دل

مەی : بادە، شەراب

دامە : دای بەئێمە

مەخموور: سەرخۆش

واتە منـەت بۆخـودا کـەمن ئـەمڕۆ دڵـم بـەهۆی ئـەو خۆشەویستەوە خۆشـە، کەڕووی وەك دوڕوایە، ئەوەی دڵـی بـردینو جامیمـەی دڵ ڕاکێـشانی خـۆیی داینێ و دڵ بەوە سەرخۆشە.

٢- نهێن: نهێنی، شاراوە ، ڤەشارت

ئاڤێهتە: ئاوێتە, هاوێشتە

میهر: خۆشەویستی یاتیشکی ڕۆژ

مێهتە: لە(مێهتن)ەوە هاتووە بەمانای مژین، واتە مژیی

ڕێهتە: لە(ڕێهتن)ەوە هاتووە بەمانای ڕشتن، یاڕژاندن، واتە ڕژاندی

شەهکاسا : واتە کاسەی شاهانە.

فەرفوور : وشەی فەغفوور لەکوردیدا کراوە بەفەرفوور ، فەغفوور پاشای چین بووە، فەغفووری یافەرفووری ئەو کاسەیە کەدەدرێتە پاڵ ئەو.

واتـە: خۆشەویستەکەم ئیشارەتێکی نهێنـی هاوێشتە دڵـەوەو خۆشەویستی بەباتینی یابەشاراوەیی دڵی منی مژی، شازادە جەزبی خۆیی ڕشتە دڵەوە دڵ وەك فەغفووری وایە.

٣- (هۆستا): وەستا، مامۆستا

هەڤووت: سووتاو

هێنکێ: کاتێك

دسووت: دەسووتا.

واتـە: وەستای دڵ سووتاوی عەشق کاتێك کەلەسەر تابەپێی بەئاگری عەشق دەسووتا، ئەو ڕەمزی(ئەنەلحەق)ی دەگوت، باوەڕیکە کەدلی من مەنسوورە. لێـرەدا مەنـسوور بـەمانای سـەرکەوتوو دێـتو هەموودێرەکـەش ئیـشارەتە

بۆسەر گوزەشتەی مەنسووری هەلاج (٨٥٨–٩٢٢)ز کەتامرد، هەرهاواری دەکرد (ئەنەلحەق) واتە: شاعیر دەڵێت منیش لەعەشقی خوادا وەک مەنسوور تامردن و سووتاندن هەرهاواری (ئەنەلحەق) مە.

ئەمەش لەسۆفێیێتیدا پلەی فەنابوونی پێ دەڵێن.

٤– لێ: لەو

سواش: شەڕ ،جەنگ

هەیهەی: هاوارو دەنگە دەنگ

ئەر : ئەگەر

وەحیانەیێ : وەحیی نای

ژێ : لەو

دەت خەبەر : خەبەر دەت ، قسەبکات

واتە: ئەگەرنوورو ڕووناکیی مەی لەکاتی جەنگو هەرای عاشقاندا بدات لەدڵو ڕووناکی بکاتەوەو ئەگەر دڵ لەوەحی نای گەیشتو زانی کەدەنگی نای دەنگی عەشقی خواییەو بەو تێگەیشتنە کەوتە قسە کردنو ڕلستی گوتنو نهێنی دەربڕین. ئەوە پلەیەکە دڵ گەیشتۆتێو فەرمانی پێکراوە کەنهێنی نەشارێتەوەو ڕاستی بڵێت .

٥– نووڕا ژقودرەت : ڕووناکییەک لەقوودرەتەوە، لەخواوە، مەبەست ناوچەوانە.

لێ: کورت کراوەی لە ئەوێ، واتە لەو.

دوونوون: دوو چاو، دوو ئەبرۆ

ژێڕا: بۆ ئەو

ئەرغەنوون : ئالەتێکی مۆسیقایە، کە لێرەدا جێگەی دڵی عاشقان دەگرێتەوە.

وەر : وەرە

نوسخە : کتێب

مەستوور : نووسراو ، مسطور

واتە: دڵی عاشقان کە وەک ئەرغەنوون وایە هەمیشە هەر هاوار دەکاتو لە خۆشەویستی ئەو ناوچەوانە ڕوونناکی بەخشە دەنالێنێت کە دوو ئەبرۆو(چاو)ی پێوەیەکە لە دوو پیتی هەڵگەڕاوەی (نوون) دەچێت ئەمەش هەروەک قورئان دەستکردی خوایە، دەوەرە ئایەتی عەشق لەو دەم و چاوەدا بخوێنەوە، کە نوسخەیەکی نووسراوەی چاکو خۆشی کتێبی خوایە.

٦– دڤێتن : دەوێتن

گوھ دەتێ : گوێی بداتێ

ڕاز : نهێنی دڵ

ڕموزێن قودرەتی: ڕەمزەکانی قودرەت ، ئیشارەتی خوایی

گەر : ئەگەر

دەین بکەت : قسە بکات

واتە : عارف کە نهێنی خوایی دەنوێنێت، دەیەوێت گوێ بدەیتە لێکدانەوەی نهێنی ئەو ئایەتی جوانییەی باس کرا، یا خۆی گوێی دەداتێو ئەگەر نهێنی ڕەمزو ئیشارەتی قودرەت واتە خوادەربخات بیانوو و عوزری هەیە یا دەتوانین بڵێین (دین بکات) واتە شێت بکات. بە مانا ئەگەر ئەو نهێنی جوانیو عەشقە پیاو شێت بکات هەقەو بیانوو بۆ ئەو شێت بوونە هەیە.

ئەحمەدی خانی

ئەحمەدی خانی بەناوبانگترین شاعیری کۆنی کوردە، لووتکەی شیعری کرمانجی ژوورو و دوا شاعیری گەورەیەتی ، ناوبانگی ئەحمەدی خانی لە گەلّ مەم و زیندا سنووری دووری ولّاتی بڕیوە و بە جیهاندا بلاو بۆتەوە.

ژیانی خانی:

خانی تاکە شاعیری کۆنمانە کە خۆی مێژووی لە دایك بوونی خۆی بۆ تۆمار کردووین کە دەلّێت :

لەوڕاکو دەما ژغەیب فەك بـــوو
تەئریخ هەزار و شەست و یەك بوو

واتە:

لە بەر ئەوەی کاتێك لە نەبوون پەیدا بوو، سالّ سالّی هەزارو شەست و یەك بوو، واتە لە سالی (١٠٦١) ی کۆچی هاتۆتە دونیاوە کە دەکاتە (١٦٥٠) ز بەلّام لە کوێ؟ هەندێك هەر لەبەر ئەوەی لە بایەزید کۆچی دوایی کردووە لەوێ نێژراوە دەیکەن بە خەلّکی بایەزید. بەلّام ئەگەر بە وردی مەم و زین بخوێنینەوە لەوە دەگەین کە خانی زۆر بە تووندی بەستراوە بە جزیرەوە, هەرچەندە ڕوودانی چیرۆکی مەم و زین لە ناوچەی جزیرەدا هۆیەکی گەورەی ئەمەیە ، بەلام ئەوەش دیارە کە خانی لە جزیرەدا زۆر ژیاوە ، هەر وەك لە مەم و زینەوە بۆمان دەردەکەوێت کە خانی زانایەکی گەورە بووە شارەزای فەلسەفەو گەلێك زانستی تر بووە. هەر ئەمە ڕاستی ئەوەمان بۆ دەردەخات کە لە زۆر کتێب دا دەربارەی ژیانی خانی نووسراوە ، کەوا لە زۆر شوێن خوێندوویەتی بووە بە مەلایەکی گەورە لە جەزیرەو بایەزید دا دەرسی گوتۆتەوەو گەلێك مەلاو زانای تری پێگەیاندووە خانی لە سالّی (١٧٠٦) ز کۆچی دوایی کردووە.

بەرهەمی:

لەوبەرهەمانەی خانی کەئێستا ماون ولەبەر دەست دان دەتوانین چوارجۆردەست نیشان بکەین:

١- غەزەل و قەسیدە

٢- عەقیدا ئیمان

٣- نەوبارا بچووکان

٤- مەم و زین

١- غەزەل وقەسیدە:

خانی هەر بەمەم وزین ناوبانگی دەرکردووە،بەلآم لەم دواییەدا هەندێك هۆنراوەی دۆزرایەوە کەئەوانیش بەشێکی ترلەهونەرمەندیی خانی پیشان دەدەن ولەڕووی بیرو فەلسەفەی خانییەوە تەواوکەری مەم وزین. بۆنموونە لە هۆنراوەیەك دا دەڵێت:

١- میری مەجلیس نەکەت موتریب گۆیاچ بکەت
غونچەی خەندان نەبتن بولبولی شەیدا چ بکەت

٢- بنکا حوسنی بتان لازمەساحێب نەزمرەك
کەسی بینا کونەبت دولبەری زێبا چ بکەت

٣- تالیبی عیلم وکەمال نەبتن قابیلی فەیز
حیکمەت و تەربیەتا عالیمی دانا چ بکەت

٤- تەبعی خانی سەدەفا گەوهەرە عیرفانە وەلێ
مەتن خوانەك نەبتن ساحێبی مەعنا چ بکەت

(لەسەرەتا دوودێری بۆلەبەر کردنە)

٢- عەقیدا ئیمان:

کتێبێکی بچووکی عەقایدی ئیسلامە، یا چەند دەرسێکی زانستی (کەلام)ە ، خانی بە هۆنراوەیی پێشکەشی فەقێی کوردووە. لێرەدا خانی وەك مامۆستایەك خۆی دەنوێنێت و نەچۆتە کۆڕی موناقەشەو لێکدانەوەی مەزهەبەکانی ئیسلامەوە، لێرەدا خانی وەك (مەم و زین)ی نەکردووە، بەڵکو کتێبێکی خوێندنی پێشکەش بە قوتابیەکانی کردووە.

٣- نۆبارا بچووکان:

لێرەشدا خانیی مامۆستا هاتووە بە هۆنراوەی کوردی فەرهەنگێکی عەرەبی- کوردیی پێشکەش بە منداڵانی کورد کردووە، بۆئەوەی فێری عەرەبی بن . خانی لێرەشدا وەك کۆڕی گەل خۆی دەنوێنێت، ئەم نۆبەرەیەی پێشکەش بە میرو خاوەن دەسەڵات ناکات . بەڵکو بۆ منداڵانی کوردی نووسیوە وەك خۆی دەڵێت :

نەژبۆ ساحیب ڕەواجان

بەلکی ژبۆ بچووکێد کرما نجان

(بۆ لەبەرکردنە)

٤- مەم و زین:

دەمێك بوو ئەنجامی پڕ لە ئازارو مەرگی ناکامانەی مەمۆزین بوو بوو بەچیرۆکو پشتاو پشت دەگوترایەوە. دەمێك بوو ئەو ئەنجامو ئەو سۆزو فیداکارییەی، سروودی دڵداران بوو. بەڵام خانی هات سەرلەنوێ زیندوویان بکاتەوەو نەمریان پێ ببەخشێتو بەناو ئەوانەوە کۆمەڵێك بیرو ڕاو فەلسەفەی خۆشی دەربڕێت وەك دەڵێت :

شەرحاغەمێ دل بکەم فەسانە

زین و مەمێ بکـــەم بەهانـە

(بۆلەبەر کردنە)

واتە: (شەرحی غەمی دڵ بـلاّو بکەمـەوەو مـەمو زیـن بکـەم بـەبیانوو) خـانی پشت بەو داستانی (مەمو زین) یا (مـەمی ئـالان)ەی لـەناو خـەڵکی بۆتـان دا بلاّوبووە، هاتووە شتێکی تازەی لەبەرگێکی تازە نووسیوە وەك دەڵێت :

سافی شمرِاند ڤەخوارد دووردی

مانەندی دەری لیسانـی کوردی

ئینـانە نیزام و ئینـتیزامـی

کێشایە جەفا ژبۆ وی عامـی

(بۆلەبەرکردنە)

واتە: (بەسـەر شـەرابی پوختـەدا ڕابـوردمو (دوردم) خواردمـەوە کـە تڵپـەی شەرابە، وەك ئەوەی کەبەسەر زمانی(دەریدا ڕابوردم کە فارسی کۆنەو زمانی کوردیم هێناو خستمە سەر نیزامو ڕێك و پێکییـەك و جـەفام لـە ڕێگـەی ئـەو خەڵکە سادەیە کێشا).

بەڵام وەنەبێت مەم و زینی خانی وەك (مەم زین)ەکەی فۆلکلۆری نـاو خـەڵك تەنها چیرۆکی دڵداریی مەم و زین بێت، بەڵکو خانی شاعیرانە چـەند شـتێکی لێکداوەتەوەو شتێکی تازەی داڕشتووە.

هەندێك ژ فەسانەیێد بوهتان

هەندەك د بەهانە هەن د بوهتان

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: هەندێك لەوشتانەی لەناو بۆتاندا باوە کەئەمەش ئەم چیرۆکەیە کەخەڵك دەماودەم دەیگێڕنەوە، هەندێك (بەهانە) واتە بیرو ڕای خانییەو بەناوی (مەمۆزین)ەوە دەری بڕیوە لەمەودوا باسی دەکەین، هەندێك (بوهتان) یابوختان یابڵێن (درۆیە) مەبەس ئەو ڕووداوو کەسانەیە کەخانی بۆپێویستی چیرۆك دروستی کردوون، یا ئەو وتو وێژەیە کەبەدەم کەسانی چیرۆکەکەوە دەی گێڕێتەوە. خانی کۆمەڵێ بیرو ڕای خۆی بەبیانووی مەم و زینەوە دەربڕیوە کەئەمانەن:

١- هەرلەسەرەتاوە، بەناوی ستایشی خواو پێغەمبەرەوە چۆتە ناومووناقەشەی فەلسەفەوە، گەلێك لەبیرو ڕای فەلسەفەی یۆنانیو فەلسەفەی ئیسلام دەردەبڕێتو موناقەشەیان دەکاتو خۆشی وەك فەیلەسوفێك وەك موتەسەووفێکی گەورە خۆی دەنوێنێت.

٢- خانی یەکەم کوردە کەبیری کوردایەتی لەقاڵبێکی دیاری کراودا دەربڕیوەو هانی کوردی داوە کەیەك بگرنو بەرامبەر بەهێرشی داگیرکەرانی ئەو سەردەمە بوەستن.

٣- خانی لەمەمۆزین دا گەلێك بیری کۆمەڵایەتیشی دەربڕیوەو لەهەموو ئەمانەدا لەگەڵ هێڵی بەرەو پێش چوونی مێژوودا بووە.

٤- خانی دڵداریيە بەسۆزەکەی مەم و زینیش بەڕێبازێکی تەسەووفیدا بردووەو (مەم و زین)یشی کردووە بەدوو خوا پەرستی وا کەگەیشتیتە پلەی فەنابوون.

بەم جۆرە توانیویەتی ئەو مەمۆزینەی بکات بەگەورەترین بەرهەمی ئەدەبی کوردی سەردەمی خۆیو تا ئێستا لەڕێڕەوی ئەدەبی کوردیو ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا جێگەیەکی بەرزی بۆتەرخان بکات.

ڕوخساری مەم و زین:

١- مەم وزین بەبەشە دیالێکتی بۆتانی کرمانجیی ژووروو نووسراوە بەلأم هەوڵی ئەوەی داوە کەوشەی زۆر لەبەشە دیالێکتو دیالێکتەکانی تری تێدا ببێت.

٢- خانی لەسەر پەیڕەوی زمانی ئەدەبیی ئەو سەردەم ڕۆیشتووە وگەلێك وشەی فارسیو عەرەبیو تورکی تێکەڵ کردووە.

٣- لەڕووی کێشی هۆنراوەوە خانی کێشی عەرووزی عەرەبی بەکارهێناوە.

٤- خانی لەیەکیەتی قافیە لایداوەو هاتۆتە سەرقافیەی دێری مەسنەوی یاجووت سەروا ،کەپێش ئەو لەداستانە فارسییەکان دابەکارهاتووە. ئەمەش لەکوردیدا شتێکی تازەبووە. یا ڕێکتر ئەوەیە بڵێین لەکرمانجی ژووروودا تازەبووە.

دەنگی خانی تائێستاش هەریەرزو دلێرە. دەنگی سۆزی خۆشەویستییە، باوەڕی نیشتمان پەروەرییە، وردیی فەلسەفەو لەجیهان گەیشتنە، دەنگی کاروانی سەرکەوتوو وبەرەو پێش چووی پێشکەوتنی مرۆڤە، خانی چ لەپتەوی وبەرزی بەرهەمی خۆیدا، چ لەبیری نیشتمان پەروەریدا ئاوێنەی ڕۆژانی گەشەسەندنو هەڵمەت بردنی میر نشینی بۆتانە، ئەگەر تەماشای سەرچاوەکانی مێژووی کوردبکەین، دەبینین لەوسەردەمەی ئەودا خاکی بۆتان واپەرەی سەندبوو کەسەرەتای بەرهەمی پیشەشازی خەریك بوو پەرەی دەسەندو هێزی دەگرتە دەست. هەر لەبەر ئەمەشە کەبیری ڕزگاربوونی نەتەوەیی بەوجۆرە لەشیعری خانیدا دیارە. بەلأم کە داگیرکەری عوسمانی هاتو ولاتی خاپوور کرد، گەشەسەندنو پیشەسازی و پیشکەوتنی شیعرو هونەریش لە جێی خۆی وەستاو بەلکو گەڕایەوە دواوە، بەجۆرێك کە

لەناوبچێتو ڕووبکاتە کزیو نەمانو لەو بناغەیەی مەلای جزیریو خانی دایان مەزراند لەدوو سەدەی دوایی دا هیچی نەهاتە سەر. بەڵام چونکە بناغەکە پتەوبوو، لەبەرئەوە بۆ سەرەتایەکی ترو سەرهەڵدانەوەیەکی تر دەستی دەدا، کە ئەویش لە سەدەی بیستەمو قۆناغی ئەو ئەدەبیاتە بوو.

ئەمەش نموونەیەکە لە مەمو زینی خانی:

١- گەردێ هە بویا مەژی خودانەك
عالی کەرەمەك لەتیفە دانەك

٢- عیلمو هونەرو کەمالو ئیزعان
شیعرو غەزەلو کتێب و دیوان

٣- ئەڤ جنسە ببا ل بال وی مەعموول
ئەڤ نەقدە ببا ل نك وی مەقبوول

٤- من دێ عەلەما کەلامێ مەوزوون
عالی بکرا ل بانێ گەردوون

٥- بینا ڤە ڕوحا مەلێ جزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری

٦- کەیفەك وەبدا فەقیهێ تەیران
حەتاب ئەبەد بمایە حەیران

٧- چ بکەم کو قەوی کەسادە بازار
نینە ژ قوماشرا خریدار

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ئەدەبییاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی کرما نجی خواروو

دوا دیالێکتی کوردی کە بووە بە بناغەی زمانی ئەدەبی ئەو سەردەمەو وەك دیالێکتەکان بەهۆی بارودۆخی سیاسی و کۆمەلایەتی و ئابووری و جوگرافییەوە ئەدەبییاتی بەرەو کزی یا نەمان نەڕۆیشتووە، دیالێکتی کرمانجی خواروو، کەسەرەتا بەشی (سایمانی)ی ئەو دیالێکتە بووە بە بناغەی قوتابخانەی ئەدبییاتی تازەی کوردی و لەسەردەمی فەرمانڕەوایی بابانەکانەوە وەك زمانی ئەدەبی سەری هەڵهێنا و هێشتا لە گەشەسەندنو فراوان بوون و پەرەسەندندایەو وای لێ هاتووە کەببێت بەزمانی ئەدەبیاتی سەردەم و زمانی خوێندنی قوتابخانەو کارویاری ڕەسمی لەکوردستانی عێراقداو لەڕووی نەخشەی دیالیکتەکانی زمانەوە هەموو سنووری کرمانجی خوارووو، واتە(سلێمانی، سنەو سۆران، موکریان)و هەموو سنووری دیالێکتی(گۆران)ی (هەورامی و زەنگەنە و باجەلان و ڕۆژبەیانی.....هتد) بەشێکی زۆر لەلوڕ بگرێتەوە وەلای هەندێك نووسەری کرمانجی ژوورووو، لەهەندێك بەشی ئەو ناوچەیەدا ببێت بەبناغەی زمانێکی ئەدەبی تازەو یەکگرتوو بۆ هەموو کورد کەلەسەر بناغەی تێکەڵییەکی ڕاستەقینە و زانستی پەیدابێت و شەقڵی خۆدروست بوونی ژیان و دروست کردنی پێوە دیاربیت و شتێکی دەست کردو دروست کراو نەبێت. جالێرەدا چەند پرسیارێك دێتە پێشەوە ئایا ئەوقوتابخانە تازەیە چۆن دروست بووەو لەکوێ ؟

ئەو گوڕو هێزەی چۆن پەیداکردوەو دەبێت لەمێژوی ئەدەبییاتدا چ ناوێك لەوقوتابخانەیە بنێین؟

بۆ وەلامی ئەم پرسیارانە دەڵێن

ڕاستی مێژوو ئەوەمان پێ دەڵێت کە پێویستیەکی بابەتی و مێژوویی وای کردکە لە ئەنجامی پەرەسەندنی مێژوویی و کۆمەلایەتیی و ئابووریی بابانـدا، پێویست بـە شـارێکی گـەورەو پێـشکەوتوو هـەبێت کـە ببێـت بـە پایتەختی ئەم میرنشینە دەیویست پـەرە بسێنێتو پـەل بـۆ میرنـشینەکانی تری کوردستان بهاوێژێت، ئەو ئاواتەی، بهێنێتە دی، کـە بـۆ میرانـی بۆتـانو سۆران نەهاتەدی – ئاواتی یەکخستنی کوردستان.

باری جوگرافی و کۆمەلایەتی شاری – قەلاچـوڵان– کـە پایتـەختی پێشووی میرنشینی بابان بوو، لەوەدا نـەبوو کـە ئـەو پایتەختـە لێ پەیدا بێت، لەبـەر ئەوە هەر لەو نزیکەی شوێنی ئێستای شاری سلێمانی لـە هـەموو ڕووێیکـەوە لێی دەهات کە ئەو پایتەختەی تێدا دروسـت بکرێـت بناغـەی دانـانی شـاری سلێمانی لەسالی١٧٨٤زدا ئەنجامێکی سەربۆری چەند سـەدەی کوردیشە لـە شـار دروسـت کـردن داو دنیـا دیـدەیی پادشـای بابـان خۆیـشی لـە نەخشەکێشانو بیناکردنی شاردا جێگەی خۆی گرت . لەشاری سلێمانیدا هەر لە سەرەتای دروست بوونیدا گەلێك شت پێکهات وەك :

١– شار لەسەر بناغەی زانینو شارستانییەت دروست کرا.

٢– هەندێك دیمەنی شارە پێشکەوتووەکانی ئەو سەردەمەی تێدا دیاربوو.

٣– هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە پڕۆژەی ئاوو زێرابی تایبەتی بۆ هەموو شار کرا.

٤– چـەند چەشـنە پیـشەسازی تێـدا دامـەزرا، کـە وێنـەیان لـە سـەرەتای ڕاپەڕینی پیشەسازیو پەیدا بوونی پەیوەندی پیشەسازی ئـەوروپادا پەیدا

بوو بوون سابوون دروست کردن و چنین و ڕستن و جۆلایی و قوتابخانه و دەباخانه و چەقماخسازی و کارگەچییەتی و گەلێك سونعەتی تر.

٥- شارەکە بوو بە مەڵبەندێکی گەورەی بازرگانیی و پەیوەندی بازرگانیی لەپاڵ پایتەختە گەورە نزیکەکان دا، وردە وردە گەیشتە هەندێك شاری ئەوروپیش . بێگومان ئەو پێشکەوتنە ئابووریییەو ئەو هەوڵە سیاسییە، پێشکەوتنی زانیاریی و ئەدەبیاتیشی لێ دەبێتەوە چەشنە وریایی و هۆشیارییەك لەناو دانیشتواندا دروست دەکات، بۆیە هەر لەسەرەتاوە چەند مزگەوت دروست کران‌و مزگەوتی گەورە بوو بە مەڵبەندی خوێندن‌و سەرچاوەرشتی میری بابان‌و لەپارەی میرنشینی ڕێ و شوێن بۆ گوزەرانی سەدان فەقێ دانراوە، کە لە هەموو کونجێکی کوردستانەوە دەهاتن‌و مەلای باشیش لە زۆر شوێنەوە هێنرانە سلێمانی و زانای ئەوتۆ لەو سەردەمەدا لەم شارەدا دەرسیان گوتۆتەوە، کە ناوبانگیان بە هەموو ولاتی ئیسلام دا بڵاو بۆتەوە. هەروەك جمو جۆڵ‌و کێشەی نێوان دوو تەریقەی قادری‌و نەقشبەندی لەم شارەدا لەسەردەمی بابان دا بە دیمەنێکی تری بزوتنەوەی بیری ڕوناکی و ڕاپەڕین و چالاکی جولاندنەوەی ژیانی ئەو سەردەمە دادەنرێت.

بێگومان لەم زەوییە بەپیتەدا، بزوتنەوەیەکی ئەدەبی تازەش بەرپا دەبێت‌و پەیڕەوێکی ئەدەبی تازە، یاچەند پەیڕەو دیتەکایەوە، گزنگ و مەشخەڵی پەیڕەوێکی ئەدەبیی نوێ لەسلێمانیەوە سەری دەرهێنا.

قوتابخانەی شیعری بابان، کەهەندێك لەشارەزایانی ئەدەبیاتی کوردی بەقوتابخانەی (نالی)ی دادەنێن و، هەندێکیش، ناوی (نالی و سالم، کوردی) پێکەوە دێنن و بە (سێکوچکەی بابان) یان ناودەبەن، ئەگەر لەڕووی

ناوەرۆکەوە گەلێك دیمەنی ئەوقوتابخانەیە لەئەدەبییاتی ئەمرۆماندا نەمابێت، ئەوا لەرووی ڕوخسار و زمانەوە ئەدەبیاتی ئەمڕۆمان، هەربەرەو پێش چوونی مێژوویی ڕووخساری ئەدەبی ئەوقوتابخانەیە.

هونەرمەندی و مامۆستایی (نالی)، توانایەکی وای بەخشی بەبەرهەمی خۆی و دوو هەڤاڵەکەی کە زوو بلاّو ببێتەوەو بچێتە دڵەوەو کاربکاتە سەر شاعیرانی تری ناوچەی کوردستان ئەودەنگەی لەسلێمانییەوە بەرزبووەوە، دەنگی دایەوەو دەنگ دانەوەکەشی لەیەکەم پلەدا لەناوچەی سۆران (هەولێر)ەوە بوو.

هەرلەو سەردەمەدا شیعری حاجی قادری کۆیی (١٨١٧–١٨٩٧) و ئەختەر (١٨٣٩– ١٨٨٧) و کەیفی لەخاکی سۆرانەوەو مەجدی (١٨٤٩–١٩٢٥) لەئەردەلانەوەو کۆمەلێك شاعیری تری ناوچەی سنەو موکریان هەربەو چەشنەیان نووسیووە کە نالی و هەڤاڵەکانی نوسیویانە.

ئەو بناغەیەی (نالی) دایناء لەپاش لەناوچوونی میرنشینی بابان نەڕووخا، بەڵکو هەربەرەو پێش چوو.

سەرەتا و دەست پێ کردن:

زۆرجار، کەباسی شیعری نالی و قوتابخانەی نالی دەکرێت پرسیارێك دێتە پێشەوە . ئەویش ئەوەیە کەچۆن دەگونجێت زمانێك یا دیالێکتێکی زمانێك لەوە پێش شیعری پێ نەگوترابێت، بەڵام سەرەتاکەی لەڕووی ناوەرۆك و ڕوخسارەوە بەم چەشنە پتەوەبێتە کایەوە ؟.

ئەم پرسیارە زۆر لەجێی خۆی دایە و بەتەواوی لەگەڵ مەنتیقو زانست دا دەگونجێت.

بێگومان ئێمە نالی بەرابەرو دامەزرێنەری قوتابخانەی شیعری بابان دادەنرێن .ئەگەربەرهەمی نالی، لەڕووی ناوەڕۆکو ئەو باسانەوە کەشیعری دەربارە گوتووە، تەواو تازە نەبن و لەناوەڕۆکی شیعری کلاسیزمی دیالێکتەکانی تری کوردی و شیعری کلاسیزمی ڕۆژهەڵات بچن، ئەوا لەڕووی زمانەوە تازەن. دیارە ئەم تازەییە واناگەێنێت کەپێش نالی هیچ جۆرە شیعرێك بەو دیالێکتە، واتە بە (بەشی سلێمانی کرمانجی خواروو) نەگوترابێت. بەڵکو ئەمەی نالی بەچەشنێك خۆی گرتووە و جێی خۆی کردۆتەوە کە لە پتەوی.دا ببێتە بناغەیەکی ئەوتۆ کەڵێ لادانی نەبێت و شاعیرانی تر پەیڕەوی بکەن و نەچنەوە سەر شێوەکانی تر، یانەچنەوە سەر ئەو زمانانەی تری ڕۆژهەڵات کەهەندێك شاعیری کورد شیعریان پێ گوتوە (بەتایبەتی فارسی).

زانستو مەنتیق لەگەڵ ئەوەدایە کەپێش نالی سەرەتایەکی ئەوتۆ هەبێت کە وردە وردە ئەو بناغە پتەوە بەهێزەی لێ پەیدابووبێت و بلیمەتی نالی و دوو هاوەڵەکەی وای کردبێت کەئەو سەرەتا ساکارانە بکەن بەم بناغە بەتینە قووڵە نەلەرزیوە.

بەداخەوە باری مێژوویی کورد وای کردووە کەزۆربەی بەرهەمی گەلێك شاعیری ناودار و بێ ناومان ون ببێت یا بسووتێت. لەبەرئەوە زۆربەلگەو نموونەمان بۆنەماوەتەوە کەناویان بنێین سەرەتای ساکاری قوتابخانەی نالی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك نموونە هەرهەن کەببن بەبەڵگەی بوونی ئەوسەرەتایە، کەدیارترینیان ئەمانەن:

١- ئەگەر بە وردی لەوبەرهەمانەی ئەدەبییاتی فۆلکلۆر بکۆڵینەوە کەتائێستا تۆمارکراون، یابگەڕێین بەدوای بەرهەمی تۆمار نەکراوی فۆلکلۆردا، ئەوا گەلێك بەرهەمی وامان دەست دەکەوێت کەبەپێی ڕووداوی

مێژووییی و هەندێك دیمەنی تریبیەوە، بڕیاری ئەوەیان بەسەردا بدەین کە بەرهەمی پێش (نالی) ن هەر بە دیالێکتەکەی ئەویش گوتراوە.

٢- هەرچەندە تائێستا بەتەواوی سالّی لەدایك بوون و مردنی(عەلی بەردەشانی)مان بۆساغ نەبۆتەوە، بەلاّم هەموو بەلّگەکان لەگەلّ ئەوەدان کەعەلی بەردەشانی پێش نالی کەوتووە و رەنگە ماوەیەك ژیانیان پێکەوە ببێت. لەبەر ئەوە دەتوانین بەرهەمی عەلی بەردەشانی کەشیعری میللییە بەسەرەتایەکی سادەی بەرهەمی نالی دابنێین، تەنانەت ئەگەر لەشیعری عەلی بەردەشانی بکۆلّینەوە دەتوانین هەندێك لێکچوون و پەیوەندی لەنێوان ئەوو بەرهەمی نالی داو گەلێك پەیوەندی لەنێوان ئەوو سالم دا بدۆزینەوەو. بەتایبەتی لەڕووی باس و ناوەڕۆکەوە هەرچەندە لەڕوخساردا جیاوازیان هەیە.

٣- (مەولوودنامەی) شیخ حسێنی قازی (١٧٩١-١٨٧٠)[1] بەیەکەم بەرهەمی پەخشانی کوردی دادەنرێت. بەداخەوە تائێستا سالّی نووسینی ئەم مەولوودنامەیە نازانین، بەلاّم ئەوە دەزانین کەشێخ حوسێنی قازی بەتەمەن لەنالی گەورەترە لەڕووی بەرهەمی ئەدەبییەوە هاوچەرخی ئەوە. ئەگەر مەولوودنامەکەی بەسەرەتا دانەنرێت بۆ شیعری نالی ئەوا بەدیاردەیەکی ئەدەبیی وادادەنرێت کەلەو زرووفە مێژووییەدا پەیدابووە کەشیعری نالی تێدا پەیدابووە.

---

[1] دەرکەوتووە کەنووسینەکەی تەرەماخی- تەرەمۆکی)کەلە سالّی١٥٩١- ١٥٩٣ز نووسراوە یەکەم پەخشانی کوردییە.

نـــــــالی

(۱۸۷۳-۱۸۰۰)

ژیان و بەرهەم:

نالی ناوی مەلا خدرە کوڕی ئەحمەد شاوەیسی ئالّی بەگی میکایەلّی یە میکایەلّ یەکێکە لە تیرەکانی عەشیرەتی جاف لە گوندی (خاك و خۆڵ) لە دەشتی شارەزوردا لە دایك بووە، بۆ خوێندن چۆتە قەرەداغ و پاشان فەقێیەتی لە سلێمانی لە (خانەقای مەولانا) تەواو کردووەو ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە، نالی بە چاوی خۆی لوتکەی گەشەسەندن و پەرەسەندنی فەرمانڕەوایی بابانی دیوە. لەکاتێکدا چووە بۆ حەج و لە ڕێی گەڕانەوەدا لە شام هەواڵی ڕووخاندنی میرنشینی بابان و هێرشی عوسمانییەکان و داگیرکردنی سلێمانی دەبیستێت. ئیتر بڕیاری نەگەڕانەوە دەدات و ڕوودەکاتە ئەستەمبوڵ و هەر لەوێ بە داخی نیشتمانی و دووری نیشتمانەوە سەردەنێتەوە.

بەرهەمی:

وەك گوتمان، ڕەنگە لە ڕواڵەت دا شیعری نالی بە تازە دانەنرێت، یا بە دیمەنێکی تری ئەو ئەدەبیاتە کلاسیزمە کوردییە بزانرێت ، کەبە شێوەی کرمانجی ژوورو لە سەدەی حەڤدەهەم دا گەشەی سەندبوو، یا ڕەنگە هەندێك بە وێنەیەکی کوردی شیعری کلاسیزمی ڕۆژهەلاتی ببینن و تازەیی تێدا نەبینن بەڵام ئەمانە هەموو لە ڕاستییەوە دوورن، (نالی) ئەگەر هیچی نەکردبێت، هێزو توانای فراوان و بە ئیبداعی زمانی کوردی لە دەربڕیندا دەرخستووە، لە ناو کوردیشدا بە پیت و پتەویی وشەی دیالیکتەکەی خۆی بە جۆرێك پیشان داوە کە ببێت بە بناغەی یەکگرتنی زمانی ئەدەبیی کوردی.

بەڵێ، وشە زۆر جار لای نالی گەلێك مانای هەبووە، وەك هەموو شاعیرانی کلاسیزمی جیهان خەریکی ((وشەکاری)) و ڕازاندنەوەی وشە و بە چەند مانا بەکارهێنانی وشە بووە، بەڵام ئەگەر ئەم وشەکارییە لای شاعیرانی تر چەشنێك یا دیمەنێك بووبێت لە دیمەنەکانی توانای ئەدەبی خۆیان، یا هەر ئەدەبیات بەڵای ئەوانەوە ڕێگەیەکی کات ڕابواردن و کات بردنەسەر بووبێت، ئەوا لای (نالی) ماناو مەبەستێکی قوواڵترو ئاسۆیەکی فراوانتری هەیە، کە لەم مەبەستەدا (نالی) لە ئەدەبیاتی ئەم سەردەمەوە نزیك دەکاتەوە.

(نالی) کە شاعیری ڕۆژانی گەشەسەندنی میرنشینی بابانە، ئاگاداری هەموو ئەو جموجۆڵ و تەوژمەیە کە لە دەروونی کۆمەڵگای ئەوکاتەی سلێمانی دا جۆشی خواردووەو ڕووی کردۆتە ئاسۆی بەرینی یەکخستنی کوردستان ٠ ئەم شاعیرە ڕابەرەش وەك بیەوێت بە وشەی کوردی و بە بناغەی وشەی ناوچەکەی خۆی بێت بە بەشێك لەو تەوژمە و بە وشەیەکی باڵدار بگاتە ئەو پەڕی سنووری کوردستان٠ ئەگەر ئەمڕۆ ئێمە هەندێك دیمەن و وشەو مانای شیعری نالی بە کۆن بزانین، چونکە لە پاش خۆی زۆر دوبارە کراونەتەو،ئەوا لەکاتی خۆیدا هەمووی تازە بووە٠ وەك لەهەموو سەردەمێکدا بەرەی کۆن بە چاوی سەیر و ناڕەزاییەوە تەماشای تازە دەکات، ئەوا لەڕۆژانی (نالی) یشدا زۆر کەس بەناڕەزایی و سەرسوڕمانەوە تەماشای ئەم چەشنە شیعرەتازەیە وئەم زمانە تازەیەیان کردووە، یا لایان سەیر بووە، کە بە کوردی شیعر بنووسرێت.

(نالی) لەوەڵامی ئەمانەدا دەڵێت:

١- تەبعی شەکـرباری من کوردی ئەگەر ئینشادەکـا
ئیمتحانی خۆیە مەقسـودی، لەعەمدەن وادەکـا
٢- یالەمەیدانی فەساحەتـدا بەمیسلی شەهسـوار
بێ تەئەمول بەو هەمـوو نەوعە زبانی ڕادەکـا
٣- کەس بەئەڵفازم نەڵـێ خۆکردییـە خۆکوردییـە
هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی تالبی مەعـنا دەکـا
٤- بێتە حوجرەم پارچە پارچە موسوەدەم بکرێ بەڕۆح
هەرکەسێ کوتاڵ و پارچەی بـێ بەدەل سەودا دەکـا
٥- شیعری خەلقی کەی دەگـاتە شیعری من بۆنازکـی
کەی لەدیقەتدا پەتك دەعوا لەگەڵ هەودادەکـا

(سێ دێری یەکەمی بۆلەبەر کردنە)

(نـالی)بـەم بـیرە وردە قوولّـەوە و بـەم خـوێن گەرمییـەوە لەسـەر وشـەی خۆشەویستی کـوردی دەکاتـەوە. ڕەنگـە لـەپاڵ هـەموو ناڕەزاییـەك دا پێـی گوترابێـت، شـیعر بـەکوردی نانوسـرێت،بەڵکو بـەزمانی تـری ڕۆژهـەلاّت دەنووسرێت. یاشاعیر ئەوەیە کـە بـە چـەند زمانێك شـیعری هـەبێت. دیـارە لەشیعری کۆندا وەك زۆر مەرج و سنوور و پێوەند بۆ شاعیر دانراوە و ئەوانـە کراوون بەمەرجی شـاعیرێتی. بەچـەند زمـان شـیعر گـوتنیش مـەرجێك بـووە بۆدەرچوونی شاعیر لەتاقی کردنەوەدا. (نالی) زۆر بێ باکانە و بـەتوانا چـۆتە ئـەوتاقی کردنەوەیـە و بەچـەند زمـان شـیعری گوتـوە و لـەم مەیدانـەدا بەشانازییەوە گوتوویە

فارس و کورد و عەرەب هەرسێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمرۆ حاکمی سێ مولّکە دیـوانی هەیـە (بۆ لەبەرکردنە)

ناوەرۆکی شیعری نالی:

ئەگەر بە وردی بمانەوێت دەست نیشانی ناوەرۆکی شیعری نالی بکەین، ئەوا سێ مەبەستی گەورەو دیار لە شیعرەکانی دا دەبینین.

١- دڵداری:

زۆری بەرهەمی (نالی) لە دڵداری دەدوێت ٠ شارەزایانی ئەدەبییاتی کوردی خۆیان بەوەوە خەریك کردووە ، کەئایا ئەو سۆزو هەستەی لە شیعری نالیدایە ، سۆزی دڵدارییەکی ڕاستەقینەیە یا هەروەك هەموو شاعیرانی کۆن، بۆ پیشاندانی توانای شاعیرییەتییە، بەوە کە دەبێت لە هەموو باسێك بدوێت، ڕێگەی شیعری دڵداریشی گرتووە، ڕاستی ئەمە هەرچییەك بێت، ئەنجامەکەی ئەوەیە کە نالی یەکێکە لەوانەی جوانترین شیعری دڵداری کوردییان نووسیوە، شیعری دڵداریش بەشی هەر گەورەی بەرهەمی نالێیە لە پاڵ سۆز و ڕاستەقینە و ڕاستگۆیی و دەربڕینی هەستی ناسکی دەروون دا، هەر بە دەم هەست دەربڕینەکەوە، وەسفێکی بەرز و جوان و وردی ئافرەت هاتۆتە ناو شیعری کوردی یەوە، کە لەم مەیدانەشدا(نالی) کردووە بە ڕابەری ڕێبازێك. دەتوانین بۆ نموونەی ئەم مەبەستە لەم پارچەیە تۆمار بکەین کە دەڵێت:

١- زوڵفت لە لە قەدت دا کە پەرێشـان و بلاوە[1]
ئەمرۆ لە منـی شیفـتە ئـاڵۆز و بـەداوە
٢- بۆچی نەگریم سەد کەرەتم دڵ دەشکێنـی
مەی بۆ نەرژێ شووشـە لە سـەدلاوە شکـاوە
٣- عومرێکی درێژە بە خـەیالی سەری زوڵفت
سـەوداو پەرێشانم و سـەودایەکی خاوە
٤- هەرچەندە کە ڕووتم بەخوا مـایلی ڕووتـم
بێ بەرگییە عیللەت کە هەتیو مەیلی هەتاوە
٥- هەر جۆگەوو جۆباریٚ کەوا سوورو سوێـربێ
جێی جۆششی گریانی منە، خوێن نـەرژاوە
٦- بێ فائیدەیە مەنعی من ئێستاکە لە گریان
بۆ عاشـقی بێـچارە زوو نەم نـاوە ڕژاوە
٧- سۆزی دڵمە، باعیسـی تـاوو کـوڵی گریـان
مەعلوومە کە ئاگر سەبەبی جـۆششی نـاوە
٨- (مانی) نییەتی قووەتی تەسویری بڕۆی تۆ
ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەفیس نەکشاوە
٩- (نالی) وەکو زوڵفت کە موتیعی بەری پێتـە
تێکی مەشکێنـە بە جەفاو مەیخـەرە لاوە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

---

[1] لە هەندێك لە نوسخە دەستییەکانی دیوانی (نالی) جیاوازییەك لە ڕیزکردنی بەیتـەکانی ئـەم پارچـە شـعرەدا هەیە، بۆیە لەوانەیە جیاوازییەك لە دیوانە چاپکراوەکانیش دا هەبێت، بۆ نموونە سـەیری لاپـەرەکانی٥٣٢،٥٣٢، ٥٣٤، ٥٣٦، ٥٣٧، بکە لە دیوانی نالی، لێکۆڵینـەوەو لێکدانـەوەی مـەلا عەبدولکـەریمی مـدرس و محەمـەدی مـەلا عەبدولکەریم (چاپی بەغدا١٩٧٦).

٢- ستایشی ئاینی:

ڕەنگە بتوانین بڵێین شیعری ئایینی لە پێش نالیدا بریتییە لە هەندێك شیعری مەزهەبی – ئەویش ئەوەیە کە لای شاعیرانی دیالیکتی گۆران (هەورامی) دا دیارە. یا بریتییە لە شیعری سۆفییەتی (تەسەوف) کە زۆر باش لە بەرهەمی مەلای جزیری و فەقێی تەیران دا دیارەو لە (مەم و زین) ی خانی دا دەگاتە لوتکە. بەلام ئەو چەشنە شیعرە لە بەرهەمی (نالی) دا شێوەیەکی تری هەیە.

نالی ڕێگەی ستایشی پێغەمبەری گرتووە . نالی موسوڵمان هەست و خۆشەویستی خۆی بەرامبەر پێغەمبەر و خاکی مەککە و مەدینە دەردەبڕێت و دەگاتە ئەوەی کە خۆی بە سەگی بەر ئەو ئاستانە بزانێت کە دەڵێت :

١- **ئەگەر چی کوردی دەوری شارەزووری قەسودتم ئەمما**
وەسیلەم (تیبە)[1] دو حیلمی شەفیع و فەزلی مەننانە

٢- **بەسەر هاتوومە ئەو خاکەی کە هەر مسقالە زەرەیێکی**
بە میزانی شەفاعەت کێوی حیلم و بەحری غوفرانە

٣- **نەبوو ڕووم بێمە خاکی چاکی پاکی تیبە تابیستم**
بەسەگ نابێ مولەوەس ئاوی زەرقا بەحری ئیحسانە

٤- **چ زەرقا بۆ سیاهی دەفتەری هەر ناصیە ماحی**
چ تیبە بۆ تەباهی دەردی هەر دەرماندە دەرمانە

٥- **دەری ڕەحمەت کەوا بەحری موحیتە عاسی یە (نالی)**
تێدا جانو تەن ئیفتادەی شە پۆڵی سەیلی عسیانە

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

---

[1] تیبە : طیبة ، لە مەدینە

بەڵام لەگەڵ زۆری و سۆزی قوواڵی ئەم ستایشانەدا لە بەرهەمی نالی دا ناتوانین لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەدا بگەینە ئەوەی کە نالی سۆفی بووە. یاخۆی بە ڕێبازێکی تایبەتی تەسەوفەوە بەستووە.

بەڵکو ئاین و موسوڵمانییەتی لە شیعری نالی دا هەستێکی گشتی و خۆشەویستییەکی فراوانی موسوڵمانێکە. لەبەر ئەوەی ئەم چەشنە بەرهەمە بەشێکی گەورەیە لە دیوانی نالی دەبێ جێی تایبەتی بۆ تەرخان بکرێت.

٢- نیشتمان پەروەریی:

شیعری نیشتمان پەروەریی کوردی لەخانییەوە دەست پێدەکات وحاجی قادری کۆیی ئاوێنەی سەدەی نۆزدەهەم ودەنگ دانەوەی شیعری خانییە لەئەدەبی کوردیی ئەوسەدەیەدا.

بەڵام ئەگەرخانی وحاجی هەندێك دروشمی ڕێکاوڕێك و ڕوونی نیشتمان پەروەرییان هەڵ گرتبێت وڕۆڵی (دەوری) ڕابەرییان لەبزووتنەوەی نەتەوەیی و ئازادیخوازانەی گەلی کورددا بەجێهێنابێت، ئەواشیعری (نالی) و قوتابخانەکەی لەوچەشنە بیرو دەربڕینە بەدوورنەبوون، بەڵکونیشتمان پەروەری لەشیعری نالیدا دەچێتە قاڵبێکی کلاسیزمی نیشتیمان پەروەرییەوە، واتە نیشتمان پەروەریی لای نالی هەستی قوواڵی خۆشەویستی خاکی نیشتمانە، پێوەندی شاعیرە بەهەموو بستێك وکونجێکی خاکی نیشتمانەوە: نالی دەڵێت:

دڵ سیاسەنگ نەبێ مایلی خاکی وەتەنە[1]

خاڵی لە علی حەبەشە، ساکینی بوردی یەمەنە

(بۆلەبەرکردنە)

---

[1] سیاسەنگ: بەردی ڕەش ، یا سیاسنگ بە سنگ ڕەش

تاده‌ڵێت:

دڵی (نالی) که‌ئه‌نیسی قه‌رەداغه نێستا

داغی سه‌رچاوه و دێوانه و دار و ده‌وەنه

(بۆله‌به‌رکرنه)

★★★

لووتکه‌ی ئه‌م هه‌سته‌و کوڵ وجۆشی خۆشه‌ویستیی نیشتمان له‌ده‌روونی نالی دا په‌نگ ده‌خواته‌وه و له‌و نامه‌یه‌دا ده‌رده‌په‌رێت که‌له شامه‌وه، به‌(بای شه‌مال)دا ڕووه و کوردستانی ده‌نێرێت.

به‌ڵام ئه‌ونامه‌یه به‌رهه‌می کاتی به‌سه‌ر چوونی خه‌وی خۆشی نیشتمان و ڕووخاندنی میرنشینی بابانه، به‌ڵام (نالی) له‌ڕۆژانی فه‌رمانڕه‌وایی بابانیش دا ئه‌وهه‌سته‌ی خۆی ده‌ربڕیوه. (نالی) پاش کۆچی سلێمان پاشاو هاتنه سه‌رته‌ختی ئه‌حمه‌د پاشا به‌پارچه هۆنراوه‌یه‌ك هه‌ستی خۆی به‌رامبه‌ر به‌میری تازه‌ی ولأت ده‌رده‌برێت ئه‌گه‌ر له‌مه‌و دواو پاش ڕووخاندنی بابان و هه‌ڵوێستی به‌سۆز و نیشتمان په‌روه‌رانه‌ی نالی ڕه‌چاو بکه‌ین ده‌بینین که‌ئه‌و ستایشه‌ی ئه‌حمه‌د پاشا له‌وه ناچێت که‌شاعیرێك له ڕۆژانی ژیان و هاتنه سه‌رته‌ختدا بیه‌وێت بۆمه‌به‌ستێك، به باڵای میردا هه‌ڵ بدات، به‌ڵکو ته‌واو له‌هه‌ستی هاو نیشتمانییه‌ك ده‌چێت له ڕۆژێك دا که‌شین وشایی تێکه‌ڵ بێت. ده‌توانین ئه‌م پارچه‌یه‌ش بکه‌ین به‌وێنه‌یه‌ك بۆشیعری نالی بۆ ستایش و بۆ نیشتمان په‌روه‌ریی له‌هۆنراوه‌وی نالێدا.

دەڵێت:

١- تافەلەك دەورى نەدا سەد كەوكەبى ئاوانەبوو
كەوكەبەى میهرى موبارەك، تەلعەتى پەیدانەبوو

٢- تانەگریا ئاسمان وتەم ولأتى دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارانەبوو، هەم لێوى غونچە وانەبوو

٣- تاچەمەن پیرانە سەرئەسڵى دردختى لانەدا
فەرعى تازە خورەم وبەرزو بڵند بالأنەبوو

٤- تاسلێمانان نەبوونە سەدرى تەختى ئاخیرەت
ئەحمەدى موختارى ئێمەشاهى تەخت ئارانەبوو

٥- قیسە بێ پەردەو كینایەت خۆشە، شاهى من كەوا
عادلێ بو قەت عەدیلى ئەو لە دنیا دا نەبوو

٦- بۆ نشینگەى مورغى رۆحى كە عالى فیترەتە
جێگەیێ خۆشترە لە رەوزەى جەننەت و لەئوا نەبوو

٧- وەك قیاسێكى كە موسبەت بێ نەتیجەى بێتەجێ
حەمدولیلا شەھ كە عالى جابوو خالى جا نەبوو

٨- شاهى جەم جانالیا (تەئریخى جەم) تاریخییە[1]
تانەلێن لەم عەسردا ئەسكەندەرى جەم جانەبوو

(لە سەرەتاوە سێ دێرى بۆ لەبەركردنە)

---

[1] ئەگەر (تەئریخى جەم) بەئیملاى كۆن (تاریخى جم) بەئەبجەد حیساب بكەین دەكاتە (١٢٥٤) كەئەمە بەهیجرى سالى كۆچى دوایى سلێمان پاشاو هاتنە سەرتەختى ئەحمەد پاشایە.

ڕوخساری ئەدەبیی ئەم قوتابخانەیە :

زۆر لە ڕەخنەگران ئێستا (ڕوخسار) و (ناوەڕۆك) لە ئەدەبدا لە یەك جیا دەکەنەوە. هەرچەندە ڕوخسارو ناوەڕۆك لە ڕووی بەرزیی و جوانیەوە ئەگەر لە یەك پلە دا نەبن. بەرهەمەکە شاش دەبێت . بەلام دەتوانین بە جیاش باسیان بکەین.

وەك بۆمان دەرکەوت لەڕووی ناوەڕۆکەوە،قوتابخانەی ئەدەبییاتی نالی گەلێك لەناوەڕۆکی شیعری کلاسیزمی ڕۆژهەلآتی تێدایە و باسی ژیانی کوردەواری کردووە کەدیمەنی نیشتمان پەروەریشی تێدا پەیدا ببێت.

لەڕووی ڕوخساریشەوە هەموو خاسیەتەکانی هۆنراوەی کلاسیزمی تێدایە:

١- بەکارهێنانی کێشی عەروز.

٢- هەموو پارچە هۆنراوە کە یەك (ڕەویە)یان هەیە واتە هەموو دێڕەکان بەیەك (پیت) کۆتاییان دێت، هەروەها هەموو دێرەکانی هۆنراوە یەك قافییەیان هەیە.

٣- بەم جۆرە زۆرجار لەتاکە دێڕێك دا مانایەکی تەواو دەبینین. لەکاتێك داکە لەشیعری تازەدا بەهەموو پارچەکە مانا تەواو دەبێت.

٤- بەکارهێنانی هەموو ئەو (وشەکاری) یانەی لەڕەوانبێژی دا بەکارهێنراون. لەمەودوا ڕەوانبێژی دەخوێنن دەتوانن نموونەی هەموو ئەو جوانی و وشەکاری و وشە ڕازاندنەوەیە لەبەرهەمی ئەم قوتابخانەیەدا ببینن.

ڕەنگە بۆ ئەمڕۆ دووبارە کردنەوەی ئەم وشە کارییەی بەلاسایی بژمێررێت، بەلآم ئەو کاتەو بۆبەرهەمی نالی و هاوڕێکانی تەواو تازە بوو. چونکە ئەوان شارەزایی خۆیانیان لە ڕەوانبێژیدا بۆدەرخستنی جوانیی وشەی کوردی بەکارهێناوە. واتە مەیدانێکی تازەیان دۆزییەوە بۆتەتبیق کردن وپیشاندانی توانای خۆیان.

زۆرجـار کـەدێڕێك شـیعری کـۆن دەخوێنینـەوە، بەچـەند جـۆرێ، لێکـی دەدەینەوە. چونکە شاعیر وشـەکارییەکی وای کـردووە کەبەچـەند جـۆر لێك بدرێتەوە. جا ئەگەر شاعیری تر خۆی هەر تاقە مەبەستێکی هەبوبێت و ئێمە ئـەمرۆ بـە چـەند جـۆر لێکـی بدەینـەوە ئـەوا (نـالی) لـەم وشـەکارییەدا گـەلێ مەبەستی هەبووە ، یا شیعرەکانی وا داڕشتووە کە بـیری ئێمـە بـەلای چـەند لێکدانەوەیەکدا بەرێت ، ئەمەش دیمەنێکی تری توانای شاعیرییەتی نالی یە . کە لە باسی ڕەوانبێژی دا گەلێك وێنەی دەخوێنین.

قوتابخانەی نالی بـە هـەموو ڕوخـسار و ناوەڕۆکیـەوە تـا سـەرەتای سـەدەی بیستەم بەردەوام بووە لە ڕووی زمانیشەوە تا ئێستا بەردەوامە.

ڕاڤەکردنی پەیڤان:

زوڵف : کەزی ، بسك ، گیسو

پەرێشان : ئاڵۆزو شێواو

شیفتە : عاشق ، سەرگەردان ، حەیران

بەداوە : داوی زۆری تێدایەو ئاڵۆزە

کەڕەت : جار

مەی : بادە ، شەڕاب

سەودا : عیشقو شەیدایی ، هەواو هەوەس

پەرێشانم : بێ نەوام ، بێ ئومێدم

ڕووتم : بێ جلکم ، بێ بەرگم

مایلی ڕووتم : ئارەزووی ڕووت (دەمو چاوت) دەکەم

هەتیو : منداڵی بێ باوك

جۆبار : جۆگە ، جۆگەلە

جۆشش : هەڵقوڵانی ئاو لە ژێر زەوی بۆسەر زەوی

سۆزی دڵمە : دەردی دڵمە

تاو : هێز(تاوی گریان)= هێزی گریان

سەبەبی جۆششی ئاوە: واتە هۆی کوڵانی ئاوە (جۆشش لێرەدا بە مانای کوڵان دێت).

مانی (٢١٦ز – ٢٧٧ز) وێنەکێشێکی بلیمەت زانـاو دانـاییێکی بـێ هاوتـا بـوو، داوای پێغەمبەری کردووە، لەبەر بیری ئازاد خرایە زیندان، دوای ئـازاردانێکی زۆر کۆچی دوایی کرد.

ئەم قەوسە: مەبەستی (برۆ)یە.

موتەنەفیس : گیاندار ، زیندوو، ئادەمیزاد، ئەوەی نەفەس دەکێشێت.

شەککریار : شەکراوی ، شیرین، زۆر شیرین

ئینشا دەکا : دروست دەکا ، یان ، جوان دەنووسێت

لە عەمدەن : بە ئەنقەست ، بە عەمدی

شەهسوار : شاسوار ، سوار چاك

زبانی : زمانی

خۆ کردیە : جەلەبییە، شتێك لە لایەن نەشارەزاییێکەوە کرابێت

نادان : نەزان ، بێ عەقڵ

کوتاڵ : قوماش

سەودا دەکا : دەکڕێتو دەفرۆشێت

پەتك : گوریس، پەت

دەعوا : وەستان بەرامبەر

هەودا : کلاّفەی دەزوو

قەسووەت : سەخت ، ڕەق

بەسەر هاتوومە : لەسەر سەر ڕۆیشتووومەو هاتوومە

نەبوو ڕووم : ڕووم نەبوو ، شەرمەزار بووم

موڵەوەس : پیس

ئاوی زەرقا : ئاوی ئاسمان

ناسیە ماحی : نیوچەوان لەناوبەر، ناسیە ، نیوچەوان، ماحی لەناوبەر

بۆتەباهی : بۆ نابووت

دەرماندەر : بێ چارە ، بێ توانا و هێز

دەری ڕەحمەت : دەرگای ڕەحمەت

جان : گیان، ڕوح ، ڕەوان

تەن : جەستە ، لەش

ئیفتادەی : کەوتووەتە ناو

شەپۆڵ : پێڵ

سەیل : سێڵاو ، لافاو

دەوری نەدا : نەسووڕایەوە

کەوکەب : ئەستێرەی گەڕۆک ، هەسارە

میهـــر : دڵـــسۆزی، ڕۆژ، خـــۆر، کەوکەبـــەی میهـــری موبـــارەک= ئەستێرەی موبارەکی خۆر

تەم : مژ ، تەم ومژ

چەمەن : مێرگوزار، سەوزایی

ئارانەبوو : جوان نەبوو

پیرانه سەر : سەردەمی پیری، پۆژگاری پیری

ئەسلی درەخت : پەگی درەخت، بنچینەی درەخت

خورەم : تەپ و تازە و ئاودار

بالآ نەبوو : بلند نەبوو

سلێمانان : کوڕی (سلێمان)ە، مەبەست(سلێمان) پاشایە، ئەوەی لەپاش خەباتێکی زۆرتوانی دەسەلآتی خۆی بەسەرمیر نشینی بابان دا بگرێت.

سەدری : پێشەوای

تەختێ ئاخیرەت : ئەو کورسیو تەختەیە کەلەپۆژی ئاخیرەت خودا لەسەری دادەنیشێو دادگا بۆئەم خەلکە دادەنێ، تەختی فەرمانڕەوایی.

ئەحمەدی موختار : یەکێکە لەناوەکانی پێغەمبەر (د.خ)

تەخت ئارا : تەخت ڕازاوە

قیسە : حیکایەت ،قسە

عەدیل : هاوتا

نشینگەی : جێی نشینەوە

مورغ : بالّندە، بالّدار

عالی فیترەتە : تەبعو سروشت بەرزە

ڕەوەز : گولّستان ، باخ

جەنتەتولمەئوا : بەهەشتی حەفتەم، خۆشترین بەهەشتە

موسبەت : شتێك کە خۆی گرتبێت

عالی جا : شوێنی بەرز، جە بلّند

خالی جا : شوێنی بەتاڵ ، جھ بەتال

جەم جا : پایە بڵند وەك جەم (جەمشید)

ئەسکەندەر : ئەسکەندەری مەکدۆنی کە لە ٣٣١ پاش زایینـی لەشـکری (دارا)ی لە نزیك هەولێر شکاند.

جەم جانەبوو : پایە بڵند نەبوو

سەرەتای پەخشانی کوردی

ئاشکرایە کە یەکەم دابەشکردنی ئەدەبییات ئەوەیە کە ئەدەب دەکات بە دوو بەشەوە، (شیعر) و پەخشان، لە باسی ئەدەبییاتی عەرەبیدا ئەوەت بۆ دەرکەوت کە شیعر پێش پەخشان دەکەوێت و پێش ئەو پەیدا بووە، دیارە ئەم یاسا گشتییە بەسەر ئەدەبییاتی کوردیشدا دێتە دی، لە کوردیدا شیعر زۆر پێش پەخشان کەوتووە، بەڵام وەک دیاردەیەک لە سەدەی نۆزدەیەمەوە پەخشانی کوردی پەیدا بووە.

ئەدەبییاتناسی کوردی، کە دێتە سەر باسی پەخشانی کوردی، (مەولودنامە)کەی شێخ حسێنی قازی (١٧٩١ – ١٨٧٠) بە سەرەتای ئەم بابەتە ئەدەبییە دادەنێت، چونکە تا ئێستا بەرهەمێکی تر نەدۆزراوەتەوە کە پێش ئەمە بە پەخشان نووسرابێت، ئەم کتێبە بریتییە لە گێڕانەوە و دێتە سەر باسی لەدایک بوونی پێغەمبەر (د . خ)، پاشان چەند چیرۆکێکی کورت دەربارەی سوود و گەورەیی مەولود خوێندنەوە دەگێڕێتەوە لەڕووی زمان و ڕووخسارەوە نرخی ئەم کتێبە لەوەدایە:–

١– بە پەخشان نووسراوە.

٢– نموونەیەکە بۆ (سەجع)ی کوردی.

٣– بەجۆرێکی سادە حیکایەت یان چیرۆک دەگێڕێتەوە.

٤– زمانە کوردییەکەی هەر ئەو زمانە تێکەڵەیە کە ئەدەبییاتی قوتابخانەی کلاسیکی پێ نووسراوە، هەرچەندە لە زۆر شوێندا نووسەر سەرەتایەکی بۆ نووسینی کوردی پەتی داناوە، پەیدابوونی پەخشان بەم جۆرە و هەر لە شاری سلێمانیدا بە بەشێک دادەنرێت لەو تەوژم و ڕاپەڕینەی ئەو سەردەمە لە میرنشینی بابانـدا دەبینرا، واتە هەر ئەو هۆ و زرووفەی قوتابخانەی (نالی)ی هێنایە کایەوە، هەر ئەوەش بوو بەهۆی پەیدابوونی پەخشانی کوردی.

نموونه :-

لێرەدا دەتوانین نموونەیەکی جوانی نووسینی کوردیی تۆمار بکەین، شێخ حسێنی قازی پاش ئەوەی باسی بیستنی مژدەی لەدایك بوونی پێغەمبەر (د . خ) دەکات، دەڵێت: ((دەرگای بەهەشت کرایەوە، دەرگای جەهەنەم داخرا، گوڵی بەهەشت خۆشحاڵ بوون، درەخت سوور بوون، کانی بە حەوز بوو، خونچە دەمی دایەوە، کانیی وشك ژیاوە، تەیران هەموو هاتنە خرۆش، سەرچاوە هاتنە جۆش، حۆریان گرد بوون، ویلدانی بەهەشت شەرابەن تەهووریان نۆش کرد، بولبول مەست بوون لەسەر چڵان، نەسیم وەر بوون بەنێو گوڵان، گوڵاڵە سوور بوون، کەوسەر سەرکەوت، زیخی دەرکەوت جۆگەی پڕ بوو، وشکیی تەڕبوو چیمەنی شین بوو، نێرگز ڕەنگین بوو، گوڵی گەش بوو، وەنەوشە ڕەش بوو، نێرگز پشکوت، گیای بزووت، درەختی هاتە میوە، کەوتە دەر، قەسری موزەییەن کرا، ساحیبی موعەییەن کرا، فەرشیان ڕاخست، عەرووسیان داخست، هەوا موعەتەر بوو، بۆن خۆش زۆر بوو....)).

(لە سەرەتاوە بۆ لەبەرکردنە تا (کانی وشك ژیاوە)

هەر لەو ماوەیەدا بەرهەمێکی تر لە سەرووی کوردستاندا بە پەخشان نووسراوە، ئەویش کتێبی (عادات و ڕسوماتنامەی ئەکرادیە)یە کە زانای کورد مەلا مەحموودی بایەزیدی کە لە دەوروبەری ساڵی ١٧٩٩ لەدایك بووە نووسیویەتی، کتێبەکە لە ساڵی ١٨٥٨ دا نووسراوە، ئەم کتێبە نموونەی زمانێکی ئاسایی و ساکاری کوردی دیالیکتی کرمانجی سەرووە، باس لەخو و ڕەوشت و ژیانی نەتەوایەتی و کۆمەڵایەتی کورد دەکات. دەستنووسی کتێبەکە لە کتێبخانەی گشتی (لینینگراد) دا تا ساڵی ١٩٦٢ پارێزرابوو، تا لەو ساڵەدا بە زمانی کوردی و بە وەرگێڕانی ڕووسی و بە پێشەکی (مارگریت

ڕۆدینکۆ)وە لە مۆسکۆ چاپکرا شێوەی کتێبەکە ئەومان بۆ دەردەخات کە زیاتر بۆ زانین و یاداشتی شەخسی نووسرابێتەوە، چونکە نووسەر بە قسەی ڕۆژهەلاتناسی ڕووسی (ئەلیکسەندەر ژاپا) نووسیویەتی و بۆ ئەوی نووسیوە، جا هەر چۆنێك بێت لە ڕووی تۆمارکردنی خوو ڕەوشتی کوردەوە شتێکی بەنرخی بۆ بەجێ هێشتووین و نووسینە پەخشانەکەشی هەرچەندە مەبەستی توانای ئەدەبی پیشاندانی تێدا نییە بەڵام وێنەیەکی ساکاری کوردیی نووسینی بۆ بەجێ هێشووین.

نموونەیێك:

(عادەتێکی دن ژی ئەوان ئەکرادێت خۆ جەهی هەین، زڤستانان وەکو دێنە مەجلیس ئەو دکەنە گەڕەلاوژ، گەڕەلاوژ تاوەکو هەرچەند مرۆڤ دوی مەجلسیدا حازر هەین، ماقولێ و مەزن و بچووك، حەموو دێ هەریەك بەندەکی ئسترانی لابود بە بێژیتن، ژ سەرێ مەجلسێ دەستپێدکەن حەتتا دووماهیا مەجلیس، شایەد وەکو مێوانەك دوی مەجلیسی پەیدا بەبتن بێچارە بە ئەلبەتە ئەو مێوان ژی دێ بەندەکی ئسترانێ ژ بۆ وان ببێژیتن، نەگۆتی ئەلبەتە نابتن. ئەو ئەکراد ژی ڤی بەندا ئسترانێ ڕاگیسك دبێژن، ئەلبەتا مێوان ژی دێگیسکە مەجلیسی بدەتن).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لێکدانەوەی وشەکان:

دنی ژی:	هی تریش
ئەکرادێد خۆ جەهی:	کوردانی نیشتەجێ.
هەین:	هەیە
زڤستان:	زستان
گەرِەلاوژ:	گەرِەلاوژە، هەراوهۆریا و تێکەڵی
مرۆڤـ :	پیاو.
مەزن:	گەورە
دی:	ئیتر
بەندەکی:	پارچەیەك
ئستران:	ستران، گۆرانی
دوماهی:	دوایی
مێوان ژی:	مێوانیش
ڤی:	ئەو
ئێسك:	گەسك

بێگومان ئەم کتێبەی مەلا مەحمودی بایەزیدی کاری نەکردووەتە سەر بەرەوپێشچوونی ئەدەبییاتی کوردی چونکە لەکاتی خۆیدا بڵاو نەکرایتەوە، تەنانەت لەبەریشی نەنووسرایتەوە و هەر ئەو دەستنووسە هەبوو کە لەم دواییە بڵاوکرایەوە.

بەڵام بزووتنەوەی ئازادیخوازانی کورد لە دوا سالانی سەدەی نۆزدەیەمدا، هۆیەکی تری بۆ خەبات و شێوەیەکی تری بۆ دەربڕینی بیری سیاسیی و کۆمەڵایەتیی خۆی دۆزییەوە کە ئەویش ڕۆژنامەی کوردییە.

ڕۆژنامەی کوردی، ئەو سەردەمە و ئێستاش زۆر شێوەی ئەدەبیی هەیە، تەنانەت لە نووسینە سیاسییەکانیشدا شێوازی ئەدەبی دەسەڵات بەسەر نووسەردا دەکێشێت، لەبەرئەمە پەیدابوونی ڕۆژنامەگەریی کوردی بە سەرەتای پەرەسەندنی پەخشانی کوردی دەزانرێت، یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی، ڕۆژنامەی (کوردستان) بوو، کە لە ڕۆژی ٢٢ ی نیسانی ١٨٩٨ دا لە قاهیرە (میقداد مەدحەت بەدرخان) دەری دەکرد و پاشان لە جنێڤ و ئەستەمبوول دەدەچوو، لەپاش ئەمە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) لە ئەستەمبوول لەساڵی ١٩١٣ دا بڵاوکرایەوە، ئینجا ڕۆژنامەی(بانگی کوردستان) هەر لە ئەستەمبوول ساڵی ١٩٢٢ بڵاوکرایەوە.

وردە وردە لەگەڵ دەرچوونی ڕۆژنامە و گۆڤاری تازەدا پەخشانی کوردی دەستی بە پەرەسەندن کرد، بابەتی تازەی پەخشان هاتەکایەوە، لە وتاری سیاسییەوە کە بە شێوازێکی ئەدەبی دەنووسرا بۆ وتاری کۆمەڵایەتی و پارچەی ئەدەبی، تا لە ڕۆژانی فەرمانڕەوایی شێخ مەحمودی نەمردا چیرۆکی کوردی سەری هەڵدا چیرۆکی کوردی چەند بابەت و چەند پلەی خۆی هەیە، هەروەک لە پاڵ چیرۆکدا وتاریش بەرەوپێش چووە.

میژووی رۆژنامەگەری کوردیو پەیوەندی بە گەشەسەندنی پەخشانی کوردییەوە تا شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ١٩٥٨ لە عێراق

سەرهەڵدان و کوردستانی دایك:

لە کۆنەوە تا کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم زمانی کوردی تەنها زمانی گفتوگۆو شیعر بوو نەك نووسینی پەخشان، لەبەر ئەوە دەرچوونی رۆژنامەی ((کوردستان)) بایەخێکی تایبەتی هەیە لە میژووی زمانو ئەدەبی نەتەوەکەمان دا چونکە رۆژنامە لایەنێکی گرنگو کاریگەری ژیانی رۆشنبیریيە و دیاردەیێکی شارستانیو پێشکەوتنە، نیشانەی هوشیاری نەتەوەیە، دیارە ((کوردستان)) لە ٣٠ی زیلقەعدەی سالّی(١٣١٥)ی کۆچی بەرامبەر بە(٢٢) نیسانی سالّی (١٨٩٨)ز لە شاری (قاهیرە) لە لایەن (میقداد مەدحەت بەدرخان) نەوەی (بەدرخان پاشا) دەرچووە، پاشانیش لە لایەن (عبدالرحمن بەگ)ی برای دەرچووە.

رۆژنامەی (کوردستان) لەماوەی چوار سالّی تەمەنیدا (٣١) ژمارەی لێ بلاّو کراوەتەوە چونکە دوا ژمارەی، ژمارە (٣١) بووە کە (٦)ی موحەڕەمی سالّی (١٣٢٠)ی کۆچی بەرامبە بە (١٤)ی نیسانی سالّی (١٩٠٢)ز دەرچووە، ئەم (٣١) ژمارەیەش لەم شوێنانە دەرچوون :— قاهیرە و جنێف و لەندەن و فۆلکستۆن و, رۆژنامەکە بە زمانی کوردی شێوەزاری کرمانجی ژووروو (زاراوەی جەزیرەی بۆتان) بووە، بەشێکی ئەم رۆژنامەیە بە زمانی تورکی بوو، تاوەکو کاربەدەستانی عوسمانی لە داوا ڕەواکانی گەلی کورد بگەن.

رۆژنامەکە بایەخێکی زۆری بە ئەدەبو میژوو خوێندنو خوێندەواری داوە، هەروەها هەوڵی داوە کە کورد هوشیار بکاتەوە بیری نەتەوایەنی لە

مێشکی کورددا بچەسپێنێت، داوای بەرهەڵستی زوڵم و زۆرداری کردووە، زۆربەی بابەتەکانی بە پەخشان نووسراوە .

ئەم پۆژنامەیە پێگەی خۆش کرد کە لە دوای خۆی کاروانی پۆژنامەگەری کوردی بەردەوام بێت و پانەوەستێت، ئەگەرچی زمانی پۆژنامەکەو پۆژنامەکانی دوای ئەو، زمانێکی پەوان و کوردییەکی پەتی نەبووە، وشەو زاراوەی عەرەبی و فارسی و تورکی تێکەڵاو بووە بەڵام دواتر پێگا خۆش بوو بۆ بەکارهێنانی زمانی کوردی پەتی و بژارکردنی زمانی نووسینی پەخشانی کوردی، هەروەها بەردەوام بوونی پۆژنامەو گۆڤار بە زمانی کوردی پێگای خۆشکرد کە چیرۆکی کوردی سەرهەڵبدات و بەرەبەرە پێش بکەوێت ئەمەش دەقێکە کەوا لە خوارەوەو بە پێنووسی ئەمڕۆی دەنووسینەوە کە لە ژمارەی (٥)ی پۆژی پێنجشەممە (٢٧)ی موحەڕەمی ساڵی ١٣١٦ کۆچی بلاوکرایەوە:

((ژیۆ جەریدەیا کوردستانی))

حەیفامە گەلەك ژکوردێ مەڕەدهات، من ڕۆژو شەڤ گازندەدکرن. چقا کرمانج هەنە حەمی مێرو ژێهاتینە، چرەهولێ بێ مەعریفەت و سنعەت مانە نقیساندن و خوندنا حەمی کوردا چرەنینە، ئەزلناڤ ڤان کول و دەردا ژار و کاڵ بیبیم حەیری مابیم، نهۆ ژخودێ تەعالا شوکر دکەم ئەوجەریدەیا تەلسەر قنجیا کوردا دەرێخستی یاتەژمەرە ڕێکری، هات و کەتەدەست من، حەچکو چقا مراد من هەبین حاسڵ بین قنجی یی لسەر دنێدە حوقادبت مەزنایی لڤی زمانی حوقاچێ دبت، وەکی ئەوجەریدە من خۆند ئەزدەرحەقا دوعا و مەدحێ تەحەیر مام، ئەز ژ خۆندنا وێ تێرنەبیم. من گازی کورد و کرمانجاکر، ژوانڕە خوند ئەوژی گەلەك شابین، بەلکە ژ شابینێ لال بین، لناڤ بەینا دووسێ ڕۆژادە حەق بیست جەریدە یا دان هەڤ وژمرا ئانین.

(ئەم دەقە لە سەرەتاوە تا حاصل بین بۆ لەبەرکردنە)

بەرەو چەسپاندن لە ئەستەنبوول

لە سەرەتای سەدەی بیستەم لە شاری (ئەستەنبوڵ)ی پایتەختی دەولەتی عوسمانی چەند ڕێکخراوێکی ئازادی خوازانە کەوتنە جموجۆڵ و تێکۆشان بۆ بلاوکردنەوەی بیری ئازادی، بۆ ئەم مەبەستە دەستیان کرد بە بلاوکردنەوەی چەند ڕۆژنامەو گۆڤارێك، لەوانە کۆمەڵەی (تەعالی و تەرەقی کوردی)و کۆمەڵەی ((هێڤی))ی کوردی کەلە کوردە ڕۆشنبیرەکانی دیاربەکر و وان و سلێمانی و هەولێر و کەرکوك و مەهاباد ... پێکهاتبوو کە بە گیانێکی نەتەوەیی کەوتنە دەرکردنی چەن گۆڤار و ڕۆژنامەیەك بە زمانی شیرینی کوردی، کۆمەڵەی (هێڤی) لە ساڵی ١٩١٣ چوار ژمارەی لە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) دەرکرد کە بەرگی هەر یەك لە ژمارەکانی بە وێنەی پیاوێکی ناوداری کورد ڕازاندۆتەوە، ئەم گۆڤارە لەلایەن (عەبدولکەریم ئەفەندی) خەڵکی سلێمانی بلاو کراوەتەوە، گوتارەکانی ئەم گۆڤارە بە هەردوو شێوەی کرمانجی ژوورو کرمانجی خواروو بلاو کراوەتەوە، ئەم گۆڤارە کە بە یەکەمین گۆڤاری کوردی دادەنرێت یەکەم جیرۆکی کوردی بە ناوی (شەویش) بلاو کردۆتەوە کە بەشێکی لە ژمارە (٢) و بەشەکەی تری لە ژمارە (٣) بە ناوی نووسەر (فوئاد تەمۆ) یە کە جیرۆکێکی ساکار و نزیکە لە گێڕانەوەی هەقایەتی کوردی و بە شێوەیەکی کرمانجی ژوورو نووسراوە. هەر لەو ساڵانەدا ڕۆژنامەی (کوردستان) لە ئەستەنبوڵ لە لایەن (سوڕەیابەدرخان) دەرکراوەتەوە، هەروەها گۆڤاری (ژین) و (هەتاوی کورد)وگۆڤاری کوردستان ساڵی ١٩١٩ بە زمانی کوردی و تورکی دەرچوون.

((رۆژنامەگەریی لەسەردەمی حوکمڕانی شێخ مەحموود دا))

لەپاش کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی بەهۆی سەرهەڵدانی شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی نەمر شاری (سلێمانی) بوو بەمەڵبەندی ڕۆشنبیری کوردی، پاشان بەهۆی دامەزراندنی حکوومەتی کوردستان بەسەرۆکایەتی شێخ مەحموود لەساڵی ١٩٢٢ کۆمەڵێك ڕۆژنامە بەزمانی کوردی دەرچوون کەبێگوومان زیاتر ڕێگایان خۆشکرد بۆگەشەسەندنی ئەدەبییاتی کوردی بەگشتی و چیرۆکی هونەری کوردی بە تایبەتی ، ئەوە بوو ڕۆژنامەی (بانگی کوردستان) لە شاری سلێمانی (١٤) ژمارەی لێ دەرچوو کە یەکەمین ژمارەی لە (٢) ی ئابی ١٩٢٢ز دەرچوو هەروەها ڕۆژنامەی (ڕۆژی کوردستان) لە نێوان سالانی (١٩٢٢– ١٩٢٣) (١٥) ژمارەی لێ دەرچووە کە یەکەمین ژمارەی لە(١٥)ی تشرینی دووەمی (١٩٢٢) دەرچوو، سەرنوسەری ئەم ڕۆژنامەیە شاعیر و نوسەر (علی کەمال باپیر) بوو. پێش ئەم دوو ڕۆژنامەیەش ئینگلیزەکان لەشاری سلێمانی ڕۆژنامەی (پێشکەوتن) یان دەرکرد کەهەفتانە دەردەچوو، یەکەم ژمارەی لەڕۆژی (٢٩)ی نیسانی ساڵی ١٩٢٠ بلاّو کراوەتەوە پاشان لەلایەن پیرەمێردی نەمر ڕۆژنامەکانی (ژین) و (ژیان)و(زبان) و (ژیانەوە) بەبەر دەوامی دەرچووە تاساڵانی پەنجا کە ئەم کەلە شاعیرە و ڕۆژنامەکانی دەورێکی دیاریان بینیوە لە بووژاندنەوەی کەلەپووریەنەتەوایەتی کوردو پێشخستنی چیرۆکی کوردی، یەکەمین چیرۆکی کوردیش بەشێوەی کرمانجی خواروو نووسرابێت بەناوی (لەخەوما)یە کەلەلایەن (جەمیل سائیب)ەوە بەزنجیرەلە ڕۆژنامەی (ژیانەوە)بلاّو کراوەتەوە ئەم چیرۆکە باسی سەردەمی شێخ مەحموودی نەمر دەکات، بەلاّم لەبەر چەند هۆیەکی تایبەتی و کەسیی بەخەوێکی ناخۆشی

دادەنێت، کەئەمەش لەگەڵ خواستی زۆربەی کورد ناگونجێت، چونکە بێگومان سەردەمی شێخ مەحموود لای هەموو کوردێکی دڵسۆزو نیشتیمان پەروەر بەخەوێکی خۆش دادەنرێت ،چیرۆکەکە لەڕووی زمان و هونەرییەوە سەرکەوتووە بەڵام لەڕووی بیرو ناوەرۆکەوە بەسەر کەوتوو دانانرێت ئەمەش نموونەیەک لەنووسینێکی ناو رۆژنامەی (بانگی کوردستان)ە کەبریتییە لەفەرمانێکی شێخ مەحموودی نەمر کەلەژمارە (١٠)ی ساڵیەکەمی دا واتا لەڕۆژی یەک شەممەی (٢٣)ی سەفەری ١٣٤١ ی هجری و ١٥ ی کانوونی یەکەمی ١٩٢٢ بلاو کراوەتەوە.

((سوپەت ئیدارە ، عەلیەهی ، حەزرەت حکومدار لە مەملەکەتی سلێمانی دا نووسراوە ، لە مەحموود ئیبن سەعید بۆ کافەی میللەتی کورد)) لە پاش تەڵەبی سەعادەت و مەغفەرەت لە بارەگای ئەحەدییەت بۆ ئەم میللەتە مەزلۆمەی خۆمان ئیعلان دەکەم ، کەلەبەر بەعزێ ئەسباب و عەوارزی سیاسیەوە موددەتێکە لە خزمەتی ئەم میللەتە سادقەی کوردە دوورو مەهجور مابوون ، ئیمرۆ لە سایەی خوداو ڕوحانیەتی (مصطفی) (صلعم). هیمەتی ئەجداد و لە سایەی نیازو (تفرغ) و قووەتی ئەم میللەتە سادقەوە گەیشتمە ئەم رۆژە موقەدەسە کە موەفەقەن هاتوومەتەوە ، لە ئیمرۆوە دەستم کردەوە بە تەدویری پەروانەی حکومەت و موحافەزەی مەوجودییەت و ئیستیقلالیەتی کوردستان ، ئومێدو ئارەزوو ئەکەم .هەموتان بەیەک غایەو مەسلە ک و بێ فاسلە سەعی بۆدەوامی ئەم رۆژەو کۆشش بۆ تەعالی ئەم میللەتە ئەکەن، کورد وەکو یەک عائیلە موتەفیقن و موتەحیدن لەگەڵ من دا بۆ تەحکیم و دەوامی ئەم حەقە سەریحەیە کەدەستمان کەوتووە، لازم و فرسەتە سەعی و غیرەت بکەین, ئەی میللەتم ئەمین بن کەزامنی سەعادەت و

موو‌ه‌فه‌قیه‌تی ئه‌قوام ئیتحادو ئیتیفاقه‌، وه‌میلله‌تێ که‌خوێنی ڕژتبێ بۆ حه‌قی خۆی قه‌تعیه‌ن مه‌حروم و ئه‌سیر نابێ وه‌قه‌راری عاله‌می مه‌ده‌نییه‌تیش ئه‌مه‌یه که هه‌رقه‌وه‌یۆ هه‌ر عونسورێ خۆی به‌خۆی ئه‌بێ ئیداره بکات، ئه‌وه‌له‌ن ئێمه که‌میلله‌تی کوردین، سانیه‌ن بۆئه‌م غایه‌یه قوربانیه‌کی زۆرمان دا به‌ئه‌و شه‌رته که‌یه‌ك دڵ و یه‌ك زبان و یه‌ك وجودین، به‌ئیزنی خودا هیچ که‌س زه‌فه‌رمان پێ نابات وه‌منیش تائاخر قه‌تره خوێن و ماڵی خۆم و ئه‌ولاد و ئه‌تباعم بۆسه‌عاده‌تی ئێوه سه‌رف کردووه وه‌تیکرار ئه‌که‌م هیممه‌ت له‌ئێوه و موو‌ه‌فه‌قیه‌ت له‌خودا.

حوکمداری کوردستان (مه‌حموود)

(ته‌نها بۆ خوێندنه‌وه‌یه)

رۆژنامەگەری کوردی لەشاری (هەولێر) و(رواندز):

لەسالّی١٩٢٥ تا ١٩٣٢ لەشاری رواندزیّ مەلّبەندی پاشای گەورەومیرنشینی (سۆران)، نەمر(حوسێن حوزنی موکریانی) گۆڤاری (زاری کرمانجی) دەرکرد کەپڕە لەچیرۆکی فۆلکلۆری کوردیو بابەتی مێژوویی دەگمەنو بەپێز ،پاش ئەمەش لەسالّی (١٩٣٥) لەشارە دێرینەکەی کوردستان (هەولێر) گۆڤاری هەفتانەی (رووناکی) دەرکرد کەتاسالّی ١٩٣٦ یازدە ژمارەی لیّ دەرچووە، ئەم گۆڤارەش رۆلێکی بەرچاوی هەبوو. لەپێشخستنی ئەدەبییاتی کوردی و پەخشانی کوردی لەشاری هەولێری ئەوکاتەدا.

رۆژنامەگەری کوردی لە (بەغدا):

لەسالانی سیی بەدواوە ئیتر شاری(بەغدا) دەبێتە مەلّبەندی دەرکردنی رۆژنامە و گۆڤار بەزمانی کوردی، چونکە زۆرکوردی خوێندەواری زانکۆ لەم شوێنەدا بەیەك گەیشتن، بۆیە لەم سالانەدا گۆڤارەکانی (دیاری‌لاوان) و(یادگاری لاوان) پاشان گۆڤاری بەرزی (گەلاوێژ) کە لە نێوان سالانی (١٩٣٩– ١٩٤٩) بۆماوەی دەسالّ بەبەردەوامیو بیّ وەستان مانگانە ژمارەیەکی لیّ دەردەچوو، لەم گۆڤارەدا، نووسەرانو شاعیرانی بەناوبانگی وەکو(تۆفیق وەهبی) و (محەمەد ئەمین زەکی) و (عەلائەدین سوجادی) و (ئیبراهیم ئەحمەد) و (ڕەفیق حیلمی) و (شاکر فەتاح) و(پیرەمێرد) و (گۆران) و (شێخ محەمەدی خالّ).....هتد گوتارو شیعریان بلاّو کردۆتەوە، سەردەمی دەرچوونی (گەلاوێژ) بەسەردەمێکی زێڕین و بووژانەوەو ڕابوون دادەنرێت بۆئەدەبییاتی کوردی بەگشتی و بۆپەخشان و چیرۆکی کوردی بەتایبەتی، هەروەها بزووتنەوەیەکی بەرچاوی وەرگێڕان لەزمانەکانی بێگانە بۆکوردی دەست پێدەکات.

بەتایبەتی لە زمانی ئینگلیزی یەوە بەمەش پەخشانی کوردی وچیرۆکی کوردی گەیشتنە چلّەپۆپە، هەرلەسالانی ١٩٤٨– ١٩٤٩ لە بەغدا گۆڤاری (نزار) لەلایەن بەهەشتی (عەلائەدین سوجادی)یەوە هەفتانە دەردەچوو کەتێکڕا (٢٢)ژمارەی لێ دەرچوو بەزمانی کوردی و عەرەبی، بەیەکەمین گۆڤاری سیاسی کوردی دادەنرێت، نووسەرانی وەکو (شاکرفەتاح و پاکیزە رەفیق حیلمی موحەڕەم محەمەد ئەمین و رەفیق چالاك) بەشداریان تێداکردووە.

ئەمەش نموونەیەك لەپارچە پەخشانێکی (پیرەمێرد) لەژێرناوی (دواوانی زەلّم و تانجەرۆ) کە لە گەلاوێژی ژمارە (٤) ی (١٩٤٣) بلاّو کراوەتەوە :

(ئۆخ، بۆیە(مەولەوی)م خۆش ئەوێ و شیفتە و شەیدای سۆزوناڵەی ئەوم کەپەردەپەردە شوێنە شیرینەکانی خاکەکەم و نیشتمانەکەمی بەفەردیفەردەوە بەفەر و زیبێکی دڵنەوەردەوە پیشانداوم بەسینەما خۆشەویستی ئەوانی چەسپاندۆتە سینەمەوە (کۆی ئاتەشگا)ی وەك ئاتەشگەدەی (زەردەشت) لێهێنامە تین وتاو: ناودڵی برژاندووم، تاڤگەی قەڵبەزەی(زەلّم)ی وا بۆکێشاوم دانەی مرواری بەسەردا پڕژاندووم (بارەکەالله) چەرخ، هەی ئافەرین چەرخ پلووسکەی (بافڕ)ی (عەودالآن)و هەوای (چەمی خواجایی) تێگەیاندم هەر ئەو جۆش‌و خرۆشە بوو کە (مەعدوومی)م لە دیاری (عەدەم) نەبوونیەوە هێنایە سەرکۆی ئاتەشگاو پڕشنگی شعرەکانیم خستە تەڵی سازوسەمتووری شێوەی کوردی خۆمانەوە دام بە ڕادیۆی چاپخانەی (ژیان) بەهۆی ئەو سەودای دڵبەستەی خاکەکەمانەوە هە شوێنێکی ڕەنگین‌و هەر دیمەنێکی دڵنشین‌و هەر چەشمەندازێکی شیرین‌و هەر لەنجەولارێکی ناوێکی نازەنین ببینم ئەمەوێ پێشانی هەموو دۆستێکی بدەم، بەڵام ئاخ (شیعر) واتە هۆنراوە، نازانم تاچەند و چۆن ئەو زادەی سروشتی ئێزەدییە بهۆنمەوە؟

لە سەرەتاوە ... تا .... بەسەردا پڕژاندووم بۆ لەبەرکردنە

رۆژنامەگەری کوردی لەشام:

لەسالأنی ١٩٣٢ – ١٩٤٢ لەشام و لەشاری (دیمەشق) گۆڤارەکانی (هاوار) (رۆژانوو) (ستێر) (رووناهی) لەلایەن هەردووبرا (جەلادەت بەدرخان) و (کامەران بەدرخان) دەردەچوو، بەشێوەی کرمانجی ژوورو کەنووسەرانی بەتوانای وەك (جگەرخوێن) و (عوسمان صەبری) و (نورەدین زازا) و (قەدری جان)..... هتد بەشداریان تێدا دەکرد، دەتوانین ئەم سەردەمە بەسەردەمێکی چیرۆکی کوردی دابنێین بەشێوەی کرمانجی ژوورو، بۆیەکەمین جاریش لە گۆڤاری (هاوار) دەست کرا بەنووسینی کوردی بەپیتی لاتینی، هەروەها کۆمەلێك چیرۆکی بەپێز لە زمانەکانی فەرەنسی و ئینگلیزییەوە لەلایەن ئەم نووسەرانەوە کراون بەکوردی.

رۆژنامەگەری کوردی لەسەردەمی کۆماری کوردستان لەمەهاباد:

لەسەردەمی کۆمارە جوانەمەرگەکەی کوردستان لەشاری مەهاباد لەسالّی ١٩٤٦ بزوتنەوەیەکی رۆژنامەگەری کوردی سەری هەلّدا کەبەسەردەمی زێرینی رۆژنامەگەری دادەنرێت لەکوردستانی ئێران دا.

ئەمەبوو رۆژنامەی (کوردستان) و گۆڤارەکانی (نیشتمان) و (هەلاّلە) تەنانەت یەکەمین گۆڤاری منداڵان بەزمانی کوردی لەژێرناوی ((منداڵانی کورد)) دەرچووە کەئەمانەش تەکانێکیان بەپەخشانی کوردی دا، نووسەرانو شاعیرانی بەتوانای وەك (هەژار) و (هێمن) (زەبیحی) و (کەریمی حوسامی) و (حەسەنی قزلّجی) بەنووسینو شیعرەبەپێزەکانیان بەشداریان لەم رۆژنامەو گۆڤارانەدا کردووە ئەمەش بەشێکە لەپارچە پەخشانێك کە لە گۆڤاری (نیشتمان) بلاّوکراوەتەوە لەلایەن (ع.بێژەن).

(نەء ، نەء براکان خۆشەویستەکان واگوێم لەئاهو نالەی نیشتمانە کە بە کروزانەوە پێم ئەڵێ (ڕۆڵەگیان گریان کاری پیرێژنانە: تادەرگای مردن ومراندن لەسەر پشتانە شیوەنو زاری ئیشی ناپیاوو پەستانە!خۆئێمەش خۆمان بەلاوێکی ئازا ئەزانینو مەعنای بەزین نازانین، کەوابوو بابچینە سەرچیابڵندەکانی نیشتمان بەگەوایی ئەوان پەیمانێکی برایەتی ببەستین کەوەکو ئەوچیایانە ڕەنگین، سەنگین بەخوێنی جەرگمان ڕەنگین بێ، بۆگەلی هەژاری کورد، دوایی هێنی ژیانی نەنگین بێ ببێتە یارمەتیدەری ئێمە بۆمردن و مراندن لەڕێگای ڕزگاریدا)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

بەهەڵگیرساندنی شۆڕشی ١٤ ی تەموز لەساڵی ١٩٥٨ دا قۆناغێکی نوێ لەمێژووی ڕۆژنامەگەری کوردی دەست پێ دەکات چونکە لەوماوەیەدا بەهۆی سەربەستی بیر و بۆچوون لەسەرەتای شۆڕشەکەدا کۆمەڵێك گۆڤار و ڕۆژنامە بەزمانی کوردی لەبەغدا و هەولێر و سلێمانی و کەرکوك دەردەچێت، کەلێرەدا حیزبە کوردییەکانیش ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لەپێشخستنی کاروانی ڕۆژنامەگەری و زمانی کوردی بەتایبەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و حیزبی شیوعی عێراقی.

لێکدانەوەی پەیڤان:

بایەخ : گرنـــگی

هەنگاو : پێنگاڤـــ

کوردی پەتی : کوردی ڕەهوان ، وشەی بیانی تێدا نەبێت.

گازندە دکرن : گلەییم دەکرد

چقا کرمانج هەنە : چەند کورد هەن.

حەمی : هەمی : هەموو

مێرو ژێهاتینە : پیاوو لێهاتوونە

چـــــڕە : بۆچی ، لەبەرچی

هـــــــۆ : وەها، بەم جۆرە

ژارو کال بیبیم : هەژارو پیر بوومە

حەیری مابیم : سەرسام بوومە

ژمە ڕە ڕێکری : بۆ ئێمەت ناردووە

حـــەچـــکو : لەبەر ئەوە

چقامراد من هەبی : چەند نیازو مرادێك کەمن هەمبوون

قنجی : باشی ، چاکـــە

لسەر زێدە : لەسەر دنیایێ دا.

حوقادبت : وادەبێت ، بەم جۆرە دەبێت

حوقا چێ دیت : وا دروووست دەبێت

من گازی کوردو کرمانجا کر : بانگی کوردو کرمانجانم کرد

ژوانڕە خۆند : بۆ ئەوانم خوێندەوە

ئەوژی گەلەك شابین: ئەوانیش زۆر شادبوون

ژ شابینێ : لەخۆشیان ، لەشادییان

ژمرا تین : بۆ منیان هێنان

شیفته و شەیدا : عاشق و شەیدا

پەردە پەردە : چین چین و فەسڵ فەسڵ

بـە فـەڕ و زیبێکـی دڵنـەوەردەوە: بەکـەڵك و جوانییـەکی دڵڕفێنـەوە– فـەر: کەلك، پیت و بەرەکەت– زیب: جوانی– دڵنەوەرد: دڵڕفێن

چەسـپاندۆتە سـینەمەوە: لـە سـنگی مـن دا چەسـپاندوویانە، سـینە: سـنگ ئاتەشگا: ئاتەش، ئـاگر– واتـە شـوێنی ئـاگر کردنـەوە یـا ئـەو شـوێنەیە کـە لەسـەردەمی (زەردەشـت)دا ئـاگری تیـا دەکرایـەوەو وەکـو پەرسـتگە بەکاردەهات.

قەڵبەزە : سویلاوك ، سولاڤـ

چەشمەنداز : دیمەن، مەنزەرە

سروشتی ئێزەدی : سروشتی خوایی

بەکڕۆزانەوە : بە پاڕانەوە

شیوەن و زار : گریانو فوغان

بەگەوایی ئەوان : بەشایەدی ئەوان

سەنگین : قورس

ژیانی نەنگین : ژیانی شەرمەزاری.

نموونەی ئەدەب

مەلای باتەیی

ناڤێ وی (حوسێن)ە ول گوندێ (باتـەی)ل دەڤـەرا هـەکاریا لەژۆرهـەلاتا کوردستانا باکوور ژدایك بوویە، ئەلکسەندەر ژاپاو گەلـەکێن دن دوێ باوەرێ دانە کۆ باتەیی ل سالا (٨٢٠)یێ کۆچی یان ل (١٤١٧)یێ زایینی ژدایك بوویـەو لدویڤ بیروباوەرێن کۆهەین ل سـالا (٩٠٠)یێ کۆچـی یـان ل (١٤٩٥)یێ زایینـی ئـانکۆ ل سـەدێ پـازدەهـێ وەغەرکریـە، هەرچـەندە لـدوی راوبیرێـن هنـدەك نڤیسەڤانا باتەیی ل سەدێ هەڤدێ چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ مەزن. باتـەیی ئێکە ژناڤو دەنگترین هۆزانڤـانێن کلاسـیزمێن کـوردێن کـوب زارێ کرمـانجی یاژووری شیعرو هۆزان ڤەهاندینە، مەلایێ باتەیی ئێك بوو ژ مەلاییێن ناڤـدارێن کورد وب ناڤدارترین بەرهەمێن وی (مەولوودنامە)یە کـۆب بوونـا پێغەمبـەری (د.خ) گۆتییە.

هونەرەکێ زمانێ سڤکو چەلەنگ بـوو، جارنـا هـۆزانێن دینـی دنڤیسین، جارناسـازو چـەنگ و دەف ل بەزمـە یـا خـۆ ئامادەکرینـەو ل هیڤیـا دلبـەرا خۆیە،جارنا ژی ل گۆشەکێ خەراباتێ رویشتی یە.

مەبەستێن هۆزانێن مەلایێ باتەیی:

مەلایێ باتەیی، وەکو هۆزانڤانـەکێ کلاسـیزم، ئـەو مەبەسـتو پـەیرەوە گرتییـە کـۆ هەڵبەسـتەڤانێن کلاسـیزم گرتینـە، هـەر ژبـەر هندێ یـە، ئـەوی هۆزانێن خۆ بۆ ڤان مەبەستێن ژێری گۆتینە:

١. مەبەسـتا ئـایینی و سـۆفیاتی: وەکـی هـەمی هۆزانڤـانێن کلاسـیزم ئـەڤ مەبەستە ل نك وی گەلەك گرنگو بەهادار بوویە، هەر ژبەر هندێ پشکا هـەرە زۆرێ دیوانا ڤی هۆزانڤانی ئـەڤ جـۆرە هۆزانـە ب خۆڤـە گرینـەل سـەر گـۆرێ پیرۆزێ پێغەمبەری(د.خ) ئەڤ هۆزانە گوتیە:

١- هلۆ ڕابـــه ئەبو لقاسم
هلۆ ئەی قـاسیدێ ئەکبەر
٢- هلۆ فەخرا بەنی هاشـم
هلۆ ڕابه تۆیی ڕەهبـــەر
٣- هلۆ ئەی سەیدێ عـالـەم
هلۆ ئەی مەفخەرێ ئـادەم
٤- ژ ڕەوزێ ڕابه یـا خاتـەمی
ژئـاڤ وێ مەرقەدا ئەنوەر

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

٢ .ئـەڤینی و ئەڤینـداری: ئەڤـەژی مەبەسـتەکە ژ مەبەسـتێن هۆزانڤـانی، هەرچەندە ئەڤـ مەبەستە گەلەک گرنگ نینە ل نک وێو گەلەک جارا ژی دگەل مەبەستا ئێکێ تێکەل دبیت، بەلێ دگەل هندێ ژی پارچە هـۆزانێن ب نـرخ ل ڤێ بابەتی دا هەیە وەک ئەڤـ چەند دێرە:

عـاشقـێ زولـفا ڕەشم
عاشقێ شەیـدایـە زولـف
بێ بـادە لـەو سەرخوەشم
سەرخوەش و سەودایە زولف
سەرخوەشم ئەز ڤێ دەمـێ
سوهتمـە وێ پەرچـەمـێ
چیمەکێ ڕەعنـایە زولـف

٣. **وەسفاجەو وارێن کوردستانێ:** ئەڤـ هۆزانڤانە شەهسوار بوویە دپێ گوتنا جەو وارێن کوردستانا ڕەنگین، ئەوعاشقێ وەلاتێ خۆبوویە، دڤێ هەلبەستێ دا، ب دەمێن سالێ ڤەهاندی و بەحسی وەرزێن سالێ دکەت ل کوردستانێ ، دبەحسی زڤستانێ دادبێژیت:

١- زڤستانێ ئەڤی هۆلـێ
ل ڤێ بەرێ ل ڤێ چۆلێ
٢- مژێ هاڤێتـەدا هۆلـێ
کەرۆڤێ گرتی زۆزانـە
٣- کەرۆڤێ گرتی نەسرینە
جەمەد شینبوو ل سولینە
٤- گریامەتێ ژ بۆئەسمینا
پەریشانم ل ڤی حالەی

٤. سازومەی و بەزم:
مەجلسا بێ سازهەیهەی
من نەڤێت ئەزناچمێ
بێ دەفو بێ چەنگ و بێ نەی
من نەڤێت ئەزناچمێ
بەزمەیا بێ یارێ باتەی
من نەڤێت ئەز ناچمێ

باتەیی هەروەکی هەمی هۆزانڤانێن کلاسیزم، هۆزانێن خۆ ل سەر کێشێن عەرووزا عەرەبی دانایە، هەروەسا بایەخەکا زۆر ب سەرواو قافیەدایە، ژ بلی هندێ ژی پەیڤێن بیانی، نەخاسمە یێن عەرەبی، گەلەك بکار ئینایەو ڕەوانبێژی و جوانکاری دڤەهاندنێت خودا بەرچاڤکریە .

ڕاڤەکردنی پەیڤان :

هۆزانڤان : هۆنەر ،شاعیر.

هۆزان ڤەهاندینە : هۆنراوەی هۆنیوە ،شیعری داناوە.

هلۆ رابە : هەستە ،هەڵسەوە.

ئەبولقاسم : مەبەستێ پێغەمبەری مەزنی ئیسلامە ،محەمەد(د.خ)

ڕەهبەر : ڕابەر، ڕێ نیشاندەر.

سەروەر : گەورە ،مەزن.

ڕەوزێ : گوڵستان

بێ بادە : بێ مەی ،بەبێ شەراب

سەرخۆەشم : سەرخۆشم

کەفیتمە : کەوتوومە ناو

تۆڕا غەمێ : تۆڕی خەموخەفەت.

سوهتیمە : سووتاوم.

ڕەعنایە : جوانە

زڤستانێ : زستانێ

بەڕیێ : دەشتودەر

مژێ : تەم ومژ

هاڤێتە : خستیە، فڕێیدا، بلاوی کردەوە

کەڕوڤێ : باوبۆران، باوبارۆڤە

گرتی زۆزانە : کوێستانەکانی گرت.

گەلەکێن دن : گەلێکی تر

لدویڤ بیروباوەڕێن کوهەین: بەگوێرەی ئەوبیروباوەڕانەی کەهەن

وەغەرکریە : ئۆغری کردووە مردووە

نڤیسەڤانان : نووسەران

جارنا : هەندێ جار یان جاروبار

أ–بەزمەیاخۆ : لەبەزم و ئاهەنگی خۆیدا

هەلبەستەڤان : هەلّبەستەوان ،شاعیر

گریامەتێ ژبۆ ئەسمینا : گریانمان بۆئاسمان دێ

جەمەد : بەستەلّەك

شین بوو ل سۆلینا : لەسولاوك و تاڤگەکان ڕوایان شین بوو، مەبەستی ئەوەیە ئاوی سولاوك و تاڤگە بوو بە بەستەلّەك

حەسیب قەرەداغی

١٩٢٩ — ١٩٩٧

ناوی (حەسیب شێخ عەلی کوڕی عەبدولرەحمان)ە، شێخ عەلی مەلا و مامۆستای گوند بووە، لە مانگی مایسی ١٩٢٩ ی زایینیدا لە گوندی (سۆڵەی چرچە قەڵا)ی سەر بە ناوچەی قەرەداغ لەناو خێزانێکی هەژاری خوێندەوار هاتۆتە دنیاوە، ئەم خێزانە لە بنەماڵەی شێخانی مەردۆخی قەرەداغە، کە هەر لەمێژە خوێندەوار و زانای ئایینی و پیاوی ناسراویان تێدا هەڵکەوتووە، مزگەوت و کۆڕی مەلا و فەقێیان، مەجلیسی گەرم و بەپێزی شێخان، زیکر و تەهلیلە و ئەڵقەی دەروێشان، گۆرانی و سۆز و مەقام و موناجاتی دەنگ خۆشان، دەف و شمشاڵ و نەی، شیعری سوارچاکی شیعری کوردی (نالی و سالم و مەحوی) و شاعیرانی گەورەی فارسی (سەعدی و حافزی شیرازی)، غەمی هەژاران و جوانی سروشت و ئاو و هەوای بێگەردی ناوچەکە ئەمانە و گەڵێک سەرچاوەی تر بناغەی بیر و هۆش و سۆزی (حەسیب) یان دانا.

کۆدەتا شوومەکەی ١٩٦٣ حەسیب قەرەداغیان لەتەک هەزاران تێکۆشەری تردا خستە بەندیخانەوە، کە ئازادیش کرا، نەیانگێڕایەوە سەر کار و ئیشی پێشووی خۆی، لە سالانی شەڕی ناوخۆدا، یەکێك بووە لە چالاکترین ئەو شاعیر و پیاوە ناسراوانەی کە هەردەم لە هەوڵی ئاشتی و ئاشتکردنەوەی لایەنەکاندا بووە ..... تا لە ئێوارەیەکی سارد و تەڕ و تووشدا لە سالی ١٩٩٧ دڵە گەورەکەی لە لێدان کەوتوو لە گردی سەیوان نێژرا.

ئەمەش دوو کۆپلەیە لە شیعرەکانی:

١- پرس و خۆشەویستی ١٩٩١ :

ویستم تێبگەم، خۆشەویستی... چەندێ جوانــــە؟
(وەلــــی) وتــــی: بــــالای (شــــــــەم) ە
(مەم) یش وتی: ... زین وەری گرت، بەژنــی (مــەم) ە
خەجیــش وتی: وەك زامەکــەی (سیامەنــد) ە
مامەیارە وتی: وەکو سەرگورشتــەی دوانزە ســـوارە
لــەلای حەزرەتی (مەولەوی) ش وەکو چاوڕەشی لای دەوار
لەلای منیش وەکو دوو خەمە قوڕسەکەم ... کەژە و بەهار
کوردێ بانگــــی بەختی دەکرد: ئــەرێ زووکــە!
لە خۆشەویستی جوانتریش، شارە گەرمەکەی کەرکــووکە

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

٢- بەشێك لە قەسیدەی (ناکۆکەکان) ١٩٤٤:

کە ئەم دەستم ئەو دەستیکەم بــۆ بــــشکێنــــێ
هــــەردوو دەســتــم لەمــل دەکــــــــــەم!
کە ئەم چاوم ئــــەو چــــاوی دیــم بۆ هــەڵکۆڵــــێ
هــــەردوو چــــاوم پــــڕ گــــڵ دەکــــــەم
ئەم ئاگرە بکــوژێنــنــەوە ... نــــەکــــوژێتــــەوە
نالی دەڵــــێ: مــــن کــــورد نــەبــــــــووم
حــاجــی دەڵێــت: مــن لــە کۆیــەدا نەژیــاوم
قەت دیمەنی هەییەت سوڵتان وەکو گوڵاو نەکراوەتە نێوچاوانم!

خانی دەڵێ: مەم و زین، مـن نەمنووسیـوە
من بەچاوی قەڵەمیشم میرخاسی کوردم نەدیـوە!
سالم دەڵێ: من و دیوانە و ئاپۆڕای میری دابان؟!
پێشـمەرگەیەکـی خـەم لەکـۆڵ دەڵێـت:
مـن و سەمفۆنیای، داستانەکەی چیای دابـان؟!

(دوو دێر بۆ لەبەرکردنە)

بۆ زانین:-

١- شاعیر لە هـەموو بوارەکانـدا شـیعری هەیـە، لەوانـە: شـیعری حەماسـی، دڵـداری ، تەسـەوف، سیاسـی، کوردایـەتیی، وەسـفی سروشـت و جـوانی کوردستان، شیعر بۆ منداڵان، شـیعر بـۆ شـانۆ، بـۆ درامـای تەڵـەفزیۆنی، بـۆ گۆرانی و سروود.

٢- تائێستا چەندین دیوانی شیعری هەیـە، لەوانـە چـوار بـەرگی (فەرهـەنگی خەم).

٣- لە گەرمەی کارەساتی هەڵەبجـەی شـەهیددا، قەسـیدەی (هەڵەبـشیما)ی نووسی.

٤- لە گەرمەی ڕاپەڕینە مەزنەکەی ئاداری ١٩٩١ دا و لەگەڵ بانگەوازی ئازاد کردنی کەرکووکی گڕ و کڵپەدا، قەسیدەکەی (شـێخ) خـوێنراوە بەناونیـشانی (مـن هـیچ نـاڵێم) کـە لـەو ماوەیـەدا، بـووە وێـردی سـەر زمـانی جـەماوەری ڕاپەڕیوی کوردستان.

٥- داڕشتنێك بنووسە کە هەردوو جەمسەری شەڕ و ئاشتی بگرێتەخۆی.

لێکدانەوەی وشەکان:

هەیبەت سوڵتان: چیایەکە دەکەوێتە نزیك شاری کۆیێ.

میرخاس: پیاو چاك

ئاپۆرا: شین و واوەیلا

کـــوردی

ناوی مستەفایە و کوڕی مەحموود بەگی ساحێبقرانە، بەڕای زۆربەی ئەو کەسانەی لەسەر ژیانی ئەم شاعیرەیان نووسیوە،لەسـاڵی ١٨١٢ ز لـە شـاری سـولێمانی لـەدایکبووە، هەرلـەوێش خراوەتـە بەرخوێنـدن وهەنـدێك علـوومی ئیسلامیشی لەحوجرەی فەقێیان خوێندووە. کوردی یەکێکە لەو سێ شاعیرە بەناوبانگەی کـەڕۆلێکی گـەورەیان گێـڕاوە لەئـەدەبییاتی کلاسـیزمی کـوردی بەشـێوەی کرمـانجی خـواروو، لەڕەوانبێـژی دا شاسـوارێکی بـێ هاوتـابووە، لەسـاڵی ١٨٥٠یـان ١٨٥١ ز، کۆچـی دوایـی کـردووەو لـەگردی سـەیوانی سولێمانی نێژراوە.

کـوردی، دیـوانێکی کـەمی بـەکوردی لـەدوا بـەجێماوە، کەتائێـستا دووجـار چـاپکراوە جـاری یەکـەمیان لەبەغـدا لەسـاڵی ١٩٣١ ز وجـاری دووەمـیش لەهـەولێر لەسـاڵی ١٩٦١ ز. زیـاتری هۆنراوەکـانی بـەدەوری یـەك تـەوەرەدا دەسـوڕێنەوە کەئـەویش هـۆنراوەی دڵـداری وئـەڤینی و خۆشەویـستییە، شـیعرەکانی هـەڵقوڵاوی سـۆزێکی دڵـداری ڕاسـتەقینەن، کـوردی جـوانترین وبەرزترین هۆنراوەی لەم مەبەستەدا هۆنیوەتـەوەو وەستایەتی و شـارەزایی خۆی تێدا دەرخستووە. بەشی زۆری بەرهەمی کوردی ئەم جۆرە هۆنراوانـەن نموونەی ئەم مەبەستەش، ئەم چەند دێرە هۆنراوەن:

١- چێشتم ئەمرۆ ژەهری مارو ڕۆحی شیرینم نەهـــات
زەخمی کۆنەم هاتە ژان ومەرهەمی برینم نەهات

٢- من غەمم خواردو غەمیش خوێنی جگەرمی خـــوار
بۆیە گریام چەند بەچەند فرمێسکی خۆێینم نەهات

(بۆ لەبەرکردن)

ڕوخساری هۆنراوەکانی :

ئەگەر لە هۆنراوەکانی کوردی وردببینەوە، دەبینین هەموو وردەکاری و وشەکارییّکی تێدایە کە شاعیرانی کلاسیزم خەریکی بوونە و بەکاریان هێناوە، بۆیە لە ڕووی ڕۆخساری هۆنراوەکانییەوە ئەم چەند خاڵە دیاری دەکەین.

١. لەهۆنراوەکانیدا وەکو هەموو شاعیرە کلاسزمییەکان پەنای بردوەتە بەرکێشی عەرووزی عەرەبی.

٢. هۆنراوەکانی یەک (ڕەویە) و یەک سەروایان هەیە.

٣. هەموو وشەکارییەکانی ڕەوانبێژی لەهۆنراوەکانی دا بەکارهێناوە، هەربۆیەش بووە شاعیرانی دوای خۆی بەچاوێکی بەرزەوە تەماشایان کردووەو بە (شاسواری بەلاغەتی کوردان) یان داناوە.

ئەگەر باسی ئەو لایانانەش بکەین کەکاریان کردۆتە سەر ((کوردی))و بەلای هۆنراوەو ئەدەبییاتیان دا بردووە، ئەوا دەتوانین لەم خالانەی خوارەوە کۆیان بکەینەوە.

١. کوردی خۆی لە سروشتی خۆیدا کەسێکی بەهرەدار بووە، شیعر دانان لای ئەو ئەوەندە ئاسان بووە وەکو ئاو خواردنەوە وا بووە بۆی.

٢. لە بنەماڵەیەکی ئەدەب دۆست و شیعرخواز بوو، ئەو بنەماڵەیە لانکەوبێشکەی شاعیرانی وەک ئەحمەد بەگ و سالم بەگ بووە ، دیارە هەڵکەوتنی ئەمیش لەو بنەماڵەیە، هۆکارێکی گەورە بووە بۆ شاعیرییەتییەکەی.

٣. ئاگادارییەکی چاک و تێکەلاوییەکی زۆری لەگەڵ شاعیرانی فارسی زمان هەبووەو گەلێک جار لە کۆڕی شیعری ئەواندا ئامادە بووەو کاریان تێکردووە.

٤. ئاگری دڵداری و خۆشەویستیەکی پاستەقینە بووە بە سەرچاوەی ئیلهامی شیعر لای کوردی و ئەم لایەنە بەهێزترین و کاریگەرترین هۆکار بووە، لەبەر ئەوە بەشی زۆری دیوانەکەی گرتۆتەوە.

ئەمەش نموونەیێکە لە هۆنراوەکانی:

١- چاوەکەم زانیوتە بۆچی خەو لە چاوم ناکەوێ
چونکە من پێش خزمەتم پێش خزمەتان نانوون شەوێ

٢- ڕۆژ و شەو دایم لەبەردیدەی خەیاڵم حازری
ساچ فەرقێکی هەیە بۆمن ئێتر ئێرە و ئەوێ

٣- بەس نییە لێرە دەوێرم جار بە جار باست بکەم
نەم دەوێرا قەت لەبەر ئەغیارەکە ناوت بەم لەوێ

٤- دڵ لەبەر زامی فیراقت دائیما یاری دەکا
ڕۆژبەڕۆژ مەنعی دەکەم بازدەردی سەختەوناسەوێ

٥- عەقڵ و هۆشم داوە پێت لێشی دەتۆڕێی ماڵوێران
دەوڵەتێکی مفت و بێ ساحێبە بۆچی ناتەوێ

٦- گەرموخەبیەربم لەمابەینی بەهەشتو وەسڵی یار
وەسڵی تۆ بۆ من جەهەننەم پڕلەجەننەت نامەوێ

٧- ئەی ڕەقیب وێڵم لەدەستت لێرە بۆلێم ناگەڕێی
باوکە کوشتەت نیم ئەرێ هەی بەد مەزەب چیت لێم ئەوێ

٨- هەروەکو کێوی دەماوەندی سەرم پڕ شۆڕشە
قەت تەمی هیجران و خەم ساتێ لەدەوری نارەوێ

٩- گەردنی (کوردی) لەکێوی بێستون مەحکەم تەرە
چونکە سەدسااڵە لەژێر باری غەمایە نانەوێ

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

چێشتم : من خار، من تام کر

زەخم : برین

دیدەی خەیاڵم : چاڤێ خەیاڵمن

دەوێرم : دوێرم

ئەغبار : دوژمن

بازدەردی سەختە : بەڵم دەردی قورسە

ناسرەوێ : ناسەکنی، ڕانەوستی

لێشی دەتۆرێی : ژوی سل دبی، لێی زیز دەبی

مفت : بەخۆڕایی، بەلاش

وەسڵی یار : گەیشتن بەدڵدار

باوکە کوشتەت نیم : من باوکی تۆم نەکوشتووە

مەزهەب : مەزهەب ، ئۆڵ، (مذهب)

کێوی دەماوەند : کێوێکی سەخت و بڵند دەکەوێتە پشت (تاران)ی پایتەختی ئێران

کێوی بێستوون : چیایەکە لەنزیك (کرماشان) لە کوردستانی ئێران

کانـــی

(کانی) نازناوی شـاعیری کلاسـیزمی کـورد، عەبدولجـەبار ئاغـای کـوڕی حـاجی مـەلا عەبـدولڕەحمانی کـوڕی حـاجی تـەهای دۆغرەمەچـییە (کـانی) شاعیرێکی چاو نـەترس و ئـازا و نـەفس بـەرز بـوو، بـاوکی زانایـەکی ئـایینی گەورەو ناودار بوو, لە بنەچەدا دەچنەوەسەر بەگزادەکانی جاف، شـاعیر لـە ساڵی ١٨٩٧ لە شاری دێرینی هەولێر لە دایك بـووە، نزیکـەی شەسـت سـاڵ ژیاوە چونکە لە ساڵی ١٩٥٧ کۆچی دوایی کردووە.

(کانی) هەر لە منداڵییەوە باوکی کۆچی دوایی کردووە بۆیە لەو تەمەنـەدا لـە هیچ قوتابخانەیەك نەیخوێندووە کە گەورەش دەبێت بە هاندان و هەوڵی مـەلا تـۆفیقی بـرای و حـاجی مـەلا ئیبراهیمـی مـامی، لـە مزگـەوتی قـەلات دا بـە ماوەیەکی کەم فێری خوێندنەوە دەبێت و چەند کتێبێکی ئایینی دەخوێنێت لەگەڵ چەند کتێبی زانستی و فەلـەك, هـەر لـە ڕێگـەی زۆر خوێندنـەوەو خـۆ فێرکردن شارەزایی لە زمان و ئەدەبییاتی فارسـی و کـوردی و تـورکی پەیـدا دەبێت، پەیوەندی لەگەڵ چەند ناودارێکی ئەو سەردەمە دەبەستێت و وەکـو (حوسێنی حوزنی موکریانی و گێوی موکریانی) و(میهـری) و(مـەلای گـەورەی کـۆیی) (بێخـود) (دڵـدار)... (کـانی) لەســەرەتای شــاعیریەتیدا زمانــە ئەدەبییەکەی بریتی بووە لەکوردییەکەی شێوەی هـەلێری تێکـەڵاو بەوشـەی فارسی وتورکی، چونکە لەقەڵای هەولێر پەروەردەبووە، بەڵام دواتر لەڕێگەی خوێندنەوەی کتێبی هەمە جۆرو ڕۆژنامەو گۆڤـارە کوردییەکانـەوە، هـەروەها تێکەڵاو بـوون لەگـەڵ کۆمـەلێك شـاعیرو زانـاو نـاوداری کـوردو، دامەزراندنی بەفەرمانبـەر لەشـارەکانی ڕەواندوز کۆیـەو شـەقڵاوە زمانـە ئەدەبییەکـەی ڕێکترویـەتینتر بـووە، کـە ئەگـەر هۆنراوەکـانی بەرامبـەر بـەهۆنراوەکانی

شاعیرێکی سلێمانی یاکەرکووکی وموکریانی ڕابگرین هەست بەجیاوازییەکی ئەو تۆی زمانە ئەدەبیەکەی ناکەین، کانی کاریگەری هۆنراوەی شاعیرە کلاسیزمەکانی وەك (نالی و سالم وکوردی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و هەڵیی) زۆر لەسەرە، هەروەها شاعیری تورك (فزولی) بەتایبەتی کەداستانی(لەیلاو مەجنونی) فزولی بەکەمێك دەستکاری وەرگێڕاوە بۆسەر زمانی کوردی، لەئەدەبی فارسیش دا شیعرەکانی (سەعدی) و (شیرازی) بەدڵ بووە. (کانی) هەرچەندە لەدەرگەی هەموو هونەر و بابەتێکی شیعری داوە، وەکو شاعیرێکی کلاسیزمی، لەهەر بابەتێك چەند هۆنراوەیەکی پێشکەش کردووین لەستایش و پێ هەڵگوتن ودڵداری، خۆشەویستی و نیشتمان پەروەری و شانازی بەخۆوە کردن لەگەڵ بابەتەکانی شیعری هۆنیوەتەوە، بەڵام لەهیچ کامێکیان سەرنەکەوتووە, تەنیا لەشیعری مەیو دڵداری سەرکەوتووە گۆی هونەری تیادا بردۆتەوە، چونکە خۆی شاعیرێکی بادە نۆشی عاشق بووە، بۆیە داهێنانێکی باشی لەم دوومەبەستە بەدەست هێناوە لەم مەیدانەشدا شانازی بەخۆی دەکات ودەڵێت:

١- سەر فرۆ ناکەم بۆعالەم چونکە عالی هیمەتم
ناچوێنم بۆهەموو دنیا لەدەستم ڕەغبەتم
٢- زاهیرم هەر مەردی مەیدانم وەکو شێری دلێر
گوێت لە بەیتم بێ دەکا ئیسباتی نوتق وقوەتم
٣- عەسرم ئەبیم حورو سەربەست و فەهیم
بێ موحابا شاعیرم مەشهورە (کانی) شوهرەتم
٤- نامەردم ئەگەر مینەتی نامەردی بکێشم
پێم خۆشترە ئەی (کانی) بە پشتا بەردی بکێشم

(لە سەرەتاوە سێ دێڕی بۆ لەبەرکردنە)

ئەمەی خوارەوەش دەقە شیعرێکی نیشتمانی (کانی)یە کەشاعیر ئەوپەڕی نیشتمان پەروەریی نیشان دەدات بەلأم بەشێوەیەکی زۆر سادەو ساکار.

((خزمینە وەرن))

١- خزمینە وەرن بەقوربانی وەتەن بین
قوربانی چیا و دەشت و بیابانی وەتەن بین
٢- تاکەی لەکون و قوژبنی وێرانە بمێنین
با ئیدی لەسەر کۆششی عمرانی وەتەن بین
٣- تاکەی بگرین ئێمە وەکو هەوری بەهاری
وەك ڕەعدی سەما دایما تالأنی وەتەن بین
٤- بۆچ پێنەکەنین لەم چەمەنستانە وەکو گوڵ
بۆچ غونچە سیفەت سەر بەگرییانی وەتەن بین
٥- بۆگەردەن وسینەو کەمەری دوژمنی بەدخوو
یادەست بەقەممەو خە نجەری بڕانی وەتەن بین
٦- یارەب چ دەبێ ئێمەش ئەگەر هەروەکو بەعزێ
لەشکرشکەن و ڕۆستەمی مەیدانی وەتەن بین
٧- تاکەی ئەدوێی (کانی) لە ئەوسافی خەت وخاڵ
واچاکە لەمەولا کە غەزەلخوانی وەتەن بین.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

مەلا تەهـایێ مایـی

نافێ وی (تەها)یە کوڕێ(شێخ مەزهەر)ێ کوڕێ (شێخ تەها)یێ مایـیە، ل شواتا ١٩٢٤ ل گوندێ مایێ هاتییە سەردنێ، ژ بنەماڵەکا دیندار و ڕۆشنبیرو کورد پەروەر، ئەڤـ بنەماڵە د ڕەگەزدا ژ میرە بەگێن (ئەلکێ) [1]نـە، باپیرێ وی ژ شێخێن تەریقەتا نەقشبەندی بوو. هـەر ل سـالا ١٩٢٤ گوندێ مـایێ [2] ژلایێ هێزێن ئینگلیزی ڤە دهێتە سۆتن، بنـەمالاوی مشەختی قـەزا (چـەلێ)ل کوردسـتانا بـاکوور دبیـت و بـۆدەمێ سـێ سـالان ل وێـرێ ئـاکنجی دیـن — هـەردڕوودانا سـۆتنا گونـدی دا پـەرتووکخانا مـەزنا (شـیخ تـەها)ی دهێتـە سۆتن— پاشان ڤەدگەرنە گوندێ مایێ و دەست ب خواندنا سەرەتایی دکـەت لێ نەشیا ڕێزا شەشێ ب داوی بینت چونکە ل دەست پێکا سـالا١٩٤٠ ڕەوشـا سیاسی و ڕۆشنبیری کارکرە سەر هەست و هزرو بیرێن وی‌و مـەلا ئـەنوەرێ مـایێ ژی زۆر کـارکرا سـەرو، ژێـرە بـوو هانـدەر لـەوڕا دەسـت ب ڤەهانـدنا هۆزانکر و چوو ناڤـ ڕێزێن کۆمەڵا (هیوا)و دەست بکارێ سیاسی کر پاشـان چوو ناڤـ ڕێزێن (پارتی دیموکراتی کوردسـتان)دا زۆر حـەز ژ خوانـدنێ دکـر، نێزیکـی (١٥٠٠) پـەرتووکان د پـەرتووکخانا وی دا هـەبوون لـەوڕا زانـین ڕۆشنبیری یەکا باش پەیدا کردبوو تێکەڵی یەکا باش دگـەل زانـا و ڕۆشـنبیرو ئـەدیبان هـەبوو، ل سـالا ١٩٤٣ پەیوەنـدی ب بنـەمالا بـەدرخانیان کریـە، (جـەلادەت بـەدرخان)ی ل شـامێ هـەردوو گۆڤـارێن (ڕووناهی) و (هـاوار) دەرئێخستن، هەموو ژمارێن وان ب ڕێ یا

---

[1] (ئەلکێ) گوندەکە ل باکووری کوردستانێ، نهو دبێژنێ (بێ شەباب).

[2] (مایێ) گوندەکە ل دەڤەرا بەروارێ بالأ سەرب پارێزگەها دهۆکێ

پۆستەی دگەهشتنە مەلا تەهای ل گوندێ مایێ، (دکتۆر کامیران بەدرخان)ی ل بەیروتێ هەردوو گۆڤارێن (ستێر) و (ڕۆژانوو) دەرئێخستن دیسان ب پۆستێ دگەهیشتنە مەلا تەهای، هەڤالینیەکا مەزن دگەل هەلبەستە ڤانێ ناڤداریێ کورد ئەحمەدێ نالبەند(موخلص) هەبوویە.

هەلبەستێن ڕەوان‌و نازك‌و فرە بابەت ڤەهاندینا، ئارمانجا وی یا سەرەکی ئازادی‌و ژنین‌و زانست‌و ڕۆشنبیری بوویە، ڕێڤێنگێ ڕێبازا کوردینیێ بوویە لەورا هەردەم ئارمانجا ڕژێمین دژی کوردستانێ بوویە لەورا گەلەك دەربەدەری‌و هەژاری و نەخۆشی دیتینە، سروشتێ کوردستانێ زۆرکارکردە سەرو د هەلبەستێن وی دا ڕەنگدایە.

ل سالا ١٩٧٣ دبیتە ئەندامێ ئێکەتیا نڤیسەرێن کورد /تایێ دهۆکێ .

ل سالا ١٩٧٩ بەشدریێ دڤیستەڤالاً سێیا هەلبەستا کوردیدا دکەت ل سولێمانیێ.

ل سالا ١٩٨٧ بەرب ئێرانێ دچیت و دبیتە پەنابەر هەتا سەر هەلدانا پیرۆزا ١٩٩١ یێ جارەکادن ڤە دگەریتە کوردستانێ و ل باژێرێ دهۆکێ ئاکنجی دبیت.

ل سالا ١٩٩٥ دبیتە خوەدیێ ئیمتیازا گۆڤارا (پەیڤ).

ل سالا ١٩٩٨ دیوانا خۆیە هەلبەستا بناقێ (دل دەڕێژکرن) چاپ کر، پێشی وەغەرا دوومانهێی بکەت فەرهەنگاوی یا (کوردی– کوردی) تمام بوو لێ نەگەهشت ل چاپێ بدەن.

ل ٢٠٠٠/١١/٢٥ دژیێ (٧٦) سالیێ دا ل باژێرێ دهۆکێ دچیتە بەر دلۆڤانیا خودێ.

مەلاتەهای ب بیرەوەری یا شەهیدێن دیار بەکرێو نسکۆیا شورەشا شێخ سەعیدێ پیرانو سێدارەدانا پیران زۆر داخبار بوویەو ئەڤە هەڵبەستە ڤەهاندی یە.

((شینی و تازیا شەهیدا))

١- شینی وتازیا شەهیدا ئەم ژێبیر ناکەین چوجار
دێ ڤەکەین تۆلا نەهنگا وەختەکێ زێڕین بژار

٢- وان مەغولا ڕاڤە دبەستن شێرو میر سەر دهنجنین
توخم و نڤشێ وان قەلاندن هەمی گاڤا دپەچنین

٣- تورکا گرتن شێرو میر چاك دەست و پێ لێ قەید کرن
کەت بکەت گرتن و کوشتن لبن سێپێکا خرکرن

٤- ڕستکا شەنقێ بو دانا خەندقاند پارێز وەلات
شێخ سەعیدێ جان فیدا ڕەشە ڕۆژەك بۆمەهات

٥- ئەو ڕوبادێ قەبقەبی چو ئاخ و زاری بوون بلند
چوودلێ شێری ژ ناڤە مەبێ خودان مان دەشتو گوند

٦- بو قێری زێمارو شینی کۆ وەلات مابێ خودان
پۆسیدە دلسۆژو خەمگیر هەر هەواریێ دکەن ئەمان

٧- نێ ژ خەما وە ئەم بهوژتین ئەی شەهیدێن ڕەحمەتی
دێ ئازاکەین ناڤـ و دەنگا کوردەوارێن بەر کەتـــی

٨- با دکەت وە گەلی کوردا شێخ سەعیدێ پڕ هۆنەر
یەك بین بۆ ڤێ وەلاتـــی دا ژژانێ بێتـــە دەر

٩- ژانەکە قەویا گرانە ئێشەکـە بۆ کەڤـنەریـــش
برسی و رویسی هەر نیشانە بۆمە ئەم بێ کاروئیش.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی پەیڤان:

ل شواتا	:لەمانگی شوبات
سەردنێ	:سەردونیا
مشەختی	: دەربەدەری یان ئاوارەیی
ئاکنجی دبن	: نیشتەجێ دبن
ڕێزا شەشێ	: پۆلی شەشەم
بەدوای بینت	: بەدوایی بێنێت، تەواوی بکات
کارکرە سەر	:کاری کردەسەر
ژێرە بۆهاندەر	:بۆیبوو بەهاندەر
چوونافـ ڕێزێن	:چووە ناو ڕێزەکان
لەو ڕا	:لەبەر هەندێ، بۆیە
ڕێڤینگ	:ڕێبوار

داخبار بوویه :داخدار بوویه

ژ بیر ناکەی :لەبیرناکەی

چووجار : هیچ کاتێك، قەت

دێ ڤەکەین تۆلا : تۆڵەیان دەکەینەوە

ڕاڤــ دبەستن : راویان هەڵدەبەست

سەر دەهنجینن : سەریان دەهەنجنێ

کەت بەکەت : یەك بەیەك

سێپێکا : سێپایە، سێدارە، قەنارە

ڕستکا شەنقێ : پەتی قەنارە، پەتکی خنکاندن

خەندقاند : خنکاندیان

ڕووبادێ : کەوی ڕووباد

ئاخوزاری : ئاخونالە

چوو دڵێ شێریژناڤــ مە : دڵی شێر لەناومان نەما

بۆقیری : بووەهاواروقیرە

غەمگیر : غەمگین

نێ ژخەما وە : بەڵام لەخەمی ئێوە

برسیو رویسی : برسیەتی و ڕووتی

توخمو نڤشی : توخمو ڕەگەزی

کەت بکەت : یەك بەیەك

کامەران موکری

١٩٢٩ - ١٩٨٦

ناوی (محەمەد ئەحمەد تەها)یە، لە سالّی ١٩٢٩ز لە شاری سلێمانی لە دایك بووە، خوێندنی تا پۆلی کۆتایی ئامادەیی بوو، بەلام لەبەر چەند هۆیێك تەواوی نەکردووە. لە نێوان سالاّنی ١٩٤٩– ١٩٦٣ز شەش سالّ بەهۆی هەلّوێستی نیشتیمانپەروەرانەو نەتەوە خوازیەوە لە بەندیخانە دەست بە سەریدا ماوەتەوە.

ماوەیەکی زۆریش لەبەشی کوردی زانکۆی سلێمانی و(پاشتر سەلاحەدین) مامۆستای ئەدەبییاتی کوردی بووە، تا ٧ /١٢ /١٩٨٦ لەشاری هەولێر کۆچی دوایی کردو گیانی پاکی بەخاکی پیرۆزی کوردستان سپارد.

تا لە ژیان دابوو حەفت دیوانە شیعری چاپکراوە، لەنێوان سالاّنی ١٩٥٤– ١٩٧١ ز دیارترینیان دیوانەکانی (ئاشتی) و (دیاری) و (ئاگرو ژیلە) و (گولاّلە سوورە)ن، دوای مردنیشی، لەسالّی ١٩٨٧ ز سەر جەمی شیعرەکانی بەناوی دیوانی(کامەران موکری) چاپکرا. سەرەڕای شاعیریەتی، کامەران موکری چیرۆك نووسیش بوو.

مەبەستەکانی شیعری کامەران:

ئەگەر شیعرو هۆنراوەکانی موکری بخوێنینەوە دەبینین چەند مەبەستێککیان تێدایە کەگرنگترینیان ئەمانەن:

١- نەتەوەیی و مرۆڤینی: بەشێکی زۆری هۆنراوەکانی موکری هۆنراوەی نەتەوەیین، دیارە شاعیر، بەوهەستە ناسکەی کەهەیەتی وەك مرۆڤێکی نەتەوە خواز هەلّوێست لەبەرامبەر چەوساندنەوەی نەتەوەکەیدا وەردەگرێت، کۆمەلێك هۆنراوەی هەن کەنموونەی بەرزی هەستی نەتەوایەتییان تێدابەدی

دەکرێت و ئەمەمان بۆدەردەخەن کەموکری شاگردو قوتابی، قوتابخانەی پیرۆزی کوردایەتییەو وەك شاعیرێکی پیالیزمی شۆڕشگێڕانەی نەتەوەیی خۆنیشان دەداو ژیانیش لایئەو هەرتێکۆشان وخەباتە لەڕێی کوردستان:

١- ژین لەلای دڵسۆز هەرتێکۆشانە
هەوڵە بۆخاکی ئەم کوردستانە
٢- خۆزگە ئەندازەی ژیان و تەمەن
تێکۆشان بوایە بۆخاکی وەتەن
٣- ئاخۆ تەمەنی کام دڵسۆزی کورد
لەچوار پێنج سالێ، تێپەڕی ئەکرد ؟!

(هەمووی بۆ لەبەرکردنە)

لە تەوەرەیەکی تریش داو تەریب بە تەوەرەی کوردایەتی و هەستی نەتەوەییەوە،کامەرانی شاعیر، دڵسۆزو ئەمەکدار بووە بەرامبەر بە مرۆڤایەتیو، دەربڕی ناخی مرۆڤی کورد بووە، لەم لایەنەوە، هەر بۆیەش بووە کە خەباتی گەلی جەزایری لە دژی داگیرکەری فەرەنسایی بە خەباتێکی ڕەوا داناوە لێرەوە دنگی شۆڕشگێڕانەی مرۆڤی کوردی داوەتەپاڵ خەباتی ئەو گەلەو لە پارچە هۆنراوەی (ئەی جەمیلە) ئەم هەستە پیرۆزەی دەربڕیوە.

١- ئەی جەمیلە.....
سلاۆ لە ئاگرو ژیلە
٢- لە حەیرانا ، لە لاوکا
کاتێ کچ لەگەڵ باوکا
٣- هەڵمەت ئەبەن بەردو مردن
بەردو قەلای سەختی دوژمن

٤- لە هێرشی سەرکەوتنا
لە کاتی بۆ گەل، مردنا
٥- کاتێ لەنزار، لەمەڵبەن
ئەمانسووتێنن بۆوەتەن
٦- ناوت وەکو وشەی نەمر
ئەرژێتە ناو گەرووی ئاگر
٧- ئەی جەمیلە .....
سلاو لەئاگرو ژیلە

٢- خۆشەویستی و ئەڤینی : مەبەستێکی تری شیعرەکانی کامەران، دڵداری و ئەڤینی یە، دیارە ئەم هەستەش هەستێکی مرۆڤینییەو لە دەروونێکی پڕ سۆزو ناسکەوە سەر هەڵدەدات و نموونەی بەرزی هەستی مرۆڤایەتی دەنوێنێت :

١- کە پرچت ئاڵاڵ لە گەردن
گرت بەردا لە دڵی من
٢- کە پەرچەمت رشتە سەر ڕوو
ئاگر لە دەرونم بەربوو
٣- ئەی زۆرداری جوانی بچووک
تکایە کچی ئێسك سووک
٤- لێرەوە مەیە شەیدامۆت
وەبااڵی دڵم بە ئەستۆت

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

٣- وەسفکردن: ئەم مەبەستەش یەکێکە لە مەبەستە گرنگەکانی شیعری موکری. کامەران هەستێکی بەهێزی بەرامبەر جوانی سروشت و دەوروبەر هەبووە، یەکێکە لەو شاعیرانەی کە جوانی سروشتی ولاتەکەی خۆیان دەپەرستن، لەم لایەنەوە زیاتر بە لای شاعیرە کلاسیزمەکاندا دەچێت، زۆر جاری وا بووە جوانی سروشتی تێکەڵ بە جوانی ئافرەت و کچی کورد کردووەو تابلۆیەکی هەرە جوانی لە واتاو بەکارهێنانی پەیف و وشەدا بەکارهێناوە، هەستی ناسکی شاعیر وای دەکرد کە هەر دیمەنێکی جوان، جۆرە هەڵوێستێکی لەلا دروست بکات، تەماشاکە چۆن وەسفی (گوند=دێ) دەکات:

١- کەژو دارستانی کپی
پۆشیویانە بەرگی سپی
٢- قوبەی پیرۆزەیی ئاسمان
بە پرشنگی گزنگی ئاڵ
٣- داوێنی کەژی ئەنەخشان
وەک ئەگریجە ئەبوو پەخشان
٤- دێیەک، لەباوەشی کەژا
بزەی گەرمی لێ ئەڕژا.

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

ڕووخساری شیعرەکانی:

١. **بەکارهێنانی کێشی خۆمالّی (پەنجە)**: کامەران یەکێك بوو لەوشاعیرانەی کەبەرگی تازەگەرییەتی کردەوە بەر بالأی شیعری کوردییەوە، پەنای بردە بەرکێشی ڕەسەنی خۆمالّی و خۆی ڕزگارکرد لەکۆت وداوی (عەرووز)ی عەرەبی، بۆیە شیعرەکانی مۆسیقاییێکی کوردانەیان تێدایە و لەگەلّ هەست وئارەزووی مرۆڤی کورد دەگونجێن، نموونە شیعرییەکانی پێشوو، کەهێناماننەوە ڕاستی ئەم بۆچوونە دەردەخەن.

٢. **کەم بەکارهێنانی وشەی بێگانە**: لەم لایەنەشەوە کامەرانی شاعیر بەڕابەر دادەنرێت، تاپێی کراوە خۆی لەبەکار هێنانی وشەی بێگانە دوورخستووەو، لەجیاتی ئەوان وشەو پەیڤی ڕەسەنی کوردی بەکارهێناوە،وەکو مەلەوانێکی بەتوانا لەدەریای زمانی کوردی دا مەلەی کردووە. خوێندنەوەی نموونەکانی پێشوو ئەم ڕاستییە دەچەسپێنن.

٣. **خۆنەبەستنەوە بەسەروای (قافیەی)یەکگرتوو بەکارهێنانی جووت جووت قافیە**: ئەم دیاردەیەش یەکێکە لەسیماجیا کەرەوەکانی شیعری کامەران موکریو لایەنێکی تازەگەریش پیشان دەدات، کامەران هیچ کاتێك خۆی بەکۆتی سەروا(قافیە)ییەکگرتوو کۆت نەکردووەو واتای بەقوربانی سەروانەکردوە، بۆنموونە لەم چەند دێرە شیعرەی خوارەوەدا هەردوونیوە دێڕ، یەك سەروایان هەیە، واتە جووت جووت سەروای بەکارهێناوە.

١- ڕوومەتی وەك گوڵی بێگەرد
قژی خاو، ئاوریشمی زەرد
٢- چاوی کاڵ، ئەگەر چی نەرمە
بەلأم نیگای ئێجگار گەرمە

٣- بالأی وا، دەمێکی واتەنگ

ئەندامی ئاوا شۆخ و شەنگ

٤- نەبووە، یامن نەم دیوە هەر

لەو چەشنە بەژن ، یاکەمەر

(لە سەرەتاوە سێ دێری بۆ لەبەرکردنە)

لێکدانەوەی وشەکان:

ئەندازە	:	پێوانە ، پێڤانە.
ئاخۆ	:	داخوا ، داخۆ.
تەمەن	:	ژی ،عەمر.
تێپەڕی ئەکرد	:	زیاتر دەبوو ،لێی ڕەت دەبوو.
ژیلە	:	ژیلەمۆ ،زیلەمۆ.
هەڵمەت ئەبەن	:	هێرشدەکەن ،پەلامار دەدەن.
بەرەومردن	:	بەرەڤـ مردن.
بۆگەل ،مردنا	:	مردن لەپێناوی میللەت دا،
نزار	:	نسار ،شوێنێکە لەشاخ کەزیاتر بەرسێبەر بێت
ئەمانسووتێنن	:	مەدسۆژن، ئاگری لمە بەرددەن.
ئالآن	:	ئالآندن = تێ ئالآندن
گەردن	:	هەوك ،ئەوك = گەردەن
ڕشتە سەر ڕوو	:	بەردایە سەر دەم و چاوت.
دەروون	:	هەناو ، هناڤـ
ئیسك سووك	:	هستی سڤك.
وەبالّ	:	ئۆبالّ :گوناهـ

ئەستۆ : مل ،ستۆ

بێگەرد : پاك ،خاوێن

قژی خاو : پرچی کراوە

ئاوریشم : حەریر ،ئارمیش

نیگای : ڕوانینی ،تەماشاکردنی

مەلا مەحمودێ بایەزیدی

ل سالا١٧٩٩ ل باژێرێ بایەزیدێ ژدایك بوویە، ڕەوشا سیاسیا بایەزیدێ ل نیڤا ئێکی ژسەدێ نۆزدێ یاباش نەبوو ژبەرجهێ وێ کۆ دکەفتە نێزیکی سنووری (ڕوسی– عوسمانی)، هەڤرکیا دناڤبەرا هەردوو ئالییان دا کارتێ کرنەکا نەرێتی (سلبی) ل سەر ژیانا بایەزیدی یا جڤاکی و ئابووری هەبوو. مەلا مەحموودێ بایەزیدی ل زارۆکینیا خوە چووناڤ ڕێزێن قوتابێین مزگەفتاو زانستێن ئیسلامی بایەزیدێ خواندن وبڕوانامـا مەلایەتێی وەرگرت. پاشی سەرەدانا وەلاتێ ئێرانێ کرول باژێرێ تەبرێزێ ئاکنجی بوو، ل وێرێ خاند هەتا فێری فارسیێ بووی‌و شارەزاییەکا باش دزانستێن ئەدەبی و دیرۆکی و فەلسەفی‌و مەنتقیدا پەیداکر، جارەکا دن ڤەگەڕ یاڤە باژێرێ بایەزیدێ، پاشی بەرەڤـ ئەرزەڕۆمێ چوو ول وێرێ ئاکنجی بوو،لێدیار نەبوویە کاهەتا مرنـێ ل وێرێ مایە یان بەرەڤـ بجهەکێ دن چوویە هەڤالینی یەکا باش دناڤبەراوی و قونسلێ روسی (ئەلکساندەر ژاپا)ی داپەیدابوو کۆکوردی باش دزانی, ژاپای زۆر مفاژ هەڤالینیا خۆدگەل بایەزیدی وەرگرتییەو بایەزیدی زۆر هاریکاریـاوی کریە یەکۆ چەندین دەستخەتان ب دەست خۆڤە بینیت و زۆرجاران ئەگەر نەشیابا دەستخەتی بخۆ بۆ پەیدا بکەن دابۆ فۆتۆ کۆپی کەت . ژاپـای گەلـەك جارا دگۆت مللـەتێ کورد قـەرداریّ مـەلا مـەحموودێ بایەزیدییە ژبەر کۆگەلەك لایەنێن ڕۆشنبیری پاراستینە.

ڕۆشنبیریا بایەزیدی :

شارەزاییەکا باش دزانستێن شـەریعەتێدا هـەبوو، چـەندین کەسـا ل بـەر دەستێ وی خاندییە. زمانێن کوردی،فارسی، عەرەبی، تورکی باش دزانـی و کارتێکرن ل سـەر بـەفرەهبوونا ڕۆشـنبیری و ڕووناکبیریـا وی هـەبوو ژبـەرکۆ

ئەدەبێ وان گەلآن دخواندو مفاژێ وەردگرن. شارەزاید دیرۆکێدا هەبوو. وەرگێرەکێ خودان شیان بوو، چەندین بەرهەمێ فارسی و تورکی وەرگێراینە ل سەر زمانێ کوردی، هندەك جارا ناسناڤێ (فەقێ مەحموودئەفەندی)یان (خواجە مەحموودبایەزیدی) ب کاردئینا، لێ دناڤ کوردا داب ناسناڤێ مەلا مەحموودێ بایەزیدێ ناڤدارە.

بەرهەمێن بایەزیدی:

١- کتاب عادات وتقالیدی ئەکراد: ل دۆر عادات و تەقالیدێن کوردایە وەك شەهیانێن وان، ئاشتیو شەڕێن وان، دەست پێك ژی دەربارەی ئەسڵێ کورداو زمانێ وادەو وەلآتێوانە.

م.رۆدینکۆ وەرگێرایە سەر زمانێ ڕووسی و ل سالا ١٩٦٣ یێ ل مۆسکۆ بەلاڤکریە،

دکتۆرە شوکریە رەسوڵ وەرگێڕایە سەرشێوێ (کرمانجی خواروو) ل سالا ١٩٨٢ یێ لەبەغدا چاپکریە.

٢- تحفە الخلان فی لسان الکرد: دەربارەی ڕێزمانی زمانی کوردیە (تا نهۆژێ دەستنڤیسە ل پەرتووکخانا(سالیکۆف شیدرن) ل (پترو سبورگ ل ڕووسیا) هاتیە پاراستن.

٣- وەرگێڕانا بەشێ ئێکی ژپەرتووکا (شەرەفنامە) ژ فارسی بۆ کوردی، کو ل سالا ١٨٥٨ یێ ز وەرگێڕایە

٤- تاریخا نوو یا کوردستانێ ١٨٥٧ ز.

٥- رسالة في بعض الفروق الموجودة بين اللهجات الكردية وبيات بعض القواعد اللازمة واته: نامەیەك دەربارەی هەندێ جیاوازی نێوان زارە کوردییەکان و پیشاندانی هەندێ ڕێسای پێویست (پەرتوکخانا سالیکۆف شیدرن ل پتروسبورگ)

دکتۆر مارف خەزنەداری ل سالا ١٩٨٤ ێ دپەرتوکا خۆدا (دەربارەی مێژووی ئەدەبی کوردی)دا بەلاڤ کریە.

٦- قاموسەکا بەراورد کرنێ دنافبەینا زارێن هەکاری و ڕەوەندی دگەل زمانێ فرەنسی دگەل ژاپای . دکتۆر مارف دکتێبا خۆ یا ناڤبری بەلاڤکریە.

٧- چیرۆکا مەم و زینێ ب دیالیکتا کرمانجیا ژووری ل ١٨٥٦ز ژاپای ئێخستییە سەر ئەلف و بێیا لاتینی و وەرگێڕایە ل سەر زمانێ فرەنسی.

٨- چیرۆکا (لەیلو مەجنون) ل سالا ١٨٥٨ز نڤیسییەو ژ لایێ ژاپای ڤە ئێخستییە سەر ئەلفو بێیا لاتینیو وەرگیرایە ل سەر زمانێ فرەنسی.

٩- جامع یێ سالیانو حکایەتان، چل چیرۆکی کوردییە، کە دەبێتە یەکەمین کۆمەلّە چیرۆك لە مێژووی ئەدەبییاتی کوردی دا ژاپا کردوویەتی بە فرەنسی.

هەروەها چەندین چیرۆکێن دن نڤیسینە وەکو (یوسفو زولێخا)و داستانی (قەلای دمدم)و گەلێك بەرهەمی تر کە ژمارەیان دەگاتە بیستو شەش بەرهەم.

تێبینی : تا ئێستا دیارنەبوویە کە لە چ سالەکی دا چوویە بەر دلۆڤانیا خودێ، هندەك دبێژن ل (١٨٦٠)و هندەك کتێب ژی دبێژن ل سالا(١٨٦٧).

پارچەك ژ چیرۆکا مەم و زینێ

میر زەینەدین نێزیکی ئیڤارێ ژ نێچیرێ زڤڕی، وها ڕاست هاتە باغێ، ل بەر دەرێ وێ قەسرا مەعلووم ژ هەسپی پەیابوو، ل ڤێ شەربەتو قاوەیەکێ بخۆنو دگەل غولام و ئولداشێد خووە وها ژ نشکێڤە هاتنە دەرێ قەسرێ کۆ مەم و زین تێدا بوون، زین وێ وەقتی کۆ دەنگێ برایێ خوە بیهیست هۆش هاتە سەریو گۆت مەمۆ چە دبێژیو چەدکەی؟ ئەڤە میرهات؟ کۆ ئەڤە خەبەرا گۆت، ئێدی ناچاری، مەم زین ئەستاندە بنێ عەبا خوەو ڤەشارتول گۆشەیەکی قەسرێ قەلبەخیو ڕوینشت دنێڤ دوو بالگیاندا وها ب وێ حالێ، میر دگەل قەرەبالغا خوە هاتە هندڕی قەسرێو دیت کۆ مەم خوە ل عەبایێ پێچایە ل گۆشەیەکی ڕونیشتییە. میر سلاڤە داژی، مەم سلاڤە ئەستاند ئەمما قەت ژ جهێ خوە نەبزافت، میرم معزور بدیرین ئەڤە بەنی نەخۆشم هاتمە ڤڕاو من تاگرت قەت مەجالا لپاتو حەرەکەتی نادیرم ل ڤرا وهام مام. میر گۆت کۆزەرەر نینە ل کەیفا خوە نێڕن. میر ڕوینشت وهەرکەسەك جێ بەجێ ڕوینشتن، دیوانخانە تژی بوو. میر شەربەتو قەهوە ئەمر کر، ئیشەڤە ل ڤرا کەیفێ بکن.

ژهەر تەرەفەکی دەست ب کەلامو خەبەردانێ کرن، مەجلیس کەملیو گەرم بوو. تاجدین دوێ مەجلیسێدا حازر بوو، ل حالێ مەمۆ نێڕێ، زانی کو ژ ئەحوالەکی عەجیبە. خالی نینە کو مەم وەها نوقمێ بەحرا غەمان بوویە، تاجدین ڕابوو هاتە نێزیکی مەمۆ و ب ئیشارەت ئەحوالێ وی ژێ پرسیار کر، مەم ژی دوو کەزی ژ پۆرێد زینێ ژ هۆ چکا عەبایی ب خف دەرئانی و نیشانی تاجدینیدا.

(لە سەرە تاوە لە (میر زێنەدین نێزیکی ئیڤارێ) بۆ لەبەرکردنە تا (ئەمما قەت ژ جهێ خوە نەبزافت).

پەیڤ	رامان
خەف	: نهێنی = بەدزیەوە
هۆچك	: قۆڵ
لپات	: جولاّنەوە
كرن	: جار
بەنی	: كوهر : كۆیله : كولەدار
هێسای	: راحەت : حەسانەوە
پەیا بوو	: دابەزی
لەڤر	: لێرە
ئەستاندە	: ستاندی یە : خستیە
ڤەشارت	: شاردەوە
هندڕ	: ناوەندی ، ژوورەوە
سلاڤــــ ئەستاند	: سلاڤــــ ستاند، سلاڤــــ وەرگرت
نەبزاڤت	: نەجولاّیەوە
نێڕی	: سەیری كرد– تەماشە كرد
خاڵی نی نە	: والا نیە
كەزی	: گێسو
پۆر	: پرچ
بالگی	:بالگۆك :سەرین :بالیفك
ڕەوشا سیاسی	:باری سیاسی، ڕەوشی سیاسی
نیڤائێكێ	:نیوەی یەكەمی
هەڤڕكی	:ڕكابەری

هەردووئالییان دا :هەردوولایاندا

جڤاکی :کۆمەلایەتی

لـ زارۆکینیاخوە :لەوکاتەی کەزارۆ (منداڵ) بووە

ڤەگەڕیا :گەڕایەوە

بەرەف : بەرەو

مفا : سوود, قازانج :فایدە

بەرفرەھ بوونا : فراوان بوونی

خودان شیانبوو : بەتوانابوو :خاوەنی شیان‌وتوانابوو

ژ نێچیرێ زڤڕی :لەڕاو گەڕایەوە

هاتەباغێ :هاتەناوباغ

لـ هەسپی پەیابوو :لەئەسپی پیادەبوو :واتادابەزی

ئۆلاشێدخوە :وەلداشەکانی(هەڤاڵەکانی)خۆی

ژنشکێڤە :لەناکاو :لەپڕ

هۆش هاتەسەری :هاتەوە هۆش خۆی :بەئاگاهاتەوە

ڤەشارت :شاردیەوە

دگەل قەرەبالغاخوە :لەگەڵ ئەوخەڵکە زۆرەی کەلەگەڵی بوون

هاتە هندرێ قەسرێ :هاتە ناوقەسر

قەلبەخی :سەکنی, مات بوو

تژیبوو :پڕبوو

ئیشەڤـ :ئەم شەو

میر جەلادەت بەدرخان

ئەم زانا مەزنە کە سەر بە بنەماڵەی کوردپەروەری بەدرخانیانە یەکێکە لە گەورەترین و بەناوبانگترین کەسایەتییە کوردییەکان کە لە بواری نەتەوەیی و ڕۆشنبیریی کوردیدا کاری کردووە لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا، میر جەلادەت لە ساڵی ١٨٩٣ لە ئەستەمبوول لەدایک بووە[1] ، کوڕی میر ئەمین عالی بەدرخان بوو، خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی لە شارەکانی ئەستەنبوول و ئەنقەرە و سالۆنیک و ئەدرنا تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩١٩ لەگەڵ (میجەر نۆئێل)ی ئینگلیز دا سەردانی کوردستانیان کردووە بەمەبەستی ڕێکخستن و بەرپاکردنی شۆڕشێک لە دژی کەمالییەکان لە تورکیا، بەڵام ئەم هەوڵەیان سەری نەگرت، کاتێکیش جولانەوی کەمالییەکان پەرەی سەند و دەسەڵاتیان لە وڵاتی تورکیا گرتە دەست، فەرمانی لەسێدارەدانیان بۆ میر جەلادەت و باوکی و براکانی دەرکرد، لەبەرئەوە ناچاربوو پەنا ببات بەر ولاتی ئەڵمانیا، کە لەوێدا درێژەی بە خوێندن دا و لە بواری یاسادا خوێندنی تەواو کرد. لە ساڵی ١٩٣٢ لە شاری دیمەشق گۆڤاری (هاوار) و لەپاشان گۆڤاری (ڕۆناهی) بە زمانی کوردی دەرکرد، میر جەلادەت بەدرخان بەوە بەناوبانگە کە ئەلفبای کوردی بەپیتی لاتینی داناوە و، بیرۆکەی ئەو ئەلفبایەی لە ساڵی ١٩١٩ دا لەلا پەیدا بووە، سەرەتا توانی ئەلفبایەک دابنێ کە ژمارەی پیتەکانی ٣٦ پیت بوون، پاشان لە ساڵی ١٩٢٤ کە لە ئەڵمانیا بوو بەو ئەلفبایەدا چووەوە و دەستکارییەکی تیادا کرد و ژمارەی پیتەکانی کردن بە ٣٤ پیت، تا لە ساڵی ١٩٢٨ بۆ جاری دووەم دەستکاری تیادا کرد و ژمارەی پیتەکانی کردن بە ٢٥ پیتی لاتینی. ئەم

[1] لە هەندێ سەرچاوەدا ساڵی لەدایکبوونەکەی بە ١٨٩٤ و لە هەندێکی تریشدا بە ١٨٩٧ دانراوە.

ئەلفبایە بووە بنەما بۆ ئەلفباکەی کە لە ١٩٣٢ دا لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری هاوار بڵاوی کردەوە. ئەم زانا مەزنە لە ١٥ ی تەممووزی ١٩٥١ کۆچی دوایی کرد.

(سەرچاوە پەرتووکی الألفباء الکوردیة)

دانانی هۆگر طاهر توفیق

نەمەش نموونەیەکە لە نووسینەکانی:

ڕەشبەڵەک

(ژ جەمشید و سینەم خانێ وە ل

بێروتێ، مێڤانێن مامێ خووە)

زارۆ نۆ!

ئەڤ بوونە دەھ پازدەھ ڕۆژ وە تەرکا مالا باڤێ خوە داو هۆن چوونە بێروتێ، نك مامێ خووە، باوەڕ بکن ئیدی وەختا کۆ ئەم لسەر ڤێ چوونێ هەنەك خەبەر بدن، بڤێ نەڤێ هۆن ژ هۆنێ بخوازن بزانن دپەی وەرە و پەیی وەبەر گەهێ.

مالا باوێ وە چەوان دخویا بە وە د پر گارا مالا وەدە هاتییە گوهەرتن و ئەڤ چاوان گۆهێڕیە و ب ڤێ گوهارتنێ گەلۆ ئەم رازینە، ئان ئەم بیریا وەختێ بەرێ، وەختێ کو هۆن ل مال بودن دکن هۆن ب خووە ژی دزانن کۆ ئیشێ وە زەهمەتە، تەشغەلەکە.

لێکدانەوە وشەکان:

ڕەشبەڵەک:	لە ناوچەی بۆتان بە نامە، یان، گاغەز دەڵێن.
ژ:	بۆ
مێژان:	میوان
زارۆک:	منداڵ
زارۆنۆ:	منداڵینە
مااڵ باڤێ خووە:	ماڵی باوکی خۆی
هۆن:	ئێوە
نک:	کن ، لە ، جەم
ئیدی:	ئیتر
ئەم:	ئێمە
هەنەک:	هەندێک
خەبەر بدن:	قسە بکەین
بڤێ نەڤێ:	بتانەوێت یان نەتانەوێت
دی پەی وەرە:	لەپاش ئێوە
بەرگەهی:	بەردەرگا
دخویا:	دەردەکەوێ، دیارە
پڕگار:	حەوشە
گوهەرتن:	گوێزان
گەلۆ:	کوڕینە
بیریا:	بیری

بابەتەکانی بەشی خوێندنەوە

١- لاوکێ ((دەرویشێ عەڤدی))

٢- بەنداڤا دوکان .

٣- دارستان و پاراستناوان

٤- نڤیسین

٥- هەزارمێرد

٦- ئیسماعیل بێشکچی

٧- نان و کەوەری خوێناوی

٨- هەڵوێستی جوامێرانە

٩- بۆ زانین

١٠- ئافرەتی کورد

١١- قەدەم خێر

١٢- گوڵ و گیا لە پزیشکیدا

١٣- خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە

١٤- گەشتێك بە هاوینەهەوارەکانی کوردستاندا

لاوکێ دەرویێشی عەڤدی

دەرویێشێ عەڤدی لاوەکی ژێهاتی و بەرکەفتی بوو، ژ ئویجا خەکا ئێزدیا بناڤـــو دەنگ بوو.

ناڤـــو دەنگێ شۆخو شەنگیا(عەدلە خان) کچا (زۆر تەمەرپاشای مللـی) گـوھ لێ دبیت، مالێو کەسو کارێن خۆ دهێلیت، دچیت و دبیتە قەھوەچیێ کۆچکا (زۆ تەمر پاشایێ مللی) ژبۆ مەرەما خاستنا عەدلە خانی.

دوی دەمیدا ئێك ژحاکمێن وی وەلاتی لەشکرێ خوە دهنێریتە سەر (زۆر تەمەر پاشا) ی باج و دراڤـێن سالەکێ ژێ دخوازیت، ئـەو ژی کـوڕو برازاو زەلامێن خۆ کۆدکەتو پرسیاروان دکەت، کا باجو دراڤـی بـدەن یـان شـەڕی بکەن؟ هەمی دبێژن: ئەم نەشێین شەڕی بکەین دێ باجێو دراڤی دەین.

دەرویێشێ عەڤدی ڕابوو سـەرخۆو گـوت : ئـەم چ تـشتی نـادەینو دێ شـەڕی کەین. چوو مەیدانێو سواران دەست دا چەکیو دگەلـدا شـەڕێ لەشـکرێ وی حاکمی کرو شکاندو بسەرکەفتن. عەدلـە خـانێ میرانیـا دەرویـشێ عەڤـدێ دیتو، چوو دلی حەژێ کر.

بابێ وی ژی ژیەر میرخاسیا وی کرە ئێك ژ سیارێن خۆ.

هنـدە بـسەرڤە نەچـوو نـاڤو دەنگـێ ئـەڤینیو حـەژێك کرنـا عەدلـە خـانێو دەرویێشێ عەڤدی کەفتە دەڤێ خەلکی . براو پـسمامێن عەدلـە خـانێ زانـیو چوونە نك بابێ وی گوتێ :

((دەرویێشێ عەڤدێ))وێ لدویڤ ناموویسـا مـە دگـەرت[1] ئـەڤینیا ویو عەدلـە خانێ بۆ گوتن. مەدڤێ تو دەستویرا مەبدی حەتا ئەم وی بکوژین

---

[1] دەڤەکان بە شێوەزاری پالەوانانی چیرۆکەکەنووسراون.

بابێ عەدلەخانێ دەستویرا وان دا، بە لێ وان دخۆرا نەددیت کو بشێن بکوژن چونکی گەلەکێ مێرخاس‌و عەگیدو ئازابوو، لەوا تەگبیرا خۆکر کوب فێلێ بکوژن، دگەل خۆ ببنە نێچیرێ‌و لە دەمێ خارنێ کۆدێ چەکێ خۆ دانیت پێکڤە داننێ.

((عەدلە خانێ)) ب هندێ زانی و گەهاندە ((دەرویشێ عەڤدی)) بەلێ مخابن گوهێ خۆ نەدایێ چونکی یێ ژ خۆرازی بوو، باوەڕ نەدکر کودێ کەس شێتێ. ڕادبن خوارنا هەفتەیە کێ بەرهەڤدکەن، هەمی پێکڤە سیاردبن دچنە ((چەمێ گرزوونێ)) بۆ نێچیرێ کۆ ئەڤـ چەمە یێ کویرو بسەهمە ل دەمێ دەرویشێ عدڤدی یێ ب خوارنێڤە مژویل و چەکێ خۆ دانای... هەمیا پێکڤە هێرش برە سەرو کوشت‌و لەشێ وی هاڤێتە ناڤا چەمی و زڤڕینەڤە.

((عەدلە خان)) هەڕۆ دچوو سەربانێ کۆچکا بابێ خۆو بەرێ وێ ل ڕیێ بوو کادێ کەنگی نێچیرڤان زڤڕنەڤـ گەلـەك دترسانە کۆ((دەرویشی عەڤدی)) نەزڤڕیتەڤە. دەمێ نێچیرڤان زڤڕینەڤە‌و((عەدلـە خـان))ێ دیتـی ((دەرویشێ عەڤدی)) دگەل نینە، دلێ وێ لێدراو جەرگێ وێ سـۆت، ئـەڤینا خـۆ دیارکرو ئەڤ لاوکا ب خـۆو دەرویشێ عەڤدێ گـۆت:

((دەرویشێ عەڤدی)) دگۆ:

من نەڤێ مالەکی تێری تژی، مـن دڤـێ ئـەوەل دینـو ئیمـان، ژنـەکی جـوان، ماهینـەکی ب بـەرز تاژییـەکێ بکـوژ، کۆنـەکی ڕەش حەلـەبی، مێکوتـەکی ل داری داربناڤێ. ئەزێ ڕابم بەری کۆنی بدمـە چـیایی ((قـەرەچ داغـێ)) پـشتا کۆنی بدمە تیرێژا تاڤێ.

((عەدلێ)) دگۆ:

ئەزێ ڕابم سینگێ خۆ بکەمە سێنی، ڕابم خوە ب گولاڤێ بڕەشینم میسالا گولان و گولبەندان، بچم پێش کوڕە دەرویشێ عەڤدی هاتڤە لگەل سەلەفەکی عەگیدانو مێرخاسان، ئەزێ ڕابم جەلەبا ماهینا کوڕە دەرویشی خۆ بگرم،

((عەدلێ دگۆ))

لێ من دڤێ قومەکی ئاڤێ ژ ئاڤاڤە فەریتو. ئەزێ ڕابم هنگێ دەستێ خوە ژ دەرویشێ عەڤدی هل گرم، حەتا وێ ڕۆژێ یا (زۆر تەمەر پاشایێ مللی) دادنێ دارەکێ ل داری د جەلێتۆ ...

((عەدلێ دگۆ))

ئەز نە ب مالم نەب مێرم، بەرێ خودانا حەفت براو دوازدە پسمامێن وەکو شێرم. ئەز ڕۆژێ سێ جاران کوڕە دەرویشێ خۆ نەبینم ل گەڕێ دیلانێ، ل حاویا گۆڤەندێ، ل حووبا شاهێی مەیتێ هەر حەفت برا و دوازدە پسمامان ل زیارەتێ بەرێ مالێ ب دەستێ خۆ ڤەشێرم.

((عەدلێ دگۆ))

منێ نە ((کیکیمە)) نە ((ملیمە)) کچکا((زۆر تەمەر پاشایێ))مللیمە، دەزگرا دەرویشێ عەڤدی مە لسەر چیای((قەرەچ داغێ)) ڕۆنشتیمە، ب کراسەکی کتانی((مەگروومیمە))، ب سۆلەکی زەری ڕەق ڕەقیمە، کلێ چافێ((دەرویشێ عەڤدی))مە، منێ ڕۆژێ سێ جاران کەرەم دکەم

ب((دەرویشێ عەڤدی))، حاشا دکەم ل دینێ ((موحەممەدی))، ساف ئەز((ئێزدی))مە ...

((عەدلێ دگۆ))

سەحەرا سپێدێ، کزە بایەکێ شەمالێ ساردێ، کچکێ هوین بەعام ڕابن بچینە سەرێ چیای ((قەرەچ داغێ)) زێهنا خۆ بدینە تیرا بنێ بەڕیێ ((دەشتا عۆگنێ)) وەکی تێتە حیلێنا سواران، چرکێنا ڕکێبان، وەشینارمان، دەنگێ ((گورزەمیسرییان))، شەقەشەقا ئەنگوستیلا ((دەرویشی عەڤدی)) لسەردارا (ڕمێ)ل گوییناامن چ خۆش تێ! ئەزێ ڕابم نیڤا شەڤێ لگەل (دەرویشێ عەڤدی) بکراسەکی مەلەزێ کتانی (مەگرووەمی) بنڤم ل خیڤەتێ...کورۆ دەرویشۆ وێ گاڤێ دێ مرنێ مال و وێرانیێ ژبیرکی...

((عەدلێ دگۆ:))

بەژنا (دەرویشێ عەڤدی) میسالا شەنگە بیەکێ دگەلیدا، ئەمان کورۆ دەرویشۆ، تۆڕابە (تەمدەوانیەکێ) سپی لەسەرێ خۆگرێدە.

هەرگاڤەکێ ((دەرویشێ عەڤدی)) بێت لگەل سەلەفەکی عەگیدانو عەدوان، یازمن ڤە شێخەکی کامیلە، تەریق دارە، لگەل مریدان.

کورۆ(دەرویشۆ) تۆسوار بە ل جانی ماهینەکا شینکێ کەزانی، ئەمان ل گەڕێ دیلانێ ل حاویا گۆڤەندێ،نەکە: تەڕاد و مەترود نەدەغارێ، نەکو ل شینکێ (جەدەلانی) بکەڤی خوارێ، نەکۆ خەلك و عالەما گوندێ مەبێژن:(عەدلە خاتوون) عاشقا تۆینەکی نەی سوارە...

عەدلێ دگۆ:

سەرێ منـێ گەلـەکێ دێشی، دلێ منـێ گەلـەکێ ڕەقـە، میسالا بزمـارێ سەرێ پەرچە حەتەبێ سۆلا دەوارێ تەیە.

عەدلێ دگۆ:

ئەڤرۆ مالا (دەرۆێشی عەڤدی) لێدناو دچـوو سـەربەرەو خـوارە، دچـوو حاویا ((مەلامحەممـەد)) چـەمێ(گرزوونـێ) جهـێ شـێران و پلنگـان دەحـل و داران، ئـەزێ ڕابم چـەڤێ خـوە ل سـەر دارێ دووربینـێ بیـنم و بـشدینم، سەلەفەکی ژ سوارێن کیکان و مللییان بینمووبگـەڕینم .ئـەمان گەلـەکی حـەیفا مـن دمینـی ئـەڤرۆ کـوڕە ((دەرۆێشێ)) مـن ل ناڤـ تیپـەکێ سـیاران نـایێ و نەدیارە....

عەدلێ دگۆ:

داوەتەك دگەڕا لگەڕێ دیلانێ، حاویا گۆڤەندێ ،حوببا شاهیێ ئەزێ رابم گاڤەکێ بچمە دەستێ دەرۆێشێ عەڤدی خەلك و عالەمێ گوندێ مە بلا بێژن بەژنا ((عەدلێ)) چەند شیرین لگەل بەژنا ((دەرۆێشێ))دێ.

عەدلێ دگۆ:

کـوڕۆ دەرۆێـشۆ.....تـۆ وەرە ڕامووسـە سـەرێ ڕوومـەتا سـۆرا گولگـولی خۆشترە ژتەمرا (بەغدایێ) ژتریێ (باکور مانێ) ،ژهنارا ((شەقلاوە))یاکۆ بـێ ناڤك وبێ بەرکە[1]

---

[1] بەدەستکاریڤە ژ کتێبـا (کۆمـەلێك لاوكوحـەیران)کۆکردنـەوەی مامۆستا محمـدی مـلا کەریم وەرگیراوە .

وشە		مانا
چۆدلی وحەژێ کر	:	عاشقی بوو
ئەڤینی	:	خۆشەویستی
پسمام	:	ئامۆزا
مەدڤێت	:	دەمانەوێت
دخوە ڕانەدیتن	:	نەیان توانی، لەخۆیان ڕانەدیت
ب ساناهی	:	بەئاسانی
ژبەر هەندێ	:	لەبەر ئەوە
نێچیر	:	ڕاو
مژویل	:	خەریك
تێری تژی	:	زۆرو پڕ
کۆن	:	ڕەشمالێ
دار ب ناڤـ	:	داریکی زۆر جوانو ساغە لە داری ساج دەکا،دار بناو،داربناو
تاڤـ	:	هەتاو
گاڤەکی	:	نەختێ ،تاوێك
بسەکنم	:	ڕاوەستم
سەلەفەك	:	تاقمێك
ڕامووسان	:	ماچکردن
فەریتۆ	:	فوڕات
جەلیتۆ	:	جەلاد ،زەلام سەربڕ
گەڕا دیلانێ	:	کۆڕی شایی

لحاویا گۆڤەندێ	:	لەمەیدانی هەڵپەڕکێ
لحوبیا شاهیێ	:	لەناو گرمێنی شایی
مەیتێ	:	جەنازە
زیارە	:	قەبرستان ،گۆڕستان
کیکانو میللی	:	دووعەشیرەتی کوردن

بەنداڤا دوكان

بـۆ پێـشكەڤتنا وەلاتـێ و گوهورپینـا بـارێ ئـابووریو گەشـەدانا جـۆرا چاندنێ مل ب ملێ پیشەسازی و بازرگانێڤە، گەلەك تشت پێن هەین ب هیڤیـا حكومـەتو گەلیڤەنـە، ژوان: سـاناهیكرن و بەرهـەڤكرن و بجهینانـا ئاڤـــو ئاڤـدێریا وان دەڤـەران ئـەوێن چـاندن لێ دهێتـە كـرنو، هانـدان و هاریكاریـا خەلكی، نەخاسمە جووتیاران ژلایـێ زانستا چـاندن و ئاڤـدان و بەرهـەڤكرنا ماكینەو تۆڤـ و گەلەك تشتێن دی ڤە.

هەروەكی ئەم دزانین ئاڤدێری و ئاڤـدان شـادەمارا چـاندنێیەو دبیتـە ئەگـەرا پێشڤەچوونو چەند جارکرنا بەرهەمێ زەڤی و زاران.

وەلاتێ مە... گەلەك ڕوویبارو زێێن پڕ ناڤـــ تێرا دبوورن، كۆ وەكی دەمارێن لەشێ مرۆڤی زەڤیو زارێن كوردستانا خۆشتڤی تێر ئاڤـــو بەراڤـ دكەن.

كەڤندا جووتیارو ڕەزڤانێن مەلدیڤە پێڤە هاتنا خۆ جۆك و دەراڤك بۆ ئاڤدانێ چێكرینە، بـەلێ ئـەو هـەمی ئاڤـا ڕوویبـارێن مـە شـۆردبیتە خـرێ و بەرەڤـــ دەشتێ دچیت و درژێتە دیجلێدا، ژبەر كـۆ هاڤینـان رویـێ ئـاڤێ نـزم دبیـتو جووتیار ل گەلەك جهان نەشێن ڤێ ئاڤێ بگەهێننـە زەڤیـێن خـۆ، زڤـستانان ژی ئاڤا زێدە دبوورینو مفای ژێ وەرناگرن، ژبلـی كـۆ ترسـاهندێ ژی هەیـە باژێرێن ناڤەڕاستا عیراقـێ بە تایبەتی (بەغدا) ڤبەر لێڤانـێ (لەهیـێ) بكەڤن.

حكومەتـێ هزرا هندێ كر بەنداڤەكی لسەر زێیا بچوویك دروست بكەت دا ئاڤـا زێدە بپەنگینیتو ل دەمـێ پێدڤـێ مفـای ژێ وەربگریـت، ئەڤـــ هـزرە سـالا (١٩٥٤)ێ بجھ هات ول پشت چیایێن دەڤەرا (پیرە مـەگروون) ل جهـەكێ كـۆ دبێژنـێ (دۆكان) بەنداڤەك ب ڤی ناڤی هاتـە دانـان گۆمـەكا مـەزن ژێ چـێبوو

کۆنێزیکی (٦/٨ ملیار مێترێن سێجا) ژ ئاڤێ تێدا پەنگاندنو چەند دەرگەهەك بۆ چێکرن دا ئاڤا وێ کۆنترۆل بکەتو لدویڤ پێداڤیا خۆ بەردەتو بگریت.

بەنداڤا دۆکان، ژبلی ئاڤدانێو پاراستنا باژێرێ بەغداو بنێن دەشتان ژ لێفانا دیجلەو، پەنگاندا ئاڤێ بۆ وەرزێ هاڤینێ، چەند مەفایەکێن دی ژی هەنە، وەکی: ئەڤە بەندافا یا بوویە سەیرانگەهەکا خۆشو حوکمەتا هەرێما کوردستانێ لبەرا بکەتە ماکا بخودانکرا ماسییان، رێکا هاتنو چوونێو گەشت کرنا ب بەلەمانە. ئەڤە ژبلی کۆ ژێدەرەکا مەزنە بۆ کارەبایێ، ئەڤە بەنداڤە دگەل بەنداڤە زێیا سیروان ل دەڤەرا سلێمانیێ کۆ دبێژنێ دەربەندیخان هەوایێ وێ دەڤەرێ ل هاڤینێ خۆشو هێن دکەنو هەلما ئاڤێو شهێ ل زڤستانێ پەیدا دکەن.

ووشە	مانا
مل بە مل	شان بەشان
سانا	ئاسان ، ساناهی
بەرهەڤکرن	ئامادەکردن
لەهی	لەی ، لێفان ، لافاو
نەخاسمە	بەتایبەتی
تۆڤە	تۆو
ئەگەر	هۆ
تێرابوورن	پێدا تێپەڕدەبن
تێڤە هاتن	دەستهەلات
بەرەڤە	بەرەو

پێدڤی	پێویست
لێفانه	لافاو
پەنگاندنێ	گلدانەوە ، پونگاندنەوە
مفا	سوود ، فایدە
دی ژی	دیش ، تریش – دیکە
لبەرە	نیازیەتی ، لەبەردایە
ماك	دایك
هین	فێنك
شه	شێ

دارستان و پاراستنا وان

دارستان ل کوردستانێ جهەکێ بەر فرەھ ژ دۆلّو شیڤێن کوردستانێ ڤە دگریت و شینی و کەسکاتیا وان شەڕێ دگەل ئاسمانێ ساهیێ و تەڕاتیا بهارێ دکەن، گەرچی ماوێ ڤان سیھ چل سالێن بۆری هندە گرنگیو پیتە نەهاتیەدان ب دارستاناو ئەڤە دارستانە بەرەڤ سووتن و نەمان دچن، ئەگەر یاسایێ پارستانا نەهاتبا گۆڕێ، دارستانێن مەکو دپڕن ژ دارو تراشێن بەردار یان بێ بەر، ژ بەڕوی و کەزان و هنار و گویز و مازی و کاژ و سەرو گەلەکێن دی، ئەڤ ھەمی سامانێ وەلاتێ پێکدئینن ئەڤ دارستانە ژبلی جوانی گەلەك مفایێن خۆ هەنە، ئەگەر ب ئاوایەکێ باش ول پەی یاسایێ مفا ژێ بهێنە وەرگرتن. ژبلی ڤێ چەندێ دارستانێن مەجهێ حەواندنا بالنداو گیانەوەرێن کیڤینە، کو ئەو ژی پشکەکن ژ سامانێ لە هاڤینێدا وەۆیێ پاراستنا ئەردی یە ژ لەھیێن ئاڤا زڤستانێ و بەهارێ داکۆ بەتەنێن چیاو جهێن بلند ڕانەمالیت.

ئانکۆ دارستان ژ تشتێن باش وب مفایێن وەلاتییە ژ بەرکۆ ژبلی وان مفایێن هاتینە باسکرن دبنە هۆیێ جوانیو قەشەنگی یا وەلاتێو جهێ دروست بوونا هاڤینگە ھ و سەیرانگەهایە:

وەلاتێ ب ڕەنگەکێ وەسا پێویستی پێ هەیە کۆ نهۆ ل زۆر جهێن وێ حکومەت دەست ب دروستکرنو پەیداکرنا دارستانێن ب دەست چاندی دکەت هەروەکی هەتانهۆ ژێ کار دڤی بیاڤی دا دهێتە کرن.

ئانکۆ پێویستە لسەرمە هەمیا بزاڤێ بکەین ژ بۆپاراستنو نەبڕینا دارو تراشێن دارستانێن مەو خەلکی هاندەین ژ بۆچاندنا داروباران وەك خۆیایە دهەمی جیهانێ داو دوەلاتێ مەژی دا رۆژەك لەدەستپێکا بەهارێ هاتیە

تەرخان كرن ب ناڤێ (جەژنا داروبارا) د مەها نەورۆزێدا كوتێدا خـەلك بهێـتە هاندان بۆچاندنا داروبارا و پاراستنا وان ژ برین و سۆتنێ پێتڤیە ب دل وجان هەمی تشتەكی وەلاتێ خۆ بپارێزین ژوان داروبار و دارستانێن مە ژبەر هەندێ دبینین حكومـەتا هـەرێما كوردسـتانێ زۆر پویتـەی ب دارسـتانو پـتر كرنـا دارستانا د دەت هەتا كوبینە جهێ جوانیو خەملاندنا وەلاتێ، و ئەڤەژی تنێ ئەركێ حكومەتی نینە بەلكی پیدڤییە هەڤوەلاتی ژی دگەل دام و دەزگـەهێن حكومـەتی د هـەڤكارین ژبـۆ پاراسـتنا دارسـتانا و دروشمـێ وان ببیتـە (بچینەونەبڕە).

فەرهەنگۆك

پەیڤ	رامان
شیڤ	دۆڵ . شیو
ساهی	ساماڵ
بویتە	گرنگی، بایەخ، ماتی پێكرن
تراش	دەوەن
مفا	سوود
هینكاتی	فێنكی
لەهی:	لێی لافاو:لێڤان
بیاڤـ	بوار .مەجال
گرنگیو پیتە	گرنگیو بایەخ
ژبەڕویو كەزان	لەبەڕوو قەزوان
ل پەی یاسایێ	بەپێی یاسا

دروشمێ وان	نیشان و شیعاران
هەڤوەلاتی	هاو وڵاتی
ژبلی	جگە لە، بێجگە
ل پەی	بەپێی

نڤیســـین

ئەم د پشت راستین ئەگەر نهۆ ئێك بێژیته ته: (بێ زەحمەت وێ كتێبـێ بكه د وێ تەنویرێ دا بلاهشك ببیت وسۆر ببیت). دێ ب مەندە هۆشـی ڤـەلێ نێڕی، لێ نەكاكه گیان مەندە هۆش نەبە ، ژبەر كو بەری هزاران سالا نڤیسین ب تیرۆژكێن ڕۆژێ و ئاگری هشك و سۆر دكرن .

بابلیـاو میـسرییا نڤیـسینێن خـۆیێن تایبـەت هـەبوون، بۆهەرپەیڤـەكێ یـان ناڤەكی یـان مەرەمـەكێ یـان پیتـەكێ نیشانەیەك دانـابوو، كـۆ نڤیسینا وان ژنڤیسینا مەیا نهۆ زۆر گرانتر بوو ژبلی نەبوونا پێنڤیس و كاغەزا.

بابلیا هەڕی دئینا وەكی قالبەكێ ڕێكوپێك د بـڕی وپاشـی ب تـشتەكێ سـەر تیژ چ قیابا دا ل سەر وی قالبی دنڤیسن، پاشـی ئەگـەر تیرۆژكـێن رۆژێ زۆر دگەرم بانه دا دانـه بەر تاڤێ هەتا ئەو بخۆ هشك و سۆر دبوویان دتە نـویرێ دا جوان سۆر دكر، میژوو نڤیسان زۆر ژوان قالبان ڤە دیتینه كۆ هنـدەك ژوان پێشی دووهزار و پێنج سەد سالا ل سەر هاتینه نڤیسین.

ئەگەر تشتەك ل جەم وان زۆرێ گرنگ باوەكی (یاسا)یان(ئـاینی) داب پارچـه كانزایەكی ل سەر كەڤرێن مەزن كۆلن.

وەك یاسایا (حەمورابی)یـێ فەرمانـداریێ بابلیـا كۆبـەری٤٠٠٠ چـارهەزار سـالا دكەڤرەكی كۆلایـە، نهـۆژێ ئەگـەر لێ نێـری ئـەو نڤیـسین ب باشـی یادیـارەو شارەزا ب سانەهی دشێن بخوینن: میسرییا یاژی ل دەسـتپێكێ هـەر ل سـەر كەڤرا دنڤیسی ، پشتی هینگی بەلگێن دارێن تایبەت كـۆل دۆلا (نیـل)دا شـین دبوون دئینان ول سەر دنڤیسین.میسری دڤی بیاڤی دا زۆر دهۆسـتا وشـارەزا بوون، ب خامێن قامیشی ومەڕەكەبی (حبر) ل سەروان بەلگا دنڤیسی یۆنانی ژی ژمیسرییان فێری نڤیسینێ بوونو لسەرڤان بەلگا دنڤیسی دەمـێ عـەرەب

ل سەردەما ئیسلامێ چووینە میسرێ ئیدی نڤیسین، ل سەروان بەلگا نەماو دەست بە نڤیسینێ ل سەر پیستەکێ تەنك دکر، نهۆژی بۆ هندەك مەرەمێن تایبەتی ل سەروان رەنگە پیستا دهێتە نڤیسین رۆمانییا ل سەر قورمێن دارا دنڤیسی، بە مەرجەکی تەخەیەکا شەمیێ د وی قورمێ دارێ د داو پشتی هەنگی ب پارچە کانزایەکی تیپ تێ دکولا.

هەتا نهۆژی ل وەلاتێن رۆژهەلاتێ پێنڤیسێ قامیشی دهێتە ب کارئینان، لێ ل ئاڤای پاش سالا ۱۸۰۰ زاینی ئێکەمین نکلی کانزایێ هاتە دروستکرنو وب کار ئینان . ل دەستپێکێ زۆر ب قەتلاژی ب دەست دکەفت هەتا سالا۱۸۲۰ز کۆ(جێمس بری) دەست بە دروست کرنا نکلێن کانزایی کر، هەرچەندە هوستایەکێ باش بوو و نکلێن چاك دروست دکرن لێ زۆر دگران بها بوون.

هند پێ نەچوو کابرایەکێ دی ئێنگلیز (جۆسیا ماسۆن) پەیدابوو ئامیرەکێ دروستکرنا نکلا چێکر، خویایە بەرهەمێ ئامیری ژبەرهەمێ دەست زۆرترو ئەرزانترە لەورا ب زۆری کەفتنە بازاریو مشەبوون

قوتابییا ل قوتابخانێن جیهانێ هەتا سالا ۱۸٤۰ز ژی هەر ب قامیشی یان بە پەری باڵندە(دنڤیسی) لێ نهۆ پتر ژسەد هزار جۆرێن نکلێن کانزایی بۆ نڤیسینێ هەنە، ئەڤە نکلە ژی هەروەسا ب سانەهیو خوشنڤیس نەبوون بەلکی شازدە جارا دەستکارییا وان هاتیە کرن هەتا هوساب رێکو رەوانی بنڤیسن.

نکلێن زێڕی ژی هەنە کۆ هەتا چل جاران پتر دەستکارییا وان هاتیە کرن . پێغەمبەرێ ئیسلامی(د. خ) چەند نڤیسەرەك هەبوون دەمێن قورئان بۆ دەهاتە خوارێ داخاز ژ وان نڤیسەرا دکر بنڤیسن، هەروەها مەرجەك دانا بوو بۆ ئازاد کرنا دیلێن شەرێ (بەدر) کۆ هەر ئێك ژوان دیلا دەھ زارۆکا فێری خاندنو نڤیسینێ بکەت دێ هێتە ئازاد کرن.

فەرهەنگۆك

پەیف	ڕامان
مەدەهوشی	سەرسوڕمان
هەڕی	قوڕ
تاڤـــ	خۆر ، هەتاو
ل جەم	لەکن
کەڤر	بەردی گەورە
قورمێن دارا	قەدی دار
تەختەیەکا شەمایێ	چینێکی مۆم
نکل	نووک
دم	دەنووک
مشە	زۆر
لێ نێڕی	دەینۆڕیێ، تەماشای دەکات
ترۆژکێن رۆژی	بە تیشکی هەتاو، تیشکی خۆر ، تیشکی رۆژ
دڤی بیاڤیدا	دڤی بواریدا ، لەم بوارەدا
دهۆستاو شارەزابوون	وەستاو شارەزابوون
تیپ	پیت
تێدکۆلا	دەیان کۆلا
بەقەتلازی	بەزەحمەت

هەزار مێرد

لە بەرەبەیانی مێژووەوە، مرۆڤایەتی بە گەڵێ چەرخ دا تێپەڕیوە..
بۆ ئاسانی و لێدووان، مێژوو نووسەکان کردوویانە بە دوو بەشەوە.
یەکەمیان : چەرخەکانی بەر لە مێژووە کە دێرینێکی زۆر کۆنو دوورو درێژی ئادەمیزادو مرۆڤایەتی بووە هەتاکو سەردەمی بەکارهێنانی (نوسین)
کۆنترین چەرخەکانی چاخی(بەر لە مێژوو) پێی دەگوترا(سوور، یان چەرخی بەردی) ئەمانەش دابەشکراون بە چەرخی بەردی کۆن و چەرخی بەردی نوێوە، کە درێژ ئەبنەوە تا چەرخەکانی دووەمی (مێژوو)کە بە نووسینو تۆمارکردنی ڕووداوەکانی مرۆڤایەتی دەست پێدەکات.....
چەرخی بەردی کۆن ماوەیەکی زۆر دوورو درێژبووە کە هەزارەها ساڵی خایاندووە..... ئادەمیزاد بە سادەییو ساکاریی تێیدا ژیاوە.
پشکێنەرو مێژوونووسەکان، بەهۆی گەڕان بەدوای پاشماوەی کۆنو دێرینو کەلوپەلی یەکەم جار لەبەرد دروست کراوە، هەڵکۆڵین و هەڵکەندنی ئەو وێنانەی کەلەسەر دیوارو بنمیچی ئەشکەوتەکاندا داتاشراون و ماونەتەوە .....هەروەها بەهۆی دۆزینەوەی ئێسقانی ئادەمیزادو ئەو ئاژەڵانەی کە ڕاویان کردوون، مێژووی ئەو سەردەمانەو جۆری ژیانیان بۆ دەرکەوتووە.
پاشماوەی چەرخی بەردیی کۆن لەگەڵ جێگای گێتیدا دۆزراوەتەوە، بەتایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستو لەبەشی کوردستانی عیراق.....لەنزیک سلێمانیو کەرکووکو چەمچەماڵ .....
پاشماوەی ئێسکو کاسەی سەری ئادەمیزادی کۆن لە شێوەی ئێسکو کاسەسەری مرۆڤی ئێستاکە نەچووە، جیاوازییەکی زۆری هەبووە، ئێسکو پێك هاتنی لە شێوەی مەیموندا بووە، لەبەرئەوە بەئادەمی چەرخی بەردی

کۆنیان گووتووە (چەرخی ئادەمیزادی کۆن) بەو جۆرە مرۆڤانەیان گووتووە (نیاندرتاڵ)، بەناوی ئەو شوێنەی کەلە (ئەڵەمانیا) بۆ یەکەم جار، پەیکەری ئێسکی ئەو جۆرە ئادەمیزادانەیان لێ دۆزیوەتەوە .....

بە دەرکەوتن کەل و پەل و شتی دروستکراوو هەڵکەندراوی سەربەرد و دیواری پاشماوەی کۆنی ئەو ئادەمیزادانەی کەبە (نیاندرتاڵ)ناو نرابوون، لە ئەشکەوتەکانی هەزارمێرددا دۆزراوەتەوە کە نزیک گوندی (جێ شانەیە)، کەواتە (هەزارمێرد) شوێنێکی مێژوویی زۆر کۆنەو جێگای دیاری کراوی ئادەمیزادی(نیاندرتاڵ) بووە کەلە چاخی بەردیی کۆندا ئەوە دەگەیەنێت،لە کوردستانی عێراقدا ئادەمیزاد ژیاوە .....

ئەگەر لە (تاسلوجە) بپەڕینەوە ڕووەو سلێمانیی ، دوای کەمێک، سەرنج بەلای ڕاستدا بدەین بۆ ڕیزەچیای گڵەزەردە، لای (بەرانان)، دەمی ئەشکەوتی هەزارمێرد بەدیدەکەین، کە نزیکەی (١٣) کیلۆمەترەلە ڕۆژئاوای سلێمانییەوەیە .....دەتوانین لاڕێ بگرین، لە دامێنی خواروی کێڵگەی (بەکرەجۆ)وەبە ئۆتۆمۆبێل بگەینە گوندی(هەزارمێرد)، ئەمجا بەپێ، یان بەسواریی بەچیاکەدا بۆ ماوەی نیو کاتژمێر هەڵ بگەڕێین دەگەینە ئەشکەوتەکە.....

ئەم ڕێگەیە نوێیە، لەکاتی خۆیدا یەکێ لە پشکنەری جێماوە دێرینەکان کەناوی (سپایزەڕ) بووە، لە ساڵی١٩٢٦ی زایینداا، لەشاری سلێمانییەوە چووە بۆ گوندی (جێ شانە)، لەوێوە بە ڕێچکەیەکی سەرەولێژ و پێچاوپێچدا گەیشتۆتە کەندەلانێکی گەورە، کە نزیکەی یەک میل لە جێ شانەوە دوورە ...ئەم کەندەلانە ڕێبازێکی سەرەوژوورە بۆ ئەشکەوتەکە، لە دامێنی ئەم ڕێبازەدا قەلاگەی هەزار مێرد هەیە .....

ئەم قەلآیە بریتییە لە گابەردێکی ئێجگار گەورە، پڕیەتی لە دۆڵی بەردین کەلەکاتی خۆیدا وا دەردەکەوێت هەڵکەندرابێت بۆ ئەوەی ببن بە ئەستێڵی ئاو، زۆرتریش لەوەدەچێ کە ئەمانە لە سەردەمی (ساسانییەکان) دا هەڵ کەندرابن ....پاش نیوەی ڕیگا ڕۆییشتن،کابرا دەگاتە جێماوە دێرینەکان.

هەزارمێرد یان بەمەبەست هەزار پیاودێت، کەڕەنگە ئەم ئەشکەوتانە جێگای هەزارکەسی تیادا بووبێتەوە، یان مەبەست لەهەزار مێرد بووبێت،کە دەگەیەنێ جێگەی سەرکردەی هەزار سەربازی سوپابووبێت لەو سەردەمەدا.

زۆرکەسیش هەیە دەڵێن کە گوایە(زەردەشت) لە ناوچەی هەزارمێرددا لە دایك بووە، لەم شوێنەدا شەش ئەشکەوتی بە تەنیشت یەکەوە هەیە، یەکێکیان لە هەرە گەورەکەیانەو لە دوورەوە بەدی دەکرێت، بەرزو پانە بەڵام قوڵ نییە، یەکێکی کەلە ئەشکەوتە بچووکەکان بریتییە لە کونێکی گەورە لە شاخەکەدا زۆر توون و تاریك و درێژە، هەتا برۆینە ناوەوە پتر تەسك دەبێتەوە، گەلێك جۆر ڕەگ و قەدی ڕووەکی کۆنی تێدایە....گەلێك وێنە و کۆلینی لەسەر بەرد و دیوار و بن میچی هەڵکەندراوە کە ئادەمیزادی نیاندرتاڵ چوونەتە ناوی، لە سەرما و تۆف بەستەڵەکی زستان و لە ترسی ئاژەڵی درندەی ئەو سەردەمە خۆیان تیادا پاراستووەو شاردۆتەوە. ئەو جۆرە ئادەمیزادانە دەم و چاو ناشیرینو لچ و لێو ئەستوور و چاو بە قوواڵ چووی برۆ پەیوەست بوون، قاچ نوشتاوە بوونو باڵا ڕێکییان ناتەواو بووە، کە نازانرێ قولآییەکەی تا کوێیە...

لە ئەنجامی ئەو پشکنینانەی کەلە ساڵی۱۹۲۸ز دا لەم ئەشکەوتانەدا کراون گەلێ کەلو پەلی لە بەرد دروستکراوی خولی کۆنی چەرخی بەردی سەردەمی (ئەلمیستری) پەنجا هەزارساڵ لەمەوبەر دۆزراوەتەوە، کە هەر

لەدوای ئەمە هەمان چەشن کەڵو پەڵی ئەو سەردەمەیان لە ئەشکەوتەکەی (شانەدەر) دا دۆزیەوە.....

هەروەها لە ئەشکەوتەکانی هەزار مێرددا شتومەکی پاش سەردەمی (ئەلمیستری) شیان دۆزیەوە، کە شان لە شانی شتومەکەکانی ئەشکەوتەکانی زەرزێ و شانەدەر ئەدەن لە نرخو بایەخدا .....

بەلأم لە ئەشکەوتەکانی هەزار مێرددا، هەتا ئێستا، هیچ قەوارەیەکی ئێسکیی ئەودوو سەردەمە نەدۆزراوەتەوە.....

ئیسماعیل بێشکچی

ئیسماعیل بێشکچی ساڵی ١٩٣٩ لە (ئیسکلیب) لە نزیک پارێزگای (کۆرم) لەدایک بووە، خوێندنی سەرەتایی و دواناوەندی هەر لەوشارە تەواو کردووە.

بڕوانامەی لیسانسی لە زانکۆی ئەنقەرا و پلەی دکتۆراشی لە زانکۆی ئەتاتۆرک لە ئەرزرووم وەرگرتووە، بێشکچی لەکاتی خزمەتی سەربازیدا لەنێوان ساڵەکانی ١٩٦٢ – ١٩٦٤ دا لە ناوچەکانی (هەکاری) و (بەدلیس) کوردی ناسیووە، بێشکچی دەڵێت:

(کە گەیشتینە خواروی خۆرهەڵاتی تورکیا بۆ تەواوکردنی خزمەتی سەربازی، بە چاوی خۆم گەڵێکم دی، کە زمان و مێژوو و دابونەریتیان لە ئێمەی تورک جیاوازە ئەو گەلە ئەو ناوە هەڵناگرێت کە ئێمە لێمان ناون ئەوان بەخۆیان نالێن (تورکی چیا) بەڵکە دەڵێن: ئێمە کوردین).

لەو دەمەوە بێشکچی هەموو توانای هزر و چالاکی زانستی خۆی تەرخان کردووە لەپێناوی گەلی کورد دا بە لێکۆڵینەوە و توێژینەوە و داکۆکیکردن لەسەر مافی نەتەوایەتی و دیموکراتیەت و تایبەتمەندیی شارستانیی کورد و هەوڵی ئەوەی داوە کە ڕۆشنبیری میللەتی تورک لەو ڕاستییە بگەیەنێت کە زۆرینەنکووڵی لێدەکەن، وەکچۆن دەوڵەتی تورکی دژی دەوەستێت، بە ئاگر و ئاسن بۆ حەفتا ساڵ دەچێت بەڵام بەبێ سوود... تا ئێستا لەو ڕێگایەدا (٣١) توێژینەوەی بڵاوکردۆتەوە و زۆر لە کتێبەکانی لەکاتی چاپکردنیاندا دەستیان بەسەردا گیراون و قەدەغە کراون.

ئەو کتێب و توێژینەوانە، وای لە بێشکچی کردووە کە کۆنترین بەندی سیاسی ناو دەوڵەتی تورکی علمانی و دیموکراتی بێت، چونکە بەوە تاوانبار کراوە کە بە نووسینەکانی دەستدرێژی کردووەتە سەر کەرامەت و شەرەفی دەوڵەت و داکۆکی کردووە لە دۆزی کورد، کە تورکیا دۆزی کورد بە کارێک دەداتە قەڵەم کە دژ بە یاسایە و نابێت دەربارەی بدوێت، بەڵام بێشکچی دەڵێت من خەباتی ئاشتیانە دەکەم، تا ڕێم پێبدەن گفتوگۆی زانستی ئەو کارە نایاساییانە ڕاپێچ بکات کە سانسۆر داینناوە لەپێناو پاراستنی شەرەفی تورکی ئەویش بە پشت بەستن بە دەربڕینی سەربەست و پاراستنی مافی مرۆڤ.

کۆی حوکمی زیندانی نزیکەی دوو سەدە و نیوە لەسەر ئازادی و دیموکراتی مافەکانی گەلی کورد بۆی براوەتەوە خەڵکانێکی زۆر لە ڕۆشنبیران لەناو تورکیا و وڵاتانی دەرەوەدا داکۆکی لە بێشکچی دەکەن و خۆپیشاندن و ناڕەزایی زۆر بەرەوڕووی دەوڵەتی تورکیا بەرپا دەکەن..... بێشکچی بەهۆی نوسینەکانییەوە پاداشت و خەڵاتێکی زۆر دراوە، لەلایەن وڵاتانی دەرەوە، بەڵام زۆری ئەو پاداشت و خەڵاتانەی ڕەتکردۆتەوە وەک خۆی دەڵێت چونکە ئەو وڵاتانە چەک دەفرۆشن بە تورکیا و تورکیا دژی کورد بەکاریدەهێنێت، هەروەها دەڵێت باشترین ڕێگا بۆ کۆڵۆنیاڵکردنی میللەتێک، ڕێگاگرتنە لەو میللەتە کە کەلەپوور و زمانەکەی گەشەبکات و بەکاری بهێنێت.

لێکدانەوەی وشەکان:

نکوولّی: ئینکار کردن

لیسانس: بڕوانامەی بەکالۆریۆس کە دەدرێت بە دەرچووانی کۆلێژەکان

سانسۆر: چاودێریکردن، ڕێگەگرتن لە بڵاوکردنەوە.

علمانی: سیاسەتی جیاکردنەوەی دین لە دەوڵەت.

دۆز: مەسەلە – پرس

کۆلۆنیال: داگیرکردن، سڕینەوەی ناسنامەی میللەتێك

چیرۆکی

((نـان و کەوەری خوێنـاوی))

دوا فەردە گەنمی لەسەر کۆڵی خۆی، فرێدایـە سـەر ئـەوەکانی تـر پـاش ئـەوەی کـەمێك هێنـای و بـردی و خـستیە سـەر بـاری ڕێکـی خـۆی. ئـیتر کۆپانەکەی لە شانی دامالّی و بەکەمتەرخەمییەکـەوە، هاویـشتیە سووچـێکی عەلافخانەکەوە، ئەمجا کەوتە خۆتەکاندن لەو تۆز و خۆڵەی لەسـەر جلـەکانی کەڵەکـە بـوو بـوو، دەستەسـرە چـارۆکەییەکەی بـەر باخەڵیـشی دەرهێنـا و ماوەیەکی زۆر سەر و چـاو و شـان و ملـی خـۆی پـێ پـاك کـردەوە و دواجـار ئاخنیەوە بەر باخەڵی، ئەوسا بەبێدەنگ، لەبەردەم حـاجی عەبـدوڵی عەلافـدا وەستا، ئەویش هەر زوو، چارەکە دینارێکی بۆ ڕەتکرد و پێی وت:

– ئادەی ... دەڕابەکانیشم بۆ دابدەرەوە.

حاجی چاکەی زۆر بەسەریەوە هەبوو، زۆر جار لـەکاتی تەنگانـەدا بـە فریـای کەوتبوو، بە خۆشحالیەوە دەڕابەکانی بۆ دادەدایەوە و قفڵەکانی بۆ تێ قـایم کرد لێشی پرسی:

– قوربان فەرمایشتێکی ترت نییە؟!

حاجی لە وەڵامیا بەدڵسۆزییەوە وتی:

نەخێر کوڕم ... لەشت ساغ بێ ... فەرموو خوات لەگەڵ.

ئیتر خواحافیزی لە حاجی کرد و ڕووی کردە ناو بـازاڕ، لـە نانـە سـاردەکانی سەر سەبەتەی دەستگیرەکان، شەش دانەی بـە پـەنجا فلس، لـە دوکـانێکی سەوزە فرۆشیش سێ دەسك کەوەری هەڵگرت و بەرەو ماڵەوە، ملـی ڕێگـەی گرتەبەر.

(مـارف)ی کـۆڵ هـەڵگر، ئـەو ئێوارەیـە گـەڵێك دڵخـۆش و ئاسـوودە بـوو، دەسکەوتی ئەو ڕۆژەی، خۆی دابوو لە سێ چارەکە دینـار، بگـرە بەدرێـژایی هەفتـەی ڕابـردووی، دەسـکەوتی هـیچ ڕۆژێکـی لـە نیـو دینـار نـەهاتبووە خـوارەوە، لەڕاسـتیا، لـەم چـەند مـانگی دواییەیـدا ئەمـەی بـە دەگمـەن بـۆ هەڵئەکەوت، وەیا لە سێ چوار پەنجایی تێپەڕی نەئەکر، کـە مـەمرە و مـەژی ژیانی پێ بەسـەر ئەبرد، بۆیە ئێستا بەدەم ڕێگاوە، بەئاسوودەگییەوە لەگەڵ خۆیا ئەدوا و ئەی وت:

– بەوەی ئەمڕۆ کە پێم ماوە، ئەکاتـە سـێ دینـار و چـارەکێك، وا زسـتانیش نزیك بۆتەوە، دینـار و نیـوێکی ئـەوانی پـێ پۆشـتە ئەبنـەوە، خۆشـم بـەڵکو بتوانم، قـاپووتێکی فـەردەی لێ بکـرم، خـوا مـاڵی ئـەو کەسـە ئـاوا بکـا، کـە جلوبـەرگی فـەردەی داهێنـا، بەڕاسـتی شـتی وەهـای تیـا هەڵدەکـەوێت، کـە ئەگـەر بـە دروسـتکردنی بـدەی، پارەیـەکی بێـشماری تـێ ئەچـێ، خـوا سەرفرازیان کـا ... سـبەینێ دینـار و نیوێـك ئـەدەم بـە (خەجـە)، بـا بچێت بەئارەزووی خۆی کام جلوبەرگ گەرم و قایمە، بۆخۆی و منااڵکانی هەڵگرێ، خۆشم بەم ڕۆژگارە لـەناو بـازاڕم، خـۆم ئەنێمـەوە بـۆ قاپوتێـك لـە قوماشـە ئەستووڕە تووکنەکان، خۆ بەخوا بە چواردە پانزە پەنجایی، دەستیشم مـاچ ئەکەن، ئینجا ئەو حەلە، زستان با هەر زوقم و بەفر و بارانی خـۆییم بەسـەرا ببارێنێ.

ناسیاوێکی وەك خۆی حەماڵ بـوو، بـەاڵیا ڕابـردوو سـاڵوێکی گـەرمی لێکـرد، ئـەمیش، زنجـیرەی ئـەو خەیاڵـە خۆشـەی خـۆی پـچڕاند و گـەرمتر وەاڵمـی دایـەوە، تـا وردە وردە، بـەدەم ڕۆیـشتنەوە چـووە وە سـەر هـەمان بـاس و خواز:

ئەگەر وەهابێ، من هێشتا دینارێکم لە قاپیا ئەمینێ، لام وایە ئەویش بدەم بە زەخیرە بۆ زستانەکە، لە هەموو شتێکی تر باشترە، ئەیدەم بە نیسك و نۆك، نەء ... بیدەم بە ڕبەیەك گەنم و بیهارم، وە لە مالّەوە دای بنێم بۆ کاتی تەنگانە، گەلّێك باشترە، کێ چووزانێ! ... دوورنیە سبەینێ، وەزعەکە ئالّۆزبێتەوە و هەمیسان بقلّیشێتەوە !... لە ڕاستیا، (مارف)ی کۆڵ هەلّگر لەم بەرچاو تاریکیەدا ناهەقی نەبوو، باری ناو شار، هەردەم لەسەرپێ بوو بۆ ئالّ و گۆڕێکی ئەوتۆ، کە بەبیری هیچ مرۆڤێکا نەیەت و هیچ کەسێك نەتوانێ، خۆی لە کارەسات و بەسەرهاتی لەناکاوی بەدوور بگرێت و دواجار خۆی لە دەرد و مەینەتی و بەلّای ناگەهانی بپارێزێت، ئەو کە بە پیاچوونەوەیەکی خێرا، گشت ڕووداوەکانی پێشووی ناوشاری هێنایەوە پێش چاوی خۆی و ئەو سزا و ئازاری نەبوونی و برسێتییەی هێنایەوە یاد، کە لە ئەنجامی ئەو ڕووداوانەدا چەشنی، لە دڵی خۆیا بە ڕەزامەندییەوە وتی:

– کە ڕبە ئاردەکەم لە مالّەوە هەبوو، بەس نییە ئەم جارە خوانە خواستە ئەگەر قلّیشایەوە، لەمالّەوە خۆم مت ئەکەم و بەنانە وشکییەکەش بێت ڕۆژ بەسەرئەبەین، هەتا خوا سەرلەنوێ دەروویەکی ڕەحمەتمان لێ ئەکاتەوە.

باسی قلّێشانەوە و کارەساتی سامناکی، ڕستێك پرسیاری لەمێشکدا بزوان، لەدڵی خۆیا وتی: باشە ئەمە بۆ؟!...

ئەم گەڕە لاوژە تاکەی درێژە ئەکێشێ؟!...

من لەم کارە سەرم ئەماسێ!... هەر هێندە ئەزانی و لەناکاوێکا ئەقلّیشێتەوە !... لەناو شارا نەبێتە تاق و تۆق و بگرە و بەردەیەك، ئەوسەری دیارنەبێ!... دواییش کە گەردەلوولەکە کپ ئەبێتەوە و سەراپای ناو شار، وەك شاری مردووان خامۆش ئەبێ، سەیر ئەکەی لەم سەرجاردە، یا

لەو ناو کۆلان، لەناو فلان مالا، چەند لاشەیەکی خلتانی خوێنن و لە جەوت سالان ڕاست بوونەتەوە سەیرە !... بەڕاستی سەیرە !... ئەمە بۆچی ڕووئەدا و لەپای چی؟!.. ئینجا دوای ئەوەی کەمێك خۆی خەریك ئەکرد و بیری لێ ئەکردەوە، هەر لە دڵی خۆیا بەبێزاریيەوە ئەی وت:

– ئەمە لەخۆڕایی نییە ... ئەبێ شتێك لە ئارادا هەبێ، ئەوەی ڕاستی بێت، من تێی ناگەم و سەری لێ دەرناکەم!...

کە بیری لێ کردەوە و سەری لێ دەرنەکرد، وازی لەو باسە هێنا و بیری چووەوە بۆ مالەوە ... بۆ ژنەکەی و منالە وردەکانی ... وتی:

بەس نییە من خواژنێکی کارامە و سێ منالی جوان و ساغ و سەلیمی داومێ، کە ژیانك ڕۆشن ئەکەنەوە و تینم ئەدەنە بەر، بۆ ئەم ڕەنجی فەرهادەی ئەیدەم!.. من چیمە بەسەر ئەم باس و خوازانەوە؟!.

وتراوە نان بۆ نانەوا گۆشت بۆ قەساب... دیارە ئەوانەی لەو ڕێگای قلێشانەیەوە ئەڕۆن، ئەبێ نە ژنیان هەبێ و نە منالی ورد!. ئەی ئەگینا چۆن زات ئەکەن. ئەو ڕێگایە ئەگرنەبەر؟. ماوەیەکی تر بەدەم ئەم باس و خوازانەوە ڕۆیشت، شەش نان و سێ دەسك کەوەرەکەی لەبن دەستی توند کردبوو، بێئەوەی هەست بەخۆی بکات دەستی درێژ کرد، پارچەیەکی لە نانەکە پچڕی و نایە ناو دەمی ماوەیەك جووی ... تا زۆر بەتام و کام قووتی دا، ئەوە هەستی برسێتی لێ بزوان و لەدڵی خۆیا وتی: تۆ بڵێی (خەجە)، شۆربایەکی گەرم و گوڕی نەرمەقووتی لێنەنابێ، کە ئێستا برۆمەوە و زۆر بەتام و کام ورگمی لێ پڕبکەم؟...

خۆزگە ئەو شۆربایەش، لەپە ساوەرێکی ئاوداری هەریسەیی دەبوو .. ئەزانم لە پەساوەر یان بە گۆشتی چەورەتوە ... ئەشزانم کە ئێمە ئەمرۆ وەک زۆربەی رۆژانی تر، نە گۆشتی چەور و نەبێ چەوریمان نەبوو... بەڵام هەر قایلم... بە رۆنیش بێ هەر قایلم... بە رۆنیش بێ هەر قایلم ... کوڕە بگرە بەبێ رۆنیش بێ هەر کڕە ئەکەم، تەنها باش کوڵابێت و وەک کەشکەک لیقاوی دابێتەوە بەمەرجێکیش ئاوداربێت... ئای کە لەگەڵ ئەم نانە و کەوەرەی بن دەستما بەتامە ... ئای کە بەلەزەت و بەتامە ... ئای کە ..... ئا لەم ساتەدا، لەبن دەستی مارفی کۆڵ هەڵگرا قڵێشایەوە ... زۆر نالەبار قڵێشایەوە .. لەسەرەتادا، سێ تەقەی لەسەریەک شڵپەیان هات، دوایی چەن دەست رێژێک کرا، ئینجا خرم و هووڕ دەستی پێ کرد، ئەمە هەمووی لەچەند ساتێکدا ڕوویدا، مارفی بەسەزمان، هەر لە تەقەی یەکەمەوە وەک هەر جارێکی تری لەوەبەر، خورپەیەک دای لە دڵی و بروسکەیەک بەهەناویا ڕابورد، وەک هەموو جارەکانی تر، تەکانی دایە خۆی کە بەخێرایی هەنگاو هەڵ بێنێتەوە... هەتا هێزی تیایە، هەڵبێت و خۆی قورتار کات، تەنانەت بەبێ ئەوەی هەر هیچ سەیری دەوروپشتی خۆی بکات و بزانێت باس چەباسە؟.. کەچی مارفی کۆڵ هەڵگری بەسەزمان، سەرەڕای ئەو هەموو وریایی و دەست و بردەی، بەفریا نەکەوت!.. کار لەکار ترازابوو!... گوللەی وێڵ، گەلێک لەو دەست و بردە تربوو ... هەر لە زووەوە بە گازەرای پشتی یا نووسا بوو، وە زۆر بێ باک ڕووی کردبووە ناو ناخی دڵی... لەوساتەدا، تەنها هێندەی هەست بەخۆی کرد، کە کسپەیەکی تیژ وەک دەمی گوێزان دڵی ئاگر دا، ئیتر دوای ئەوە، هەستی بە هیچ شتێک نەکرد ... تەنانەت تۆزقاڵێکیش ئازاری نەچەشت، لەپە و ڕوو بەدەما هات، بەبێ پەلە قاژەکردن

و لنگه فرتێ، لەجێی خۆی خپ بوو ... مرد .. نان و کەوەرەکەی بن دەستیشی، خوێنێکی گەشی ئاڵ چۆڕاوگەی تێ بەست و شێوە و ڕەزای گەڵێك گران کرد.

لە ماڵیشەوە، وەك مارف بەسزمان بەئاواتەوە بوو، ژنە دڵسۆزەکەی لەپە ساوەرێکی گەڵێك بەتامی بۆ لێنابوو... سێ منااڵە وردیلە جوانەکانی، پەیتا پەیتا بەدەوری مەنجەڵەکەدا ئەسووڕانەوە و پەلەی تێ کردنیان لێ ئەکرد، دایکەش دەمێك بە خەڵەتاندن و دەمێکیش بەهەڕەشە لێکردن و ڕاونانیان تەفرەی ئەدان، بەو نیازەی ها ئێستا ها ساتێکی تر باوکیان بێتەوە و ئەوسا گشتیان پێکەوە، بەوپەڕی شادمانییەوە بچنە وێزەی مەنجەڵە لەپەساوەر.

کەچی ڕۆژ لەدەم کەلەوە چوو بەودیوا... بانگی ئێوارەی دا... دنیا تاریك داهات... باوك هەر دیارنەبوو... باوك لە مەیتخانەی سەرەوە، لاشەیەکی بێ گیانی خەڵتانی خوێن بوو، فڕێ درابوو... هێجگار بە کەمتەرخەمییەوە فڕێ درابوو.

١٩٦٩

حسین عارف

گفتوگۆ:

١- ئەو زاراوانەی کە تائێستاش ماون و گوزارشت لە ڕۆژانی کوشت و بڕی دوژمنانی نەتەوەکەمان دەکەن، زاراوەی (قڵیشایەوە)... دەکرێت لەگەڵ مامۆستا، گفتوگۆ لەسەر ئەم زاراوەیە بکرێت، بەواتا وەسفکردنی ئەو ڕۆژە خوێناویانە...

٢- (مارف)ی کۆڵ هەڵگر لە هەندێك شت نەزان و ساویلکەیە، دەکرێت، باسی ئەو شتانە بکرێت...

٣- ئەمە نموونەیەکە لە چیرۆکی کورت... لەگەڵ ئەوەشا نابێت لەبیرمان بچێت کە چیرۆکی مام ناوەندیش هەیە، کە پێی دەگوترێت (نۆقێڵ یان نۆڤێلا) ... هەروەها چیرۆکی درێژ و ڕۆمانیش هەیە ... ئەوەی کە ئەم جۆرە چیرۆکانە جیادەکاتەوە.

أ- ماوەی ڕووداوەکان.

ب- ژمارەی کەسەکان.

دەکرێت بەهۆی مامۆستاوە لە هەریەك لەم جۆرانەی کە باسکران، چەند نموونەیەك بهێنرێتەوە ... لە (ئەدەبیاتی تازەی کوردیماندا) ...

هەڵوێستی جوامێرانە

لێدوانەکەی سەرکردەی بەڕێز

هۆشەنگ: مەحەممەر قەزافی

بەڕێز ((مەحەممەر قەزافی)) لە ٢٠ / ٢ / ١٩٩٩ لەدوای گرتنی (عەبدولاّ ئۆجەلان) ئەم لێدوانەی دا: من لەم ساتەدا چەند وشەیەکی کورت ئاراستەی سێ لایەن دەکەم لەم جیهانەدا، بۆ برا تورکەکان و برا کوردەکان و ئەو دەوڵەتانەی کە بەشداریيان لەم گرتنەدا هەبوو، بەنیسبەت برا تورکەکانمانەوە دەمەوێت ئەوە بڵێم کە خۆیان نەخەڵەتێنن و لەخۆیان بایی نەبن و دڵخۆش نەبن، ئەمە ئەگەر شتێك هەبێت ئەوا ئەوە دەگەیەنێت کە ئێوە لە مێژووی خۆتان نابەڵەدن و بەم سەرکەوتنە ساختەیە خۆتان لە خشتە دەبەن... چونکە (ئەستەمبوولّ) پێش ئێوە شادمان بوو کاتێك سەری (غۆمە) و (عەبدولجەلیل) و (یەحیا سوویدییان) پەڕاند و بۆ (ئەستەمبوولّ) یان گواستەوە، ئەوکاتە وتیان کە چەتە و یاخی بووەکان و جودا خوازەکانی (تەرابولس) مان دەستگیر کرد و لەناومان بردن، بەم شێوەیە (لیبیا) هەتا هەتایە دەبێتە پاشکۆی (ئەستەمبوولّ) ... دیارە مێژووش بەم جۆرە عەقڵیەتە پێدەکەنێت و گاڵتەی پێدێت کە عەقڵیەتی (ئەستەمبوولّە) ... ئەوا لەبەرچاومانە کە (لیبیا) دەوڵەتێکی سەربەخۆی خاوەن دەسەڵاتە، ئەو خۆشییەش تەنها خۆتانی پێ خەڵەتێنرا، دوای ئەوەی جارێکی تر (ئەستەمبوولّ) بەوە دڵشاد بوو کە گوایا شۆڕشگێڕانی نەتەوەی عەرەب وەکو: شەهیدان (عەبدولکەریم خەلیل) و (عەبدولحەمید زەهراوی) و (شوکری عەسەلی) و (عەزم) و (شەهابی) و (سەلیمی جەزائیری) و (ئەمیر عومەر عەبدولقادری جەزائیری)، کە لە لایەن دادگای (ئەستەمبوولّ) بەوە تاوانبار

کرابوون که گوایا ئەوانە جودا خوازن... لەچوارچێوەی ئەو دادگایی کردنەدا که بە گەلێك بیانووی پرووپووچەوە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ تاوانبار کران... تاوانی چی؟. تاوانی سەربەخۆیی عێراق و سوریا و فەڵەستین و تەواوی وڵاتانی عەرەب لە دەوڵەتی عوسمانی .... ئێستاش ئەوا دەوڵەتانی عەرەب سەربەخۆن دەوڵەتی عوسمانیش لەناوخۆیدا کۆتایی هات...

کەوابێت تەواوی بۆچوونەکانتان گاڵتەجاڕی لێدەرچوو. ئەوا مێژووش بە ئەستەمبوولێ پێدەکەنێت، لەناوبردنی ئەو سەرکردە شۆڕشگێڕانە نەبووە هۆی لەناوبردنی نەتەوەی عەرەب و لەدەستدانی سەربەخۆیی ئەم نەتەوەیە. دیمەنی (عەبدولا ئۆجەلان) کە ناپاکەکەشم هیچ پەیوەندییەکی بەو پارتەوە نییە، تورکیاش ئەمە زۆر چاك دەزانێت، دەڵێم جیهان ئەم دیمەنەی تەنیا لەم یەك دوو ڕۆژەی بەر لە ئێستاوە نەبینیوە، بەڵکو پێشتر چەند جارێك پێی ئاشنا بووە، کاتێك کە شۆڕشگێڕی نەتەوەی عەرەب (نەخلە مەتران ئەلبەعلەبەکی) بەچاو بەستراوی و کەلەپچە کراوی، جەندرمە تورکەکان پەلکێشیان کرد و لەڕێگا کوشتیان... ئەوکات ئەستەمبوولێ جاڕی داو گوتی: ئەم چەتە جوداخوازە لەناوبرا و بەتەواوی بەسەر بزووتنەوەی جودا خوازیدا سەرکەوتین و تەفروتوونامان کردن... دیارە ئەمە بزاڤێکی جودا خوازی نەبوو... بەڵکو سەربەخۆیی میللەتێك بوو... لەلایەکی ترەوە قسەم بۆ برا کوردەکانم ئەوەیە کە ئێستا لەم ساتەدا پێیان ڕابگەیەنم و بۆیان ڕوون بکەمەوە کە دڵیان سارد نەبێتەوە و غەمگین نەبن، هەرکاتێك دوژمنەکانتان خوێنی ڕشتن ئەوا زیاتر شۆڕشی کوردستان کڵپە دەسێنێت، وەك ئەوە وایە کە بەنزین بکرێت بە ئاگردا... با زیاتر خوێنتان بڕێژن، چونکە ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە کڵپەی شۆڕشی سەربەخۆیی میللەتان

زیاتر هەڵچێت... نکوولّی لە سەربەخۆیی میللەتان کارێکە کە گەمژەیی و کاڵفامی دەگەیەنێت و نەزانی لە مێژوو دەردەخات ... هەرچەندە ئەمرۆ، ئیمپراتۆریەتە ملهوڕە دڕندەکان هێزی زوڵم و دوژمنکار و پراگماتیکی میکافیللی بێ ویژدانە و نکوولّی لە مافی میللەتان دەکەن، لەئازادی و سەربەخۆیی و ژیانێکی شیاو لەژێر خۆردا، دەڵێم هەرچەندە ئەو هێزانە کۆک بن بۆ لەناوبردنتان ئەوا ئێوە هەر سەردەکەون... ئەو ئیمپراتۆریەتانە لەناو دەچن، هەروەک ئیمپراتۆریەتەکانی پێشوو نگرۆ بوون، لەسەرووی هەموویانەوە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کە شۆڕشگێڕانی عەرەبی دابڵۆسی و وای لەقەڵەم دەدان کە ئەمانە جوداخواز و ڕێگر و چەتەن.

ئێستاش مێژوو بەو ئیمپراتۆریەتە و بەخودی ئەستەمبوولّیش پێدەکەنێت... ئەو دەوڵەتانەش کە هاوبەشیان لەو پیلانەدا کرد، کەمترین شت کە پێیان بگوترێت ئەوەیە، ئەو دەوڵەتانە خوێڕی و ترسنۆکی بێ ویژدان و بێ ڕەوشتن، ئەمانە پیلانیان لەدژی پیاوێک گێڕا لەئەنجامی ڕێکەوتنێکی ناپەسەندی خۆپەرستانەی هەمە لایەنە، ئەو دەوڵەتانە پێویستە شەرمەزار بکرێن و گەمارۆ بدرێن، ئەمە کەمترین شتە کە بەرامبەر ئەو کردەوەیە کردیان، کە بە کردەوەیەکی ترسنۆکی غەڕا دەبێت، لەقەڵەم بدرێت... خەباتی ئێوەش ئەی برا کوردەکان بەبێ دوودڵی بەردەوامە تا سەرکەوتن.

بۆ زانین

١- ئەم سەرکردە بەرپێزە، گەلێك جار داوای مافی پەوای میللەتی ئێمەی کردووە تا دەگاتە مافی چارەنووسی تەواو، کە لە ساڵی ١٩٧٧ لە کۆبوونەوەیەکی بەر بڵاوی بزاڤەکانی ڕزگاری جیهانی کە لە (تەڕابلوس) پایتەختی (لیبیا) بەسترا، پشتیوانی خۆی ڕاگەیاند.

٢- بزاڤی جوداخوازیی و سەربەخۆیی میللەتان: لە برگەی یەکەمدامەسەلە زەوتکردن و داگیرکردنە، بەڵام لە دووەمیاندا، ئەوا مافێکی سروشتی و ڕەوای هەموو میللەتێکە کە بە مافی چارەنووسی خۆی شاد بێت ...

لێکدانەوەی وشەکان:

نابەڵەد : نەشارەزا

بزاڤ : جوڵانەوە

پراگماتیك : پراکتیك، شێوازی عەمەلی

میکافیللی : زانایەکی ئیتاڵی بوو، مەبەست لای ئەو هەموو کارێك بە مەیسەر بێت بەهەر شێوازێك بێت، ئێستاش بۆتە تیۆرێك بۆ کاری ساختە و فڕوفێڵ و لەخشتەبردن...

ناپەسەند : ناڕەوا — نابەجێ

خۆپەرستی : خۆویستی — ئەنانی

کاڵفام : بێ عەقل، پێ نەگیشتوو.

ئافرەتی کورد

((کەمال مەزهەر))

گەڕیدە ئەوروپاییەکان گەلێکیان بەشان و باهووی ئافرەتی کورد هەڵداوە، بەڕادەیەك جاروبار خۆمانمان لەبیردەچێتەوە، وابزانم ئەو گەڕیدانە بێ نیازی خراپ کەمێك زۆر ڕۆیشتوون، وادیارە کە لە کۆلانە تەسکەکانی شارە داخراوەکانی ڕۆژهەلاتەوە هاتوونە ناوشاخ و داخە کراوەکانی کوردستانەوە، کەمێك سەریان لێ تێکچووە، بۆیە کە ئافرەتانی کوردیان لە ئافرەتی دەوروبەریان باشتر هاتوونەتە بەرچاو.

ڕاستە ئافرەتی کورد پێخاوس نییە، بەڵام ئافرەتانی هەموو ناوچە شاخاوییەکانی جیهان هیچ کاتێك هیچ کامیان پێ خاوس نەبوون چونکە نە سەرما و سۆڵەی زستان و نەتەڵەزمی بەردی شاخەکان ڕێگەی پێخاوس نادەن، هەر ئافرەتێکی دەشتەکانی هیندستان بهێنینەوە ناو شاخەکانی کوردستان دەبێت نان لە دەمی خۆی و زاڕۆڵەکانی بگرێتەوە تا پارەی جووتێك پێڵاو بۆخۆی و بۆ ئەوان پاشەکەوت دەکات، بەهەمان دەستوور ئافرەتی لادێی کورد کەمێك لە ئافرەتی لادێی چەند شوێنێکی تر پۆشتەترن حەزیان لە ئاڵ و والا زۆرە، جل و بەرگیان دڵ دەکاتەوە، بەڵام ئەمیشیان بەرهەمی سروشتە، ئەو ئافرەتە چاوی بە سەوزایی و شینایی و گوڵاڵە سوورەی دڵڕفێن کردۆتەوە و هەمیشە ئەو ڕەنگانە دڵ و هەستیان بزاوندووە، خۆئەگەر تەواو پۆشتەش نەبێت ئەوا بەرگەی بەفرانبارێك ناگرێت، دیسان ڕاستە ئافرەتی لادێی کورد عەبا و پەچەی نەزانیوە، بەڵام هەر ئەوەمان مابوو ئەو ئافرەتانە بە عەبا و چەپەوە نەبا و درك و دااڵی ناو کەندەاڵن و چڕەداری دارستان و لێشاوی ئاوی ناو گەلییەکاندا مەشکە و هەمانەی پڕ

بگوێزنەوە، هەر ئافرەتێکی عەجەم ڕێی بکەوتایە کوردستان دەبوو بەرلەوەی دەست بۆ هیچ بەرێت عەبا و پەچەکەی فرێ بدات، بڕوانە سەیرانە تێکەڵەکانی ئەمڕۆش دەبینن باجی ڕەعنا و باجی مرووەت وەک کنێر و وەک ڤیان بێ عەبا و پەچە هاتوچۆ دەکەن.

مەبەستم لەو قسانە ئەوەیە بڵێم ئافرەتی کورد نە هیچی لە کەس زیاترە و نە هیچیشی لەکەس کەمترە، (بێکەس) وتەنی ((گیرۆدەی دەستی زوڵم)) بوو ئەو ساکە وەک هەموو دەستە خوشکێکی گیرۆدەی تر دواکەوتوو دەبێت و شەقڵی ئەو دواکەوتنەی پێوە دیاردەبێت، وابزانم لەگەڵمانی گەر بڵێم پێویستە کورد لەهەموو کەس زیاتر لە دالغەی ڕۆمانسییەوە بەدوور بێت.

ئافرەتی کورد وەکو هەموو ئافرەتانی جیهان، بەدرێژایی مێژوو گیرۆدەی بێ ماف و زۆر و ستەمی کۆمەڵ بووە، ژمارەیەک لە داب و نەریتە هەرە ناشرینە دەستکردەکانی ژیان ڕەگ وڕیشەیان لەناوماندا داکوتاوە، لە لادێکان هێشتا ژن بە ژن و شیربایی هەرماوە تەنانەت لە شارەکانیش دەگمەن کچمان بەئارەزووی خۆی شوو دەکات. مارەیی و پەڵپ و نازو نووزی ماڵە کچ، بوونەتە کۆسپێکی گەورە لەبەردەم ژن خواستندا، (قانع) هەقییەتی مارەبڕینی ناو ناوە ((بەپارە کڕین)) ... تا دوێنێ هەبوون شانازیان دەکرد کە تەنێك لۆکە بەشێك لە نیشانەی ماڵە زاوا بوو، هەشبوون هەر بۆ ئەوە، لیك بەلا لغاویاندا دەهاتەخوارێ، نەیاندەزانی چۆن بۆڕی ئەو بیر تیژانە بدەن لۆکەیان کردە دیاریی دەستیان.

پەیوەندی نێوان بووك و خەسووی ئیمڕۆمان جیاوازیەکی ئەوتۆی لەگەڵ ڕابردوومانداا نییە، جاری وا هەیە خراپتریش بووە، بەڵگەش ئەو وشە نوێیەی ناو زمانی کوردییە کە بووکەکانمان ڕێکوپێك بۆیان داتاشیوین بەوەی

(صبار)ی درك ژهراویی عەرەبیان کردۆتە زمانی (خەسوو) ... نەخوێندەواری باڵی ڕەشی بەسەر زۆربەی هەرە زۆری ئافرەتانی کوردستاندا کێشاوە، ئەم نموونەیە لە ڕابردووی نزیکمان دێنمەوە:

ساڵی ١٩٥٢ لە هەموو پارێزگای هەولێر تەنیا ٧٥٩ و لە هەموو پارێزگای سلێمانی تەنیا ١١٣٢ کچ دەچوونە قوتابخانەی سەرەتایی، ژمارەی نەخوێندەوارانی هەردوو پارێزگاکەش هی هەولێر (١٠٧٩٤٠) هی پارێزگای سلێمانیش گەیشتبووە (١٠١٨٨٦) کەس.

نامەوێت زیاتر دڵگیرتان بکەم بۆیە لەو ژمارە زۆرانەی دەربارەی پێش پەنجاکان کۆم کردوونەتەوەهیچتان بۆ ناهێنمەوە، بەداخەوە تا ئەمڕۆش ڕووناکبیرانی کورد، دەستەیەك شاعیریان نەبێت، وەك پێویستە هەستیان بەم کەلێنە گەورەیەی ژیانی گەلەکەیان نەکردووە، کوردستان یەکەمین ڕۆژنامەی کوردیی کۆتایی سەدەی ڕابردوو چەند جارێك لەو شوێنانەدا کە بە ناوی ئایینەوە کوردی بۆ خوێندن هانداوە ئافرەت و پیاوی تێکەڵکردووە، کەچی دوای نزیکەی نیو سەدە کون و قوژبنی ژمارەی ساڵێکی گۆڤارێکی بۆ ئافرەتی کورد تێدا بدۆزێتەوە.

لەم مەیدانەدا وەك زۆر مەیدانی تری ژیانی ڕووناکبیریمان، شاعیران بۆڕی ئەوانی تریان داوە، نێرو مێ لای حاجی قادری کۆیی فەرقیان نەبووە، مەلای گەورە چەند جارێك لە شیعرەکانیدا بە وردی هاتۆتە سەر باسی ئافرەتی کورد، بۆ چاکە هانی داون و بە تووندی ڕەخنەی لەو داب و نەریتانە گرتووە کە ئافرەت گیرۆدەیانن، مەلای گەورە وەك باوکێکی دوور بین بەر لە هەمووان لە کۆیە کچەکانی خۆی خستەبەر خوێندن، (بێکەس)یش بە گەرمی ئافرەتی کوردی بۆ تێکۆشان و سەرپۆش فڕێدان هاندەدات، لە چلەکاندا

((نەسرین دەمێکە))ی (بێکەس) ببووە سروودێکی نیشتمانیی ئازادیخوازانی کورد قەڵشی کوڵمی سووتاوی کچی لادێ و ڕەنجەڕۆیی کێڕی شێخ و کێڕی حاجی و کێڕی ئاغا، سەرنجی ((هێمن موکریانی)) یان ڕاکێشا ((گۆران)) تووندو تیژ ترین دەنگی بێزاریی لەباری پڕ جەور و ستەم و دواکەوتوویی ژیانی کوردەوە دەربڕیوە.

کەسمان نییە نەزانێت کە ئافرەتی کورد بەش بەحاڵی خۆی لە کۆڕی خەباتدا درێغی نەکردووە، لێرەدا تەنیا چەند ڕاستیەکی کەم زانراو یان نەزانراو دەخەمە بەرچاو ... (حەپسەخانی نەقیب) ئافرەتێکی لێهاتوو بوو، لە بیست و سییەکاندا چەند جارێك نامەی تایبەتی ناردووە بۆ بارەگای یەکێتی نەتەوەکان لە (جنێف) و تێیدا باسی ئەو جەور و ستەمە زۆرەی کردووە کە بەسەر کورد هاتوون، ئەو نامانە ئێستە بوونەتە بەڵگەی گرنگ بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی نوێی گەلەکەمان.

((میناخان))ی هاوسەری ((قازی محمد))ی نەمر لە ڕۆژگاری کۆماری مەهاباد دا جێگەی ((حەپسەخان))ی نەقیبی گرتبۆوە، وادیارە خەریکی دامەزراندنی یەکەم ڕێکخراوی ئافرەتان بوو، لەسەردەمی پاشایەتیدا کچە کوردەکانی زانکۆی بەغدا ئازایانە لە خۆپیشاندانە نیشتمانی و ئاهەنگە نهێنیەکانی نەورۆزدا بەشدار دەبوون، ئەم ناوانە بەشێکن لەوانەی بەچاوی خۆم دیومن‌و لەبیرمن:

خوالێخۆشبووان، (ڕوونـاك زوهـدی) و (نـەوزەر نـووری) و (نـازەنین سـاڵح قـەفتان) و (حـۆری عـەلی ئاگـا) و (درەخـشان عـارف نـەجیب) و (شـەفیقە ئەحمەد) و (درەخشان شێخ جەلال) و (زەکێی عومەر سام ئاغـا) و (سـورەیا

موحەمەد) و (نەزیرە رەشید) و (ناجیە مستەفا) و (گوڵشەن رواندزی) و (ژمارەیەکی تر کە بەداخەوە نایەنەوە یادم).

هیوادارم باری ژیانی ئافرەتانی کورد و مێژووی بزووتنەوەیان زیاتر سەرنجی نووسەرانمان ڕابکێشن و گەڵێك بەرهەمی تری وەك (ئافرەت لە چیرۆکی کوردی) ی (سەباحی غالب) و خەباتی شیعری کوردی لەپێناو ئازادیی ئافرەتاندای کاکە حەمە و (ئافرەتی لادێی کورد) ی کاك بورهان قانع، بەشێك لە کەلێنەکانی کتێبخانەی کوردی پڕ بکەنەوە.

بۆ زانین:

١- کەمال مەزهەری زانا و مێژوو نووس ... ساڵی ١٩٣٧ لە (ئاغجەلەر)ی سەر بە پارێزگای کورکووك لەدایکبووە، لە سلێمانی خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی و دواناوەندی تەواوکردووە. پلەی دکتۆرا و دکتۆرای ناوکی لە پەیمانگەی ڕۆژهەڵاتناسی سەر بە ئەکادیمییای زانستەکانی سۆڤیەت وەرگرتووە.

کتێبەکانی:

١- کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا.

٢- تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسی کوردیدا.

٣- ئافرەت لە مێژوودا.

٤- مێژوو - کورتە باسێکی زانستی مێژوو و کورد و مێژوو.

٥- چینی کرێکارانی عیراق و گەلێك کتێبی تر.

٦- چەند کتێبێکی تری هەیە کە ئامادەن بۆ چاپ

٧- گەلێك کتێبی وەرگیراون بو زمانە بیانییەکان وەك (تورکی - فارسی - فەرەنسی).

قـــەدەم خێر

لەبزووتنـــەوەی ڕزگـاری کـوردا وەنـــەبێ هەرخـــەبات و خۆبـــەخت کـردن پیـشەی پیـاو بـووبێ، بـــەڵکو بەســـەدان لـــەئافرەتانی کوردســتان لـــەپێناوی نیشتماندا قارەمانییـــەتیان ئەگـــەر لـــەبراکانیان پـــتر نـــەبووبێ کـــەمتر نـــەبووە، قەدەم خێر یەکێکە لەو ئافرەتە کوردە شۆڕشـگێڕە قارەمانانـــەی بەشۆڕشـی چەکداریی هەڵسا دژی ڕژێمی شـایەتیی لەئێرانـدا، لەســـەردەمی ڕەزاشـادا، کەبرا قارەمانەکەی (یوسف)خان کرا بەپەتی قەنارەدا، بەرامبەر ئەم کردەوە دڕندەییە بەدەنگ هاواری نیشتمانەکەیەوە هـاتو ئـاڵای خـەبات و شۆڕشـی هـــەڵگرت دژی زۆرداریـی وچەوســاندنەوە، بڵێـسەی ئـــەم شۆڕشـــە لەهـــەرێمی (هەمـــەدانو لۆڕســتان)دا بـــەرزبووەوە کـــەتا حـــەوت ســـاڵ درێـــژەی کێـشاو ســـووپای دوژمنـــی ونجـــڕ ونجـــڕ کـــرد. ئـــەم ســـەرکەوتنە گەورانـــەی شـــۆڕش گێڕەکان پاڵی بەدوژمنەوە نا لەشکرێکی گەورە ئامادە بکـات بۆلـەناو بردنـی شۆڕشـەکە بەفەرماندەی سـەرهەنگ(سـەقەفی)وەبەیارمـەتی (عومـەر خـانی شوکاك)و چەند ناپاکێکی کوردی تـر لەســـەرۆکی هۆزەکـان وهێرشـیان بـردە سەر شاخی (کەورکو)و گەمارۆی شـۆڕش گێـڕە قارەمانـەکانیان دا تامـاوەی سێ مانگ، بەڵام ئەم شۆڕش گێڕانە، بەسەرکردایەتی قـەدەم خێـر، بەرامبـەر بەهێزی دوژمـن قارەمانانـە خۆیـان گـرتو جـەنگین تاچـەکوئازووقەیان نـەما وەناچاربوون خۆیان بـدەن بەدەســتەوە. دوژمنـی خـوێن ڕێـژ قـەدەم خێـری ڕەوانەی تاران کرد وە لەزیندانەکانی ڕەزاشادا سێ ساڵ مایەوە و تا بە نەخۆشیی وەرەم لە ناو زیندانەکەیدا گیانی پاکی دەرچوو. بـەم جـۆرە گیانـە شـۆڕش گێڕەکەی تێکەڵ بەگیانی هەزاران شۆڕش گێڕی تـر بـوو کـەخۆیان لـەپێناوی کوردو کوردستاندا بەخت کرد.

گوڵ و گیا لە پزیشکیدا

لەبەر ئەوەی کەپەنجەی سروشت لە بەهاراندا لاپاڵ و دەشت و گوێ ئاوەکانی کوردستانمان بەگوڵوگیای فرە چەشن بۆدەنەخشێنێ. باوکوباپیرانیشمان ئەم گوڵ و گیایانەیان بۆ پزیشکی بەکارهێناوە و بۆگەلێك نەخۆشی سوودیان لێ وەرگرتووە. وەبۆ نموونە هەندێکیانتان بۆباس دەکەین.

١- گوڵە بەیبوون پاش ئەمەی دەکوڵێنرێ پەنگاوەکەی دەخورێتەوە بۆژانە سك زۆر بەکەڵکە.

٢- ڕیحانە کێویلە :پاش کوڵاندنی پەنگاوەکەی دەدرێ بەوکەسانەی کەخوێن هەڵ دێننەوەو خوێنەکە بەربەست دەکات.

٣- گوڵە زەردە:جگە لەوەی کە دەکرێ بەحەڵوا وەکو چاش دەکوڵێنرێو بۆژانە سك دەرخواردی منالی ساوا دەدرێت.

٤- خاشخاش: بەوشکی دەکوڵێنرێو لەگەڵ شەکردا تێکەڵ دەکرێ دەدرێ بەوکەسانەی کە کەم خەون.

٥- گوڵی (گاوزمان) کە وەکو وەنەوشە وایە لەگەڵ لیمۆی بەسرە دەکوڵێنرێو پەنگاوەکەی دەدرێ بەو کەسانەی کەلم لە گورچیلەکەیاندا هەیە.

٦- بنی ڕێواس: پاش وشك کردنەوەی دەهاڕێتەوەو لەگەڵ شەکردا تێکەڵ دەکرێ و دەرخواردی ئەو کەسانە دەدرێ کەتووشی بریتی (شێرپەنجە)بوون.

٧- گەلاێ بی: کوتراوەو ئاوەکەی دراوە بەوکەسانەی لەرزوو تایان بووە.

٨- گەلاگوێیژ: لەپاش وشك کردنەوەی کوتراوەو کراوەبەچای دەرخواردی ئەو کەسانە دراوە کەنەخۆشی (شەکرە)یان بووە.

٩- گەلای سینەمەکی : پاش کولاندنی بۆڕەوانیی خواردراوەتەوە .

١٠- تۆوی (کەتان) : کوتراوەو خراوەتە سەر دوومەڵ بۆ دەربوونی.

١١- جـەوی بـادامی شـیرین : وەکـو نوقـڵ مـژراوە بۆتەنگەنەفەسـی بەکارهێنراوە.

١٢- گەلای دار بەڕوو: بە وشکی هاڕراوەتـەوەو ئەوانـەی کـەخوێنی لووتیـان بەربووە هەڵیان مژیوەو خوێنەکەی وەستاوەتەوە.

١٣- گوڵـە هێـرۆ: کـراوە بەچـایی و دەرخـواردی ئەوانـە دراوە کەشـەو زۆر دەکۆکن.

١٤- گیا وەردێنە: کوتراوەو لەکاتی چاو ئێشەدا خراوەتە سەر چاو.

١٥- مازووی شینو شەکر بەیەکـەوە هـاڕراوە بۆوەسـتاندنەوەی سك چـوون خوراوە.

١٦- گەزۆ: دراوە بەوکەسانەی کەتووشی سوورێژە بوون.

خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە

لەجیهانی ئەمڕۆ دا، خوێندنەوە بووە بەڕەوشتێکی سوود بەخش و بەکەڵك. وەنەبێت هەموو خوێندنەوەیەکیش ئەو کەڵکە ببەخشێ چونکە جۆری خوێندنەوە ئەم لایەنە دیاری دەکات. خوێندنەوە ئەگەرهەر بۆوەخت بردنە سەربێت، ئەوا بێ گومان ئەنجامێکی وانادات بەدەستەوە، بەڵکو پێویستە خوێندنەوە بەلێکدانەوەو لێکۆڵینەوەوە بێ. ئەتوانین هەر لەسەرەتاوە خۆمان بەوە ڕابێنین کەلەکاتی خوێندنەوەدا بە وردی سەرنج بدەین وەلەو زانیارییانەی لە کتێبێکایە بکۆڵینەوە، ئەو وەختە هەست بەوە دەکەین کە ڕۆژ لە ڕۆژ زانیاریمان هەر لەفراوان بوونداا ئەبێتو لێکدانەوەو بیرکردنەوەمان توانایەکی دیکەی دەبێت.

لەکاتێکا، لەو جۆرە خوێندنەوەیەدا کەبۆ وەخت بردنەسەرە یا بۆ وەخت کوشتنە، ڕێی تێ دەچێ هەر لەپاش ماوەیەکی زۆرکەم ناوی نووسەرەکەو ناوەڕۆکی کتێبەکەی لەبیر بچنەوە، لەو خوێندنەوەیەدا کە بەسەرنج و لێکۆڵینەوە وەیەهەست دەکەین بەوەی کەبەشدارین لەگەڵ دانەرەکەدا، لەگەڵیان ڕەنج دەدەین و میشکمان خەریك دەکەین. ئەو وەختە پێویستە لەتەك خوێندنەوەدا، ئەو سەرنجانەی بەدڵمانەو لامان گرنگە بینووسینەوە، یا کورتەیەکی کتێبەکە بنووسینەوە یا ڕای خۆمان دەربڕین بەرامبەر هێندێ سەرنجی دانەرەکە کەبەدڵمان نییە. لەوانەیە ئەم لایەنە بمان گەیەنێتە شتی وا نوێ، بیرمان لەشتی وابدا، کەدانەری ئەوکتێبەش بۆی نەچووە بەلایا نەهاتووە.

ئەوەی بەتەنگ ئەوەوەیە کەزانیاری خۆی پەرەپێ بستێنێ، پێویستە پاش خوێندنەوەی هەموو وتارێکی گرنگ و کتێبێکی نوێ، پرسیار

لەخۆی بکات کە چ سوودێکی وەرگرتووە لە خوێندنەوەکەی؟ ئایا ئەو کتێبە سوودی پێ بەخشیووە؟ وەیا زانیاری نوێی بەکەڵک لە چ باسێکدایە وەئایا تێکرا ئەم کتێبە یا ئەو وتارە بەکەلکە و سوودبەخشە، نووسەرەکە سەرکەوتووە تیایدا خۆ ئەگەر ئەم لایەنانەی تیادا نەبێت ئەوە دیارە کە ئەو وەختەی بەسەرمان بردووە بەفیڕۆ چووە. هیچ کتێبێکیش نییە لەسەرووی ئەو تاقیکردنەوەیە بێت چونکە خووێندنەوەکان دەبێ بۆ ئەوەبێ تا سوودی لێکدانەوە کەرەستەی زانیاریمان فراوان بکەین وەخۆمان بە بیری نوێ و ڕوونا‌کو بلیمەتانە پەروەردە بکەین،ئەگەر هەموو نووسەرێك‌ودانەری کتێبێك بزانێ کە کتێبەکەی بەم تاقیکردنەوەی لێکۆڵینەوەیەدا تێپەڕدەبێت ئەوە،ناچار دەبن زۆرتر بیربکەنەوەو باشتر بنووسن و ئەوەی کەڵك بەخش نەبێت نەیخەنە بازاڕی چاپەمەنییەوە.

دەبا لێکۆڵینەوە، جێی خوێندنەوەی بێ ئامانج بگرێتەوەو ببێ بە ڕەوشتێ کە بیرو هۆشی خۆمانی پێ بەرزبکەینەوە، یا خۆمان پەروەردەکەین بە خوێندنێکی هێمنی قوواڵەوە و ئامانجێکی بۆ دابنێین بۆئەوەی زانیاری‌و لێکدانەوەمان هەر لە گۆڕین‌و دەوڵەمەندبوون‌و تازەکردنەوەدا بێ، پێشینان ڕاستیان وتووە، کە باشترین هاوڕێی مرۆڤ کتێبە، چونکە لەچەند لاپەڕەیەکدا جیهانێکی نوێ و بەسەرهاتێکی خۆشمان بۆ دەگێڕنەوە، بە میللەتانی بێگانەمان دەناسێنێ یا باسی ڕابوردوویەکی دێرینمان بە شێوەیەکی دڵ ڕاکێشەر ڕوون دەکاتەوە. دەبا لەم هاوڕێیە بێبەش نەبین و وە هەمیشە هەوڵ بدەین کە لە ناویانا هاوڕێیەکی باش و سوودبەخش هەڵبژێرین. ئەمەش شتێکی زەحمەت نییە ئەگەر هەر لە ئێستاوە کە قوتابیت خۆتی پێڕابێنی، خوێندنەوەکەت بە لێکۆڵینەوەو سەرنج لێدانەوە بێت.

گەشتێك بەهاوینە هەوارەكانی كوردستاندا

كوردستانی عێراق سەراپای هاوینەهەوارێكی رەنگین و رازاوەیە بەكێكی دڵرفێن قەشەنگی سروشتییە لەچوارچێوەی كۆماری عێراقدا، میوان و گەشتیار و گەڕیدە لەبەهارا رووبكاتە هەرلایەكی ئەم هاوینە هەوارە پانوبەرینە دارستانی چڕو لووتكەی بەرزی بەفرینی وچیای سەخت دەبینێ وتافەتاف و هاژەهاژی ڕووبار چۆم و كانیاو ئارەزووی بیستنی مەست دەكات، ڕووەو هەر ڕێگەیەك بڕوات لەهەردووبەری ڕێگەكە بستێك زەوی ڕووتەن بەدی ناكات، سەوزەگیاو سەدان جۆرو ڕەنگ گوڵی كێوی ئەو دەشت و قەدپاڵی كەژانەیان وەك بەرگی بووكی لادێ ڕازاندۆتەوە هۆش و بیری هەستیار دەبزوێنێ وهەزاران دڵ ئاواتە خوازی ساتێك ژیانە تیایا.

بەڵام ئەوەی جێگەی داخە ئەم بەهەشتە سروشت كردەی نەتەوەی كورد بێ دەستكاری و بێ ئارایشتە وئەوەندەی پێویست بێت بایەخی پێ نەدراوە، ئەگەر ئەم وڵاتە نەخرایەتە پشت گوێ وپێ شێل نەكرایە ئەمان دی بەهەزاران گەشتیارو گەڕیدە لەهەموولایەكی ئەم جیهانەوە ڕوویان دەكردە ئەم وڵاتەو هەمووگەلانیش زۆرلەئێستا باشتر لەكێشەی كورد دەگەیشتن و بەچاوی خۆیان دەیان دی ئەم كوردستانە چ وڵاتێكی جوانو بەپیتو چ نەتەوەیەكی دلێروئاشتی خوازو دیموكراتی پەروەر و دۆست بەگەلانی تیادەژی.

هەرچەندە ئەم وڵاتەی ئێمە یەك هاوینە هەواری فراوانە، بەڵام باگەشتێك بكەین بەهەندێ لەو شوێنانەدا كە تاكو ئێستا گەشتیار توانیویەتی بیگاتێ.

ئەگەر لەناوچەی بادینانەوە بكەوینەڕێ، لەشاری دهۆكەوە كەمەڵبەندی پارێزگەی دهۆكەو حەفتاوسێ كیاۆمەتر لەشاری موسڵەوە دوورە، دەبینین ئەم شارە هەرخۆی هاوینە هەوارێكی خۆشوسازگارو میوەدارو خاوەن

شوێنی دیدەنییە،ئەگەر لێرەوە ڕووبکەینە شاری (ئامێدی) تادەگەینە ئەوێ چەندان هاوینەهەوار دێتە ڕێگەمان، هەرلەشار دەرچووین پاش ماوەیەک دەگەینە (زاویتە) کە نەوەد کیلۆمەتر لەشاری موسڵەوە دوورەو پلەی گەرمای لە ٢٨ پلەی سەدی تێپەڕناکات هاوینە هەوارێکی فێنک وپڕ لەدارستانی سنەوبەرە، شوێنی حەوانەوەی میوانی تیایە.

پێرست

بابەت	لاپەڕە
بابەتەکانی بەشی پێزمان	٦
ئامرازی بانگکردن	٧
ئامرازی لێکدەر	١١
جێناوی لێکدەری (کە ، کو)	١٦
ڕستەی ئاوێتە	٢٠
دروست کردنی ناوی واتایی	٢٤
هاوەڵناوی ژمارەیی ١- هاوەڵناوی ژمارەیی بنجی	٢٩
هاوەڵناوی ژمارەیی ٢- هاوەڵناوی ژمارەیی ڕێکخستن	٣٧
هاوەڵناوی ژمارەیی ٣- هاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی	٤٣
هاوەڵناوی نادیار	٤٩
جێناوی نادیار	٥٣
ئەرکی جێناوی نادیار لە ڕستەدا	٥٥
کاری داڕژاو	٥٨
کاری لێکدراو	٦٦
کاری تێنەپەڕ و کاری تێپەڕ	٧٤
گۆڕینی کاری تێنەپەڕ بۆ کاری تێپەڕ	٧٨
هاوەڵناوی چۆنیەتی	٨٣
کاری یاریدەدەر	٨٦
خاڵبەندی	٩٢

بابەتەکانی بەشی ئەدەب — بابەتەکانی بەشی نموونەی ئەدەب	١٠٥
قەڵای دم دم	١٠٦
ڕێبازە ئەدەبییەکان	١١١
ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی لوڕی	١١٧
بابەتایەری هەمەدانی	١١٨
ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی گۆران	١٢٦
ژیان و بەرهەمی مەلا پەرێشان	١٢٧
ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی کرمانجی ژوورو	١٣٨
مەلای جزیری	١٣٩
ئەحمەدی خانی	١٤٨
ئەدەبیاتی کلاسیزمی کوردی شێوەی کرمانجی خواروو	١٥٥
نالی	١٦١
سەرەتای پەخشانی کوردی	١٧٦
مێژووی ڕۆژنامەگەری کوردیو پەیوەندی بە گەشەسەندنی پەخشانی کوردییەوە تا شۆڕشی ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ لە عێراق	١٨١
بەرەوچەسپاندن لە ئەستەنبوول	١٨٣
ڕۆژنامەگەری لە سەردەمی حوکمرانی شێخ مەحموود	١٨٤
نموونەی ئەدەب	١٩٣
مەلایێ باتەیی	١٩٤
حەسیب قەرەداغی	١٩٩
کوردی	٢٠٣
کانی	٢٠٧

مەلا تەهایێ مایی	٢١٠
کامەران موکری	٢١٥
مەلا مەحموودیێ بایەزیدی	٢٢٢
پارچەک ژ چیرۆکا مەم و زینێ	٢٢٥
میر جەلادەت بەدرخان	٢٢٨
بابەتەکانی بەشی خوێندنەوە	٢٣١
لاوکێ دەرویشی عەڤدی	٢٣٢
بەنداڤا دوکان	٢٣٩
دارستان و پاراستنا وان	٢٤٣
نڤیسین	٢٤٥
هەزار مێرد	٢٤٨
ئیسماعیل بێشکچی	٢٥٢
نان و کەوەری خوێناوی	٢٥٥
هەڵوێستی جوامێرانە	٢٦٢
ئافرەتی کورد	٢٦٦
قەدەم خێر	٢٧١
گوڵ و گیا لە پزیشکیدا	٢٧٢
خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە	٢٧٤
گەشتێک بە هاوینەهەوارەکانی کوردستان	٢٧٦